

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇARLIK RUSYASI'NDA KAFKASYA'NIN “ZİYA” ADLI TÜRKÇE GAZETESİ
(1879)

HAZIRLAYAN
ALİŞREF ABDULRAZAGOV

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TANRIVERDİ

İstanbul-2021

ABSTRACT

THE TURKISH NEWSPAPER TITLED “ZİYA” OF THE CAUCASUS IN TSARIST RUSSIA (1879)

ALİASHRAF ABDULRAZAGOV

Ziya newspaper, began to be published on 25 January 1879, with the aim of enlightening the Turks and Muslims of the Caucasus, was published under "Ziya" name until 26 June 1880. The newspaper was continued to be published in Tbilisi, the cultural capital of the Caucasus.

The researchers of Soviet period had the view that the Ziya newspaper was only about Islamic issues, and the newspaper was perceived like this. The newspaper along with religious issues also covered the misinterpretation of religion and criticism of its harms. For this reason, Said Unsizade worked for the development of the people of the region by showing developed countries and peoples as examples. The newspaper also followed the developments in the world and published the relevant news in the foreign news section. Internal and external news published in the newspaper are important for historians and researchers. Ziya newspaper, which had a rich content, also included social developments in its issues. This kind of news is great importance to learn about the social structure and situation of the period. The contributions of Said Unsizade, the founder of Ziya newspaper, one of the important intellectuals of the period, to the cultural life constituted the other important subject of the thesis.

The main source of the thesis was the 1879 issues of Ziya newspaper. However, in order to explain the information given in the newspaper in more detail, the Prime Minister's Ottoman Archives, some books and newspapers related to the subject of the thesis were also used.

Key words: Ziya, Said Unsizade, Russia, Caucasus, Tbilisi

Öz

ÇARLIK RUSYASI'NDA KAFKASYA'NIN “ZİYA” ADLI TÜRKÇE GAZETESİ (1879)

ALİŞREF ABDULRAZAGOV

Kafkasya Türkleri'nin ve Müslümanları'nın aydınlanması amacıyla 25 Ocak 1879'da yayın hayatına başlayan Ziya gazetesi, “Ziya” adıyla 26 Haziran 1880 tarihine kadar yayınlanmıştır. Gazete, o dönem Kafkasya'nın kültür başkenti olan Tiflis'te yayın faaliyetini sürdürmüştür.

Sovyet dönemi araştırmacılarında Ziya gazetesinin yalnız islamî konularla ilgili olduğu görüşü vardır ve gazete bu şekilde algılanmıştır fakat gazetede dini konular ele alınmakla birlikte, esasında dinin yanlış yorumlanması ve bunun zararlarına yönelik eleştiri daha yoğundur. Bunun dışında Ziya gazetesi Kafkasya Müslümanlarının aydınlanması ve bilinçlenmesi konusunda çaba sarfetmiştir. Bunun için Said Ünsizâde gazetesinde gelişmiş ülkeleri ve halkları örnek göstererek bölge halkının da gelişmesi için çalışmıştır. Gazete dünyadaki gelişmeleri de takip etmiş ve hariciye haberleri bölümünde ilgili haberleri yayınlamıştır. Gazetede yayınlanan iç ve harici haberler, tarihçiler ve araştırmacılar için önem arz etmektedir. Zengin bir içeriğe sahip olan Ziya gazetesi, sosyal gelişmelere de sayılarında yer vermiştir. Bu türden haberler, dönemin sosyal yapısı ve durumunun öğrenilmesi için büyük önem arz etmektedir. Dönemin önemli aydınlarından olan Ziya gazetesinin kurucusu Said Ünsizâde'nin, kültür hayatına katkıları tezin diğer önemli konusunu teşkil etmiştir.

Tezin ana kaynağını Ziya gazetesinin 1879 yılı sayıları oluşturmuştur. Fakat gazetede verilen bilgileri daha detaylı anlatmak amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden, tezin konusu ile ilgili olan bazı kitaplar ve gazetelerden de faydalanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ziya, Said Ünsizâde, Rusya, Kafkasya, Tiflis

ÖN SÖZ

“Çarlık Rusyası’nda Kafkasya’nın Türkçe gazetesi Ziya (1879)” adlı tezimiz Ziya gazetesinin yayına başladığı ilk seneyi incelemeyi amaçlamıştır. Gazete Ziya ismi ile 25 Ocak 1879 senesinden 26 Haziran 1880 senesine kadar basılmıştır. Tezde Ziya gazetesinin şimdiye kadar hiç kimse tarafından incelenmemiş ve 1879 senesinde yayınlanmış olan 44 sayı baştan aşağı incelenerek kullanılmıştır. Gazetenin ilk iki sayısını bulamadığımız için tezde 1. ve 2. sayılar kullanılmamıştır. Bu sayılar Azerbaycan’da, Rusya’da ve Gürcistan’da araştırılmış ve bulunamamıştır. Tez yazılmaya başlanıldığı zaman 76 sayının hepsinin tezde kullanılması amaçlanmış olsa da pandemi nedeniyle Azerbaycan’daki kütüphane ve arşivler kapalı olduğu için gazetenin son 30 sayısına ulaşılammıştır. Bu nedenle gazetenin ilk senesiyle yetinmek zorunda kalınmıştır.

Şimdiye kadar Ziya gazetesinin ilk senesinin sayıları ve gazetenin sahibi Said Ünsîzade detaylı bir şekilde araştırılmamıştır. Araştırmaların iyi yapılmaması sonucunda da Azerbaycan basın tarihinde önemli yere sahip olan Ziya gazetesi ve Said Efendi ile ilgili çoğu zaman yanlış bilgiler kaydedilmiştir. Bu gibi nedenler bizde gazetenin araştırılması gerektiği kanâatini oluşturmuştur. Durum böyle olunca gazetenin birkaç sayısını inceledikten ve içeriğinin düşünülenin aksine zengin olduğu görüldükten sonra Ziya gazetesinin tez konusu olarak ele alınması kararı alınmıştır.

Tez, 1 Giriş ve 4 bölümden oluşturulmuştur. Giriş kısmında konunun tam anlaşılabilmesi amacıyla, Azerbaycan’ın 19. yüzyıldaki durumuna dair bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede 19. yüzyılın başlarında Azerbaycan topraklarındaki hanlıklardan, hanlıkların Rusya-İran savaşları sonucu işgalinden, işgal öncesi ve sonrası Azerbaycan topraklarındaki iktisadi durumdan ve eğitimden, son olarak da Azerbaycan millî basınının oluşturulmasından bahsedilmiş bu konularda bilgiler verilmiştir.

Tezimizin birinci bölümü 2 alt başlıktan oluşturulmuştur. Birinci başlıkta Ziya gazetesinin kurucusu olan Said Ünsîzade ve ailesi ile ilgili bilgiler yer almıştır. Said Efendi’nin yanlış bilinen doğum ve ölüm tarihleri netleştirilmiştir. Ayrıca Said Ünsîzade’nin eğitimi ve kariyeri ile ilgili bir çok bilgiye gazetenin bu bölümünde değinilmiştir. İkinci başlıkta ise Ziya gazetesinin nasıl yayına başladığı, içeriği, Sansür Komitesi ile ilişkileri, isminin değiştirilmesi, maddi zorluklar yaşaması ve kapatılması araştırılarak ele alınmıştır.

İkinci bölüm üç alt başlıktan oluşturulmuştur. Bu bölümde Ziya gazetesinde 93 harbi ile ilgili yayınlanmış haberlere değinilmiştir. Gazetede yayınlanmış olan II. Aleksandr’ın savaşla

ilgili halkına yaptığı açıklaması ve savaş sonrası Osmanlı ve Rusya arasında imzalanmış olan İstanbul Antlaşması'nın 12 maddesinin metni Türkçe'ye çevrilerek tezde kullanılmıştır. Ayrıca savaş sonrası Rus askerlerinin tahliyesi ile ilgili gazetede yayınlanmış olan bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Şarkî Rumeli vilayetinin kurulması ve bu vilayete vali tayini ile ilgili Ziya gazetesinde yer almış haberler de incelenerek ve arşiv belgeleri ile desteklenerek tezde kullanılmıştır.

Tezin en büyük bölümü olan üçüncü bölüm de 3 alt başlıktan oluşturulmuştur. İngilizlerin Ziya gazetesinin yayınlandığı dönemde yaptığı savaşlar ve yürüttükleri siyaset, gazetede yayınlanmış olan bilgiler çerçevesinde bu bölümde incelenmiştir. İngilizlerin Afrika'nın yerli kabilelerinden olan Zulular ile olan savaşları ve II. İngiliz Afgan savaşı işlenmeye çalışılmıştır. Savaşla ilgili bilgilere ek olarak, Zulular ve Afganlar'la ilgili bazı bilgiler de aktarılmaya çalışılmıştır. Bölümün son kısmı ise Mısır'la ilgili olmuştur. Bu kısımda Mısır'a karşı İngiltere ve Fransa'nın baskıları, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın azl edilmesi, Tefik Paşa'nın Hidiv ilan edilmesi ve bir çok konu işlenmiştir.

Dördüncü bölüm 2 alt başlık halinde oluşturulmuş ve Rusya'da olan sosyal olaylar işlenmeye çalışılmıştır. Ziya gazetesinde yayınlanmış olan hırsızlık, cinayet, hastalıklar, yangınlar ve bazı farklı konular bu bölümde incelenmiştir. Bölümde II. Aleksandr'a karşı yapılan başarısız suikast girişimi de yer almaktadır.

Bu tezin ortaya çıkmasında bana yardımcı olmuş bir çok kişinin de emeği bulunmaktadır. Konunun belirlenmesinden başlayarak, bana her konuda destek olan, yoğun zamanlarında bile bana vakit ayıran, benimle öğrenciden ziyade arkadaşı gibi ilgilenen, tez çalışmasına değerli katkılarda bulunan ve iyi ki böyle bilgili ve deneyimli bir hocayla tez çalışmasını yapıyorum dediğim Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi'ye teşekkürü kendime borç biliyorum. Tez sürecinde bana gerekli maddi ve manevi destek sağlayan, ayrıca tezde kullanılması gereken bazı Rusça metinleri Türkçe'ye çevirmek için bana yardım eden ailemin desteği sayesinde tezin ortaya çıkması kolaylaşmıştır. Her zaman yanımda olan ve bana destek olan aileme ne kadar teşekkür etsem azdır.

Azerbaycan'da pandemi nedeniyle kütüphaneler kapalıyken tez için gerekli olan kaynaklara ulaşmakta zorlandığım süreçte, başta tez danışmanım olmakla birlikte, lisans dönemi hocalarım gerekli kaynaklara ulaşabilmem için ellerinden geleni yaparak bana yardımcı oldular ve sayelerinde bu çalışmayı ortaya çıkarabildim. Bu konuda bana yardım eden tüm hocalarım en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Alişref Abdulrazagov, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT	i
ÖZ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAİD ÜNSİZADE ve ZİYA GAZETESİ.	9
1.1 Said Ünsizâde Kimdir.	9
1.2 Ziya Gazetesinin Kuruluşu.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

GAZETEDE 93 HARBİ SONRASI OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ ve ŞARKİ RUMELİ. ...	26
2.1 1877-1878 Osmalı Rus Savaşı ve Savaş Sonrası Yapılan Antlaşmalar.	26
2.2 Ziya Gazetesinde İstanbul Antlaşması.	30
2.3 Şarkî Rumeli Vilayetine Vali Tayini ve Vali Tayininden Önceki Durum.	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZULU ve AFGANLARIN İNGİLİZLERLE SAVAŞLARI ve MİSİR’A DAİR HABERLER	44
3.1 İngiliz Zulu Savaşı.....	44
3.2 II. İngiliz Afgan Savaşı.....	53
3.3 Ziya Gazetesinde Mısır.....	63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL OLAYLAR.	71
4.1 Hırsızlık ve Cinayet.	71
4.2 Yangınlar, Veba ve İlanlar.	73
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA	89
EKLER.....	94

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e	: Aynı geçen eser
A.M.E.A.	: Azerbaycan Milli Elimler Akedemisi (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
A.y.	: Aynı yerden
AZJ.	: Arzuhal Jurnal
BEO.	: Babı Ali Evrak Odası
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
HR.	: Hariciye Nezareti
İ.EV.	: İrade Evkaf
MBC.	: Mebayn Cedvelleri
MB. İ.	: Mebayin İrade
RES.	: Resmi
s.	: Sayfa
sa.	: Sayı
SFR.	:Sefaret
SYS.	: Siyasi Kısmı
TH.	: Tahsilat
TO.	: Tercüme Odası
Y. A. HUS.	:Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.PRK.EŞA.	: Yıldız Perakende Evrak Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı

GİRİŞ

19. Yüzyılda Azerbaycan

1. Hanlıklar ve Rusya İran Savaşları Sonucu Hanlıkların İşgali

19. yüzyılın başlarında, Azerbaycan'da feodal dağımıklık hüküm sürüyordu. Şöyle ki, Rus-İran savaşı ve işgalleri döneminde Azerbaycan topraklarında Bakü, Şeki, Şirvan, Gence, Karabağ, Guba, Erivan, Talış, Derbend, Nahçıvan, Hoy, Erdebil, Maku, Karadağ, Urmiye, Marağa, Soucbulağ hanlıkları, Gazak, Şemşedil, Borçalı, İlisu, Şoragil, Pembek sultanlıkları ve Çar-Balaken toplulukları hüküm sürüyordu. Hanlıklar idari olarak mahallara bölünüyordu ve her bir hanlık kendi bölgesinde küçük bir feodal devlet olmuştu. Hanlıkların her birinin ayrı ayrılıkta yönetim şekli ve askeri birliyi vardı ve iktidar babadan oğula geçiyordu. Hanlığın başında duran kişi ise han adlandırılıyordu.

Tek bir siyasi ve ekonomik merkezin olmaması, hanlıkların bir birleri ile olan savaşları onları zayıflatmıştı ve gelişimlerini oldukça kötü etkilemişti. Bu ise topraklarını genişletmek ve daha da güçlenmek isteyen Rusya ve İran için altın tepside sunulmuş bir nimet olmuştu. Sorun ise bu tepsiye kimin sahip olacağıydı.

Rusya Güney Kafkasya'nı işgal etmekle kendine yeni kazançlar elde etmeyi düşünüyordu. Şöyle ki Güney Kafkasya Rusya'ya ham madde ve petrol sağlayacaktı. Ayrıca Rusya Hazar'ı dâhili denizine çevirmek niyetindeydi. Bunlarla birlikte Rusya Kafkasya'nın ne kadar stratejik bir bölge olduğunun da farkındaydı. Bu yüzden Rusya'nın o dönemki en önemli harici siyasetlerinden biride Güney Kafkasya'nın istilasıydı.¹

İran da Rusya gibi Güney Kafkasya'nı işgal etmek istiyordu. Ayrıca İngilizler Rusya'nın bu toprakları işgal etmesi sonucunda Doğu Hindistan Şirketinin zarara uğrayacağını iyi bildiği için, İran'a destek olarak Rusya'nın Güney Kafkasya'nı istila etmesine engel olmak istiyordu. Fransa da İngiltere gibi düşünüyordu. Hatta I. Rus-İran savaşı sırasında Fransa İran'a bir süreliğine yardımlar dahi etmişti.

19. yüzyılın başlarında Rusya Güney Kafkasya ile ilgili planlarını hayata geçirmek için önemli olan adımlar atmaktaydı. Şöyle ki, II Aleksandr'ın 12 Eylül 1801 yılında Doğu Gürcistan'ın Rusya'nın himayesine kabul edildiğini ilan eden bildirgesi,² aslında Güney Kafkasya'da aktif savaşlar için zemin yaratmaktaydı. Rusya'nın güneyindeki toprakları işgal

¹ **Azerbaycan Tarihi 4. cilt**, Azərbaycan Milli İlimler Akademisi (A.M.E.A.) A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü, Bakü, 2007, s. 11.

² Süleyman Aliyarlı, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Çıraq Yayınevi, 2009, s. 575.

etmesi için Doğu Gürcistan oldukça stratejik bir konumdaydı. Güney Kafkasya ve Transkafkasya'nın işgali Gürcistan'ın birleştirilmesinden sonra başlamıştır.

Gürcistan'ın ve Gence'de dâhil olmakla bir sıra Azerbaycan topraklarının Rusya tarafından istila edilmesi İran'ı bir hayli rahatsız etmekteydi. Hatta İran savaşa 1801 yılından hazırlık yapıyordu. Şöyle ki İran ile İngiltere arasında Aralık 1800 ve Ocak 1801 yıllarında sözleşmeler imzalanmıştı.³ Bu sözleşmelere esasen, *“İran herhangi bir devletin hücumuna maruz kaldığı takdirde İngiltere onu silah ve mühimmatla temin edecekti.”*⁴ İran savaş hazırlığı içindeydi, hatta ordusunu Güney Kafkasya sınırına toplamış durumdaydı. Bu ise yakın zamanda savaşın patlak vereceğini bildirmekteydi.

1804' ün Mayıs ayında İran Rusya'dan ordusunu Transkafkasya'dan çıkarmasını talep etti ve Rusya buna olumlu cevap vermediği için 10 Temmuz'da diplomatik ilişkilerini kesti. Sonuç olarak Azerbaycan toprakları uğrunda Rusya İran savaşı başlamış oldu.⁵ Sonuç olarak İran ve Rusya Azerbaycan topraklarını kuzeyden ve güneyden işgal etmekteydi. Bu savaş her iki taraf için de başka bir toprakta ettiği adaletsiz bir savaş olsa da tarihte çoğu zaman zayıf devletler büyük devletler tarafından işgale maruz kalmıştır.

Rusya İran savaşı 1813 yılının 12 Ekim tarihinde “Gülistan Antlaşması” ile sonuçlandı. “Gülistan Antlaşması” sonucunda İran, Rusya'nın zaferini, Karabağ, Gence, Şirvan, Şeki, Bakü, Kuba ve Lenkeran hanlıklarının, ayrıca Doğu Gürcistan ve Dağıstan'ın Rusya'ya ilhakını resmen tanıdı. Revan ve Nahcivan hanlıkları ise İran'ın işgalinde kalıyordu.⁶ Gülistan Antlaşması Rusya'nın Kuzey Azerbaycan topraklarını işgal etmesinin ilk aşamasını sonlandırdı. Rusya'nın savaşta kazanan taraf olması ve savaştan karlı çıkması, İran'ın Güney Kafkasya ile ilgili tüm planlarını suya düşürmüştü ve İran savaşın bu şekilde bitmesini kabullenemiyordu. Bu yüzden İran Rusya'ya antlaşmaya yeniden bakılması için teklifinde bulunmuştu, fakat Rusya'dan olumlu bir karşılık alamamıştı.

1825 senesinin Aralık ayında Rusya'da büyük bir isyan oldu. Tarihte “Dekabristler İsyanı” ismi ile bilinen bu isyan İran'ın harekete geçmesi için zemin yarattı. Bu isyandan yararlanmak isteyen İran doğru zamanın gelmesini senelerdir beklemekteydi. Rusya'da olan isyan haberini duyan İran, doğru zamanın geldiğini düşünerek Temmuz 1826' da Rusya sınırlarına sokuldu.⁷ Bununla da iki sene sürecek İkinci Rusya-İran savaşı başlamış oldu. Bu savaş da İran'ın yenilgisi ile sonuçlandı. Rusya Osmanlı ile yeni bir savaşın kapıda olduğunu iyi biliyordu, bu yüzden İran'la olan savaşı bitirmek niyetindeydi. Savaşta üstün taraf olan

³ a.g.e., s. 573.

⁴ Ziya Bünyadov, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Çırac Yayinevi, 2007, s. 596.

⁵ İrade Nuriyeva, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Mütercim Yayinevi, 2015, s. 175.

⁶ **Azerbaycan Tarihi 4. cilt...**, s. 32.

⁷ Aliyarlı, **Azerbaycan Tarihi**, s. 612.

Rusya İran'la 10 Şubat 1828 yılında "Türkmençay Antlaşması" imzaladı.⁸ "Türkmençay Antlaşması'na göre Revan ve Nahcivan hanlıkları Rusya topraklarına katıldı. Aynı zamanda Azerbaycan'ın güneydeki toprakları da bu antlaşma ile İran'ın işgali altında kalıyordu.⁹ "Türkmençay Antlaşması" Azerbaycan topraklarının ikiye ayrılmasını resmileştirdi. Azerbaycan o günden itibaren Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak ayrılmış durumdadır. Gülistan Antlaşması ile başlayan ve Türkmençay Antlaşması ile son bulan Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesi durumu bu günde gerçekliğini sürdürmektedir. Bu antlaşmadan sonra Kuzey Azerbaycan yani Rusya Azerbaycan'ı, Güney Azerbaycan yani İran Azerbaycan'ı tanımları ortaya çıkmıştır. Rusya Azerbaycan'ı sonradan bağımsızlığını kazansıda, Güney Azerbaycan hala İran'da kalmaktadır ve 35 milyonu aşkın Azerbaycan Türkü İran'da yaşamaktadır.

2. Rusya-İran savaşından önce ve sonra Azerbaycan'da İktisadi durum ve eğitim

Rusya işgalinden önce Azerbaycan'da feodal iktisadi ilişkiler mevcuttu. Hanlıklar arasında iktisadi ilişkiler oldukça sınırlıydı. Rusya'nın istilasından sonra ise Azerbaycan topraklarında bir merkeze bağlı iktisadi bütünlük yarandı. Ama bununla yandaşı Rusya Azerbaycan topraklarında sömürgecilik siyaseti yürütmekteydi. Hatta nerdeyse yarım yüzyıl boyunca Rusya bölgede yalnız idari reformlardan başka hiç bir değişim yapmamıştı. Rus işgali ilk başlarda Azerbaycan ekonomisini kötü etkilemiş ve bölgede Rusların çıkarları öncelik olmuştu. 19. Yüzyılın ortalarına kadar Azerbaycan'a nerdeyse hiç yatırım yapılmamıştı, hatta Rus-İran savaşları sırasında dağılan sulama sistemleri bile onarılmamıştı ve ihmal edilmişti. Bu ise tarıma kötü etki etmekteydi. Rusya'nın ağır vergi koşulları da ahalini bir hayli zorlamaktaydı.¹⁰

Öte yandan işgal bir sıra önemli olaylara vesile olmuş ve ya olayların hızını artırmıştı. Şöyle ki, işgalden sonra Azerbaycan topraklarında kapitalizm gelişmeye başlamıştı. Rusya'da tek para biriminin geçerli olması ticari ilişkilerin alanını genişletmişti. Önceden köylerde vergilerin birçok kısmı mahsulle alınıyorduydu da işgalden sonra para şeklinde ödenmesi talebi ile parasal ekonomiye geçişi teşvik edilmişti.

Azerbaycan o zamanlarda şimdiki gibi petrol ülkesi olması ile seçilmekteydi, ama sürekli olan savaşlar ve işgal petrol üretimine kötü etki etmişti. Petrol üretimi 1859 senesinde Bakü'de ilk rafinerilerin yapımından sonra ivme kazanmıştı ve 1872 tarihli kararnameden sonra Bakü dünyanın en büyük petrol üretim merkezlerinden biri olmuştu. 1872 yılında verilen kararnameyle ise, devlet arazilerinde petrol çıkarma izninin yerine, bu topraklar uzun vadeli

⁸ Nuriyeva, **Azerbaycan Tarihi**, s. 191.

⁹ **Azerbaycan Tarihi 4. cilt...**, s. 39.

¹⁰ Bünyadov, **Azerbaycan Tarihi**, s. 608-609.

kiralanmaya ve satılmaya başlanmıştı.¹¹ Sonuç olarak kapılar yerli, Rus ve yabancı yatırımcılara sonuna kadar açılmıştı. Bu gibi olaylar Bakü'nün yüksek gelişiminin önünü açmıştı ve bu gelişmeler ülkedeki para ekonomisinin gelişmesine, kapitalist ilişkilerini güçlendirilmesine neden olmuştu.

Azerbaycan'ın Rusya işgalleri öncesi ve sonrası kendine özgü eğitim sistemi mevcuttu. Eğitim daha çok camilerde dini görevliler tarafından veriliyordu. Zengin ailelerin çocukları eğitimini evde özel olarak alıyordu. Eğitimin ilk aşaması mekteplerde başlıyordu ve belirli bir programı ve süreci yoktu. Okulda ilk olarak Arap alfabesi ve dualar öğretiliyor ve daha sonra Kuran okutuluyordu. Mektepler paralıydı ve ailenin maddi durumundan aslı olarak aylık 10-20 kepiğden (kuruş) 1-2 manat civarında değişiyordu. Mekteplerden sonraki eğitim medreselerde veriliyordu ve burada eğitim mekteplerden farklı olarak paralı değildi. Medreselerin programına göre Arapçayı, Kuran'ı ve ilahiyatı mükemmel şekilde öğretmekle beraber felsefe, tarih, coğrafya, astronomi, tıp, tababet, hukuk ve bir sıra ilimler İslami açıdan öğretiliyordu. Medreselerin başında çoğu zaman Osmanlı, İran ve Mısır gibi yurtdışı ülkelerinde İslami eğitim almış kişiler durmaktaydı. Bu ise Rusya'nı bir hayli rahatsız ediyordu.¹²

Bir sıra tarihçiler Azerbaycan'da 19. yüzyılda eğitimin çok kötü durumda olduğunu söylese de bunun yanlış olduğunu mektep ve medreselerde olan say artışına bakarak anlamak mümkündür. Şöyle ki 1842 senesinde Azerbaycan'da 713 mektep ve medrese vardı. Hatta 1858 senesinde bir tek Şamahı guberniyasında 299 mektep ve medrese mevcuttu. Dönemin okul sayısı ülkenin nüfuzu için yeterli olmasa da 18. yüzyılın sonlarına bakıldığında zaman oldukça fazla ilerleme kaydedilmişti. Şöyle ki hanlıklar döneminden sonra okulların sayı fazlasıyla artmıştı. Bu ise 19. yüzyıl için oldukça iyi bir gelişme olmuştu. O zamanki eğitimin kötü tarafları da vardı. Bunlardan biri eğitimin genellikle İslami açıdan verilmesiydi. Diğer kötü taraflarından biri ise, fakir ailelerin çocuklarına eğitim vermekte meraklı olmamasıydı.¹³

Rusya'nın Güney Kafkasya'yı işgalinden sonra yerli halktan Rusça iyi bilen ve Rusya'ya sadık memurların yetiştirilmesi gerekçesi ortaya çıkmıştı. Kafkasya'da ilk Rus Okulu sadece asilzadelere yönelik olarak 1802 yılında Tiflis'te açılmıştı. Bu okulda 1819 senesinden itibaren dil dersi olarak Rusça ve Gürcüce ile birlikte Tatarca (Ruslar Azerbaycan Türkeri'ne Tatar, konuştukları dile ise Tatarca demektedir) da okutulmaya başlanmıştı. Öğrenciler kendi dillerine de iyi vakıf olmalıydı, çünkü memur oldukları zaman yerli halkla Rusya arasında iletişimi iyi sağlamaları için bu oldukça önemliydi. Tiflis'teki okulun tüm Kafkasya için yeterli olmadığını iyice anlayan Rusya, 1829 senesinde Zakafkasya Okul Nizamnamesi imzalanmıştı.

¹¹ **Azerbaycan Tarihi 4. cilt...**, s. 137-138.

¹² **a.g.e.**, s. 106-108.

¹³ Aliyarlı, **Azerbaycan Tarihi**, s. 720.

Bu nizamnameden sonra 1830 senesinden itibaren Azerbaycan'da Rus okulları açılmaya başlamıştı.¹⁴

19. yüzyılda Kafkasya'da o kadar da fazla deneyimli öğretmenler yoktu. Bunun en önemli nedenlerinden biri öğretmenlerin maaşlarının düşük olmasıydı. Durum böyle olunca çoğu kişi öğretmen olmak için pek de istekli olmuyordu. Şöyle ki, 1835 senesinin düzenlemesine göre öğretmenlerin yıllık maaşı gümüş para ile 280-300 manat civarındaydı. O dönemdeki sokak bekçilerinin maaşı bile 455 manattı. Öğretmenlerin maaşı sonradan 100 manata kadar artırıldıysa da yeterli denilebilecek miktara ulaşamamıştı.¹⁵

Öğretmenlerin yetiştirilmesi için 1876'da açılmış Gori Öğretmenler Seminaryası'nın (okulunun) büyük önemi olmuştu. Hatta 1879 senesinde okulun bir şubesi Azerbaycan'da açılmış ve şube müdürü A.O. Çernyayevski'nin yerli öğrencilerin eğitime alınmasında önemli faaliyetleri olmuştur. Dönemin önemli eğitimcilerinden C. Memedguluzade, N. Nerimanov, F. Köçerli, H. Mahmudbeyov, R. Efendiyev ve başkaları bu seminaryada eğitim almıştır. Azerbaycan Türkçesi'nde ders kitaplarının hazırlanmasında bu kişilerin rolü oldukça önemli olmuştur.¹⁶

3. Azerbaycan Milli Basınının Ortaya Çıkma Süreci ve Azerbaycan Türkçesi'nde Basılan İlk Gazete

Ulusların gelişiminde, milli bilincin uyanışında ve milli öz farkındalık sürecinde, dünya medeniyetinden yararlanılmasında matbuatın kendine has yeri vardır. Her halkın matbuatı o halkın hayata bakış tarzını, yaşam tarzını, sosyal ve siyasi durumunu kendinde ihtiva etmekle birlikte, insanların olaylara bakış tarzını değiştirmekte de oldukça önemlidir. Hiç tesadüfi değil ki Azerbaycan aydınları matbuatı "*halkın gören gözü, duyan kulağı, konuşan dili*"¹⁷ gibi nitelendirmişlerdir.

Kafkasya'da ilk basın organı 1828 yılında Tiflis'te Rusça yayımlanan "Tiflisskie Vedomosti" olmuştur. Gazetede Azerbaycanla ilgili yazılara sıkça yer verilmiştir. Gazetenin önemli taraflarından biri, Kafkasya'da yaşayan Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni halklarının dillerinde eklerinin de çıkmış olmasıdır. 1829 senesinde Gürcüce, 1830 senesinde Ermenice ve 1832 senesindeyse Azerbaycan Türkçesinde ilave ekler basılmıştır. Azerbaycan Türkçesi'nde basılan eke "Tiflis Ahbarı" ismi verilmiştir. Bu ekin aboneleri oldukça az olmuştur. Abonelerinin az olduğuna Kuba şehir idarecisi Gimbut tarafından yazılan mektuba bakarak anlamak mümkündür. Mektupta yazdığına göre, Kuba şehrinde Tiflis Ahbarı ekinin 30 abonesi

¹⁴ A.y.

¹⁵ Azerbaycan Tarihi 4.cilt, s. 109.

¹⁶ Bünyadov, Azerbaycan Tarihi, s. 645.

¹⁷ Akif Aşırılı, Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920), Bakü, İlim ve EğitimYayınevi, 2009, s. 4.

olmuştur. Ayrıca Bakü şehir idarecisi de abonelerin sayısının az olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Gazete bir süre basıldıktan sonra devlet tarafından basımı durdurulmuştur. Bu gazeteden sonra 1842 senesinde “Zakavkazskiy Vestnik” basılmaya başlanmış ve gazetenin yerel dillerde de basılması kararı alınmıştır. Azerbaycan Türkçesi’nde olan eki 1845 senesinde “Kafkasya’nın Bu Tarafının Haberleri” ismiyle basılmıştır. Gazete 4 yıldan fazla basılmış ve devletin kararıyla yayını durdurulmuştur. Gazetede genellikle devletin kanunları, kararnameleri ve mahkeme kararları gibi resmi haberler yayınlanmıştır.¹⁹ Bu sebeple de “Tiflisskie Vedomosti” ve “Zakavkazskiy Vestnik”in ekleri Azerbaycan milli matbuatının temeli sayılamasa da en azından tohumları olmuştur. Gazetelerin Azerbaycan Türkçesi’nde ekleri olsa da bu ekler bağımsız olarak basılmıyordu, bu durum da Azerbaycan gazeteciliğinin oluşumunda o kadar da etkin olmadıkları göstermektedir. Ama Azerbaycan Türkçesi’nde yayımlanan eklerin hazırlanması için çalışmış olan Azerbaycan aydınları, bu süreçte milli matbuatın oluşturulması için gerekli donanımı kazanarak bu yolda ilk önemli adımı atmış oldular.

Azerbaycan’da 19. Yüzyılın ortalarından sonra kapitalizm daha fazla gelişmeye başladı. Bunun en önemli sebeplerinden biri Azerbaycan topraklarında iktisadi birliğin kurulması olmuştur. Bakü’de yeni kurulmuş sanayi sahaları artmaktaydı ancak bu süreç yaşanırken Rusya, yerli sermayedarlara karşı hiç de eşit davranmamaktaydı. Eşitliğin olmaması milli bilincin gelişmesini de etkiliyordu. Milli bilincin gelişmesi için gerekli maddiyatı bu sermayedarlar sağlamaya başladılar. Azerbaycan’ın ilk milli sermayedarları *Milli Kültür Hareketini* destekleyerek ilk milli matbuatın kurulmasına zemin hazırlamışlardır. Azerbaycan’ın kendi burjuvasının ve aydın sınıfının ortaya çıkması, bu sınıfların milli bilinçlenme için yapmış oldukları çalışmalar sonucunda milli basının kurulması için ortam oluşmuştur.

Rusya, işgali altında olan halkları rahatça kontrol edebilmek için, onları sahte dini inançlar içinde tutmaya çalışmakta, nitelikli eğitim almalarına engel olmakta ve Ruslaştırma siyaseti yürütmekteydi. Rusya’nın sömürge siyasetine karşı herhangi bir yerde ayaklanma çıktığında ise, ayaklananlar kanları ve canları ile bedel ödüyorlardı. Böyle zor zamanlarda Azerbaycan milli burjuazisi ve aydınları, halkın bilinçlendirilmesi, gözünün açılması ve eğitim alabilmesi için tüm güçleriyle çalışmaktaydılar. Bu aydınlardan M.F. Axundov, A. Bakıhanov, H. Zerdabi, Said, Celal ve Kamal Ünsizâde kardeşleri, M.Ş. Vazeh, N. Vezirov, F. Göçerli ve başkalarının adlarını zikredebiliriz. İsimlerini zikrettiğimiz aydınlar halkın aydınlanmasında basının ne kadar önemli olduğunun farkındaydılar bu sebeple milli basının kurulması ve devamında yayın hayatının kesintisiz sürdürülebilmesi için çalışmalar yapmaktaydılar. Milli basının ortaya çıkması Rusyada 1865 senesinde kabul edilen “Sansür Hakkında Kesin

¹⁸ Akif Şahverdiyev, **Azerbaycan Matbuatı Tarihi**, Bakü, Eğitim Yayınevi, 2006, s. 6.

¹⁹ Şahverdiyev, **Azerbaycan Matbuatı Tarihi**, s. 7.

Kanun”dan sonra daha da zorlaşmıştı.²⁰ Hasan Bey Zerdabi ise bu zorluklara boyun eğmeden Azerbaycan Türkçesi’nde gazete yayımlamak için çalışmaktaydı. Kendisi bu süreçte yaşadığı zorluklar ile ilgili yıllar sonra Hayat gazetesinde bir köşe yazısı yazmıştı. Köşe yazısında paranın, matbaanın, çalışacak elemanın maalesef bulunamadığını hatta gazete basılsa bile yüzden fazla okuyucusunun olamayacağı belirtmişti. Devletten gazetenin basılması için izin almanın ise büyük bir zorluk olduğunu bu yazısında açıkça vurgulamıştı.²¹

H. Zerdabi’nin gazete basımına izin almak için resmi olarak ilk başvurusu 1873 senesinde olmuştur. H. Zerdabi’nin Bakü valisine izin için olan son başvurusunda vali Staroselski kendisine gazetenin ismini *Ekinci* koymasını önermiştir çünkü, gazetenin ismi Ekinci olursa, gazetenin ziraat haberleri yapacağı görüntüsü oluşturulacak ve böylece basılmasına izin verilecekti. H. Zerdabi, valinin söylediği gibi bir dilekçe hazırlamış ve sonunda gazetenin basılması için 1875 senesinde izin alabilmişti. Nihayet, Ekinci gazetesinin ilk baskısı 22 Temmuz 1875’de çıkmıştır.²² Bu tarih Azerbaycan milli matbuatının temelini atıldığı tarihtir. Ekinci gazetesi Bakü’de yayımlanıyordu ama bir süre sonra Rusya Müslümanlarının gazetesine dönüşmüştü. Orta Asya’da, Sibiry’a’da, Volgaboyu’nda ve Dağıstan’da gazetenin aboneleri vardı. Hanife Abayeva, gazetenin yayıldığı coğrafyadan hatıratlarında şu şekilde bahsediyor:

*“Gazete Rusya’daki tüm Müslümanları yerinden kıpırdatmıştı. O bir elektrik akımı gibi tüm Müslüman aleminin içinden geçmiştir. Gazetenin ilk aboneleri Omsk’tan, Tümen’den, Çistay’dan olan Sibiryalılar ve Orenburg’dan, Ufa’dan, Volgaboyu’ndan olan Tatarlardı.”*²³

Gazetenin kapatılması 1877 yılı ortalarında Bakü’ye yeni valinin tayin edilmesinden sonra oldu. Eski vali ile Zerdabi’nin arası iyiydi ve ona sansür işlerinde yardım ediyordu. Yeni valinin tayini Zerdabi’nin işlerini yokuşa sürmekteydi ve durum eskisi gibi değildi. Artık Sansür Komitesi tarafından Zerdabi’nin yaptığı tüm işler ve yazdığı tüm cümleler denetleniyordu. Sansür Komitesi Zerdabi’nin işini iyice zora sokmaktaydı, artık gazetede istediğini yazamaz hale gelmişti. Baskıların yoğunlaştığı bir dönemde N. Vezirov, gazeteye basılması için bir yazı göndermişti ve Sansür Komitesi sayının bu yazı olmadan basılmasını istemişti. Zerdabi’nin bunu kabul etmemesi üzerine vali o sayıyı kendi başına bastırmıştı. Durum böyle olunca, Zerdabi kontrolünün elinde olmadığı bir gazetesinin olmasındansa hiç olmamasının daha iyi olduğu kararına varmış ve 1877 senesinde basılan sonuncu sayının ilk sayfasında gazetenin hastalık nedeniyle belirsiz bir tarihe kadar basılmayacağını belirtmişti. Bu

²⁰ Ağarefi Zeynalzade, **Azerbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası (1850-1905)**, Bakü, İlim Yayınevi, 2006, s. 94.

²¹ Şahverdiyev, **Azerbaycan Matbuatı Tarihi**, s. 6.

²² Okan Yeşilot, “Hasan Melik Zerdabi’nin Hayatı ve Faaliyetleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003), 60.

²³ Aşırılı, **Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)**, s. 17.

sayıdan sonra gazete kapatılmıştı. İkinci gazetesinin 1875'te 12, 1876'ta 24, 1877'de 20 sayısı çıkmıştı.²⁴

İkinci gazetesi ile milli matbuatın temeli atıldıktan sonra milli matbuatın gelişimi için en önemli adımı Said Ünsizâde atmıştır. Onun çabaları sayesinde Azerbaycan Türkçesi'nde yayınlanan ikinci gazete basılmış ve milli matbaa kurulmuştur.²⁵ Bu yüzden Azerbaycan basınında Said Ünsizâde ve onun yayınladığı Ziya gazetesi oldukça değerli bir yere sahiptir.

²⁴ a.g.e., s. 26.

²⁵ Mustafa Tanrıverdi, **Çarlık Rusyası'nda Tiflis Vilayeti (1846-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s. 94.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAİD ÜNSİZÂDE ve ZİYA GAZETESİ

1.1 Said Ünsizâde Kimdir?

Azerbaycan basınının oluşumu ve gelişim sürecinde, Azerbaycan milli matbaasının kurulmasında oldukça önemli adımlar atmış olan Ünsizâde kardeşlerin hayatları günümüze kadar pek de araştırılmamıştır. Ziya gazetesinin sahibi olan Said Ünsizâde'nin doğum ve ölüm tarihleri ile ilgili birkaç farklı tarih zikredilmekte olup şimdiye kadar bu tarihlerle ilgili bir kaynağa dayandırılmamıştır. Bu durum aslında Azerbaycan gazeteciliğine önemli katkıları bulunmuş Ünsizâde kardeşlerin hiçbirisi hakkında iyi bir araştırmanın yapılmadığını gözler önüne sermesi bakımından önemli bir detaydır.

Ünsizâde kardeşlerin babalarının ismi Şamahı hâkimi Caferkulu Han'ın şiirlerinin birinde geçmiştir. Şiirde onun âlim bir kişi olduğu belirtilmiştir. Buna göre kardeşlerin babaları Abdurrahman Efendi'dir. Kendisi, yaşadığı Şamahı'da ve bu şehrin çevresinde "Ünsî" mahlasıyla şiirler yazan bir şair olarak tanınmıştır.¹ Abdurrahman Efendinin oğulları, babalarının ölümünden sonra onun mahlasını kendilerine soyadı olarak almış ve Ünsizâde soyadı böyle ortaya çıkmıştır. Abdurrahman Efendi 1805 senesinde dindar bir ailede dünyaya gözünü açmıştır. Şiirleri ile tanınan Abdurrahman Efendi, Şamahı'nın aydın yazarlarından olan S.A.Şirvani, Muhammed Şahtatlı, Bahar Şirvani, Zui ve başkaları ile oldukça yakın olmuştur. Kendisinin, Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği ve çocuklarının ilk eğitimlerini kendisi verdiği bilinmektedir.²

Ünsizâde kardeşlerin en büyüğü Said Ünsizâde'nin doğum tarihi ilgili birkaç tarih söylenmektedir. Şöyle ki, Ziya gazetesinin ve Ünsizâde kardeşlerin, bilinen araştırmacıları Nazim Nasreddinov, Akif Aşırılı ve Akif Şahverdiyev'den her biri Said Ünsizâdenin doğum tarihini farklı vermiştir. N. Nasreddinov'a göre Said Ünsizâde 1825'te, A. Aşırılı'ya göre 1830'da, A. Şahverdiyev'e göre ise 1830-1832 senelerinde Şamahı'da doğmuştur.³ Bunun nedeniyse bu araştırmacılara göre Said Ünsizâde'nin mezarının yerinin belli olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak bugün Said Ünsizâde'nin mezarının Fatih Cami Haziresinde bulunduğunu ve mezar taşının üzerinde 1258 senesinde yani 1842 senesinde doğduğunu bilmekteyiz. Şimdiye kadar bu konu hakkında araştırma yapan hiç bir araştırmacı bu bilgiye değinmemiştir. Mezarın kime ait olduğu belli olmadığından isimsiz mezar olarak bilinmektedir.

¹ Şahverdiyev, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi...*, s. 19.

² Müşteba Aliyev, "Ekinci'nin Mabedi-Ziya", A.M.E.A., *Matbuat Tarihi ve Gazetecilik Sorunları (Makaleler Toplusu)*, Bakü, 2016, s. 150-151.

³ Şahverdiyev, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi*, s. 19.

Mezarın sahibinin tam olarak bilinmemesi araştırmacıların şimdiye kadar bu mezardan haberdar olmamalarını anlaşılabilir kılsa da nihayet bu gizemi üç sene önce Ünsizâde soy ağacından olan Zaur Samedov Ünsizâde, mezarın yerini doğrulayarak çözmüştür. Mezar baş ve ayak taşlarından oluşmaktadır. Baş taşı üzerinde sarık şeklinde bir serpuş bulunur, ayak taşı ise vazodan çıkan çiçek motifleri ile süslenmiştir. Mezar taşının kitabesinden 61 yaşında vefat ettiği anlaşılan Said Ünsizâde'nin hac farızasını yerine getirdiği bilgisine de ulaşmaktayız. Kitabe 8 satır halinde ve celî talik ile yazılmıştır. Kitabenin okunuşu şöyledir:

“El Fatiha. Meclisi Maarif azasından el-hac Said Ünsi. Mevlidî Şamahı Şirvan, vefatı 1320 tevellüdü 1258. (Tercümeihali kütüphanelerde.) Girifte dini Peygamber zirrahu sıtkı yakın gülizi bülbül Ünsi semii Sadeddin.”

Kitabenin son iki satırı Farsça olarak yazılmıştır ve buradan kendisine dürüst sıfatının yakıştırıldığı ve derinden Hazreti Peygamberin dinine bağlı olduğu ve isminin Ünsi Sadeddin olduğu anlaşılmaktadır. Mezar taşının kitabesinde Said Ünsi isminin olması, mezarın sahibinin Şamahı'da doğduğunun yazılması ve mezar kitabesinde yazan tarihlerin Said Ünsizâde'nin yaşadığı dönemin tarihleriyle uyuşması, mezarın Said Ünsizâde'ye ait olduğu bilgisini doğrulamaktadır. Ne yazık ki şimdiye kadar bu mezarın kimliğinin belirlenmesi ve kayıtlara alınması için bir adım atılmamıştır. Said Ünsizâde'nin mezarının Fatih Sultan Mehmed'in türbesinin yer aldığı Fatih Camii Haziresinde bulunması onun önemli biri olduğuna işaret eden dikkate değer bir detaydır.

İlk eğitimini babasından aldıktan sonra Said Ünsizâde, eğitimine Şamahı medresesinde devam etmiştir. Bu eğitimle yetinmeyen Said Ünsizâde daha iyi eğitim alabilmek için Bağdat'a gitmiş ve mükemmel İslami eğitim almıştır.⁴ O dönemde böyle eğitim almış kişiler Said Ünsizâde'nin kendisinin de üzümlere söylediği gibi ya ölü ya da diri mollası, yani dini görevli oluyordu.⁵ Ama o farklı bir yol seçmekte kararlı olmuştur. Eğitimini bitirdikten sonra Şamahı'ya dönmüş ve öğrencilerin daha iyi eğitim alabilmesi için okul açmaya çalışmıştır. Bu çalışmalarla birlikte Said Ünsizâde edebiyatla da uğraşmış ve “Beytül-Sefa” şiir meclisinde yer almıştır.⁶

Said Ünsizâde'nin iş hayatı da oldukça ilgi çekmektedir. Ruhanî idareleri denetleyen komisyonun başkanı Bezobrazov'un 3 Şubat 1888 tarihli ve 29 numaralı bildirisinden de anlaşıldığı üzere, Said Ünsizâde 1866'da Şamahı Şariat Meclisi'ne üye seçilmiştir. 1873 senesinde Ruhanî idareler ile ilgili yeni kararname onaylandıktan sonra bazı değişiklikler

⁴ Şahverdiyev, *Azərbaycan Matbuatı Tarihi*, s. 19.

⁵ *Ziya*, 13 Eylül 1879, sa. 34, s. 2.

⁶ Şahverdiyev, *Azərbaycan Matbuatı Tarihi*, s. 20.

olmuştur. Bu değişikliklerle beraber 2 Ocak 1873'te gubernator Staroselski Ünsizâde'yi Bakü guberniyasındaki Dini Meclisi'e üye olarak seçmiştir. Kısa zaman sonra ise, 17 Aralık 1873 tarihinde Bakü Dini Meclisi'nin başkanı olmuştur.⁷ O zamanlar böyle bir iş için çevrenin olması oldukça önemliydi çünkü bu gibi makamları ve işleri Bakü gubernatorunun kendisi bizzat vermekteydi. Said Ünsizâde'nin Bakü Dini Meclisi'ne başkan olarak atanması, onun gubernatorla veya başka yüksek makamlı memurlarla iyi ilişkilerinin olduğunu göstermektedir.

Bakü Dini Meclisi'nin başkanı olan Said Ünsizâde bundan yararlanarak, uzun zamandır açmak istediği okul için koşuşturmaya başlamıştı. Sonuç olarak Şamahı'da 1875 senesinde ruhanî idaresine bağlı olan bir okul açmayı başarmıştı. Okulun açıldığı ilk senelerde Azerbaycan Türkçesi, Rusça, Arapça, Farsça ve matematik dersleri verilmekteydi. Okul yeni olmasına rağmen kısa zamanda öğrenci toplamayı başarmıştı. 1876-1877 senelerinde okulun 100'den fazla öğrencisinin olduğu bilinmektedir.⁸ Said Ünsizâde'nin açtığı okul, günümüze kadar okul olarak gelebilmiştir. Benim de eğitimimin bir kısmını aldığı bu okulun eski ismi "Meclisi Mektep" şimdiki ismi ise "Şamahı Avrupa Lisesi"dir. Kısa zaman öncesine kadar bu okulun Said Azim Şirvanî tarafından açıldığı düşünülüyordu ancak sonradan Said Azim Şirvani'nin okulda görevli olan öğretmenlerden biri olduğu ortaya çıkmıştır. Said Ünsizâde kendisi de bu okulda kısa bir dönem öğretmenlik yapmıştır. Ne yazık ki Said Ünsizâde okulla pek ilgilenememiştir. Bunun nedeni ise 1877 senesinde iş dolayısıyla Tiflis'e tayininin çıkmasıdır. Said Efendi tayini çıktıktan sonra Tiflis'e taşınmıştır. Okul açmayı başaran Said Ünsizâde Şamahı'da Üniversite de açmak istemiş fakat bunu başaramamıştır. Bu bilgi Said Azim Şirvani'nin ona yazdığı kasidede yer almaktadır.⁹

Ocak 1877'de Kafkasya Ruhani İdaresi'nde üyelik mevki boşalmıştı ve bu mevkiye yeni üye seçilene kadar Said Ünsizâde'nin tayin edilmesi uygun görülmüştür. Valiliğin baş idaresi 25 Ocak 1877 senesinde 27 numaralı kararnamesiyle Ünsizâde'yi geçici bir dönem Kafkasya Ruhani İdaresi'nin üyesi tayin etmiştir. Durum böyle olunca o, Bakü Dini Meclisi başkanlığını ve memleketini bırakıp Tiflis'e taşınmak zorunda kalmıştır. Bu mevkide 2 ay gibi kısa bir süre çalıştıktan sonra, Kafkasya Genel Valiliği İdare Başkanı Korgeneral D.S.Staroselski'nin 23 Mart 3180 numaralı kararnamesine esasen, Said Ünsizâde maaşı olduğu gibi kalmak şartıyla 1 Nisan'dan 1 Ağustos'a kadar Baş İdare'ye atanmıştır. Kafkasya Ruhani İdaresi Said Ünsizâde'nin ona verilen görevlerin üstesinden iyi bir şekilde geldiğini görmüş ve

⁷ Zeynalzade, **Azerbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası (1850-1905)**,s. 152.

⁸ Aşırılı, **Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)**, s. 28.

⁹http://davam.az/33779-nzml-yazlm-drslikkrimizdn-biri-.html?fbclid=IwAR3b0iJgfGseClyx63ggJGXEUGrFxYN0gLeKvVTAWGjPp8ioSl-aaNkT_c, Erişim Tarihi: 07.12.2020

onun yeniden Ruhani İdaresi'ndeki eski görevine getirilmesi için Kafkasya Valiliği'ne mektup yazmıştır. Bu mektuba cevap olarak Staroselski 10412 numaralı kararname ile Ünsizâde'yi yeni kararname verilene kadar, 1 Ağustos 1877 tarihinden itibaren yeniden Ruhani İdaresi'ndeki eski görevine göndermiştir.¹⁰ Said Ünsizâde işinde oldukça başarılı olmuştur. Bu başarı kısa zaman içerisinde yükselmesinden açıkça anlaşılabilir. Kendisi 2 ay gibi kısa bir süre çalışmış olduğu Ruhanî İdaresi'ne, iyi hizmet ettiği için geri çağırılmıştır. Bunun yanı sıra Staroselski Ünsizâde'nin Baş İdarede olan 4 aylık görev sürecini beğenmiş olmalı ki, onu Tiflis'te tutma kararı almıştır. Sonuç olarak Said Ünsizâde 1876 senesinden 1883'e kadar Tiflis'te yaşamıştır.

Tiflis'e göçen ve Ruhanî İdaresi'nde çalışan Said Ünsizâde'nin bulunduğu ortam ve yüksek mevkilerde tanıdıklarının olması, onun uzun zamandır istediği gazete basma ve özel matbaa sahibi olma arzuları için birer fırsat olmuştur. Hatta böyle bir arzusunun olduğunu gazete ve matbaa sahibi olduktan bir süre sonra kendi gazetesinde anlatmıştır. Ziyayı Kafkaziyye gazetesinde Said Ünsizâde bunları şu şekilde kaleme alıyor:

“Ne zamandır ki, matbaa ve basın işini yapmak arzusundaydık. Matbaamız öyle bir şehirde olmalıydı ki orda bu işi iyi bilenler olsun. Bellidir ki, Kafkasya'da Tiflis'ten başka bu iş için iyi bir yer yoktur.”¹¹

Gazete basma arzusunda olan Said Ünsizâde bunun için çalışmalara başlamış ve nihayetinde gazete basmak için gerekli olan onayı almayı başarmıştı. O dönemde Rusça'dan farklı bir dilde gazete basmak için izin almak oldukça zor bir işti. İzin alan kişiler ise genelde Sansür Komitesi'nin baskılarına dayanamıyor ve bir süre sonra gazetelerini kapatıyorlardı. Said Ünsizâde'nin Ruhanî İdaresinde çalışması ve Kafkasya Valisi'nin onu tanıması Ünsizâde'nin işini bir hayli kolaylaştırmıştı.

Gazetesini kendi matbaasında basmak isteyen Said Efendi bir matbaa almış ve Ziya gazetesini bu matbaada basmaya başlamıştır. Böylece ilk milli Azerbaycan matbaasının kurucu Said Ünsizâde olmuştur. Matbaanın ismini Ziya matbaası koyan Ünsizâde, bu matbaa ile ilgili Ziyayı Kafkaziyye gazetesinde bir yazı yazmıştır. Yazıda, matbaanın Tiflis'te açılması kararına vardığını, gerekli tüm malzemelerin alındığını, gazete basımıyla beraber kitap basımının da başlayacağını ve zamanla matbaanın daha da geliştirileceğini bildirmiştir. Said Ünsizâde matbaa açmakla işinin bitmediğini ve gelişime daha da açık olmak gerektiğinin farkında olmuştur. O yüzden yazıda işinin henüz bitmediğini ve çabalarının devam edeceğini de yazmıştır. Aynı

¹⁰ Zeynalzade, *Azerbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası (1850-1905)*, s. 153.

¹¹ *Ziyayı Kafkaziyye*, 9 Nisan 1881, sa. 16, s. 1.

yazıda bir evin bir oba yapamayacağını, ama bir obanın bir ev yapabileceğini belirten Ünsizâde, herkesin elinden geldiği kadar ona yardımcı olması gerektiğinin önemle altını çizmiş, son olarak da herkesin matbaa ve gazetenin kendilerine ait olduğunu bilmesi gerektiğini yazmıştır.¹² Said Ünsizâde kendi halkının bilinçlenmesi için çalışan aydınlardan biri olmuştur, ama bu çalışmalarının olumlu sonuçlanabilmesi için halkın da ona destek olması gerekiyordu ve bunu kendi makalelerinde açık ve net bir şekilde belirtmekteydi.

Ziya matbaasında basılan ilk gazete Said Ünsizâde'nin kendisinin bastığı Ziya gazetesi olmuştur. Gazete yedi bölümden oluşuyordu ve bu bölümler aşağıda gösterilmektedir.

1. Devlet kararnameleri,
2. Uluslararası ajansların ilanları,
3. Hariciye haberleri,
4. İç haberler,
5. Yerel haberler
6. Veri göstergesi ve duyurular,
7. Şiirler ve mektuplar.¹³

Said Ünsizâde'nin yayınladığı Ziya gazete sayesinde o dönemle ilgili hariciye ve dahiliye haberlerini, sosyal olayları, Azerbaycan halkının eğitim durumunu ve eğitimin geliştirilmesi için neler yapıldığını görebilmekteyiz.

Ziya matbaası Tiflis'in Vorontsov mahallesindeki 35 numaralı evde, yani Ağa Ali Asger'in evinde faaliyete geçmiştir. Ziya gazetesi de bu matbaada basılmıştır. Said Ünsizâde'nin Tiflis'te kendisine ev almasından sonra matbaanın yeri değişmiştir. Şöyle ki, Said Ünsizâde kendisine Tiflis'in Fomina mahallesinde 11 numaralı binada ev aldıktan sonra, 9 Ocak 1881 senesinden itibaren Ziya matbaasını kendi evine taşımıştır. Ziya matbasının bir yerden başka bir yere kolaylıkla taşınması da oldukça ilginçtir çünkü o dönem bir matbaanın yerini değiştirmek oldukça zor bir iştir. Bunun için onay almak gerekmektedir ve bu tür onaylar çoğu zaman verilmiyordu ama Said Efendi onayı almıştı. Onayın verilmesinin nedenini ise, Tiflis gubernatorunun 9 Ocak 1881 senesindeki raporundan anlamak mümkündür. Rapora göre, matbaanın daha kolay izlenilebilmesi için yerinin değiştirilmesine izin verilmiştir. Resmi belgelerde açıkça görüldüğü üzere Ziya matbaası 1880'e kadar Said Ünsizâde'nin kendisinin, 1880-1890 senelerindeyse oğlu Ağa'nın kontrolünde olmuştur. Matbaanın yayımcısı Celal Ünsizâde olmuştur. O da 4 yıla yakın bir dönem bu işi yaptıktan sonra, Aralık 1882 senesinde

¹² **Ziyayı Kafkaziye**, 1 Ocak 1881, sa. 2, s. 2.

¹³ Aşırılı, **Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)**, s. 29.

Keşköl gazetesinin basılması için izin almayı başarmış ve bu nedenle işten ayrılmıştır. Ondan sonra yayımcı bir dönem Said Ünsizâde daha sonra ise oğlu Ağa olmuştur. Celal Ünsizâde'nin yayımladığı Keşköl gazetesi de abisinin Ziya matbaasında basılmıştır¹⁴

Said Ünsizâde kendi eserlerinden birkaçını Ziya matbaasında basmıştır. Bu eserler arasında eğitimle ilgili birkaç kitap da bulunmaktadır. Onlardan biri “Talimül Etfal, Tehzibül Ahlak” kitabıdır. Kitap 6 Mart 1882 tarihinde tamamlanmış ve 15 Mart tarihinde Sansür Komitesi tarafından basılmasına izin verildikten sonra basılabilmektedir. Azerbaycan Türkçesi'nde basılmış kitap 128 sayfadır ve her sayfada 18 satır bulunmaktadır. Kitabın adından da belli olduğu gibi kitap çocukların eğitim ve terbiyesinden bahsetmektedir. Said Efendi'nin Ziya matbaasında basılmış bir diğer kitabı ise “Akaid ve Nesayih” dir. Kitabın kapağında yazarın kendi matbaasında 9 Şubat 1882 senesinde basıldığı yazılmıştır. Said Ünsizâde bu kitabı manzum yazmıştır. Toplam 98 sayfadan oluşan kitabın her sayfası 24 satırdır. Genellikle çocuklara nasihatlarla ilgili olan bu kitapta şiirlere de yüzden fazla başlık altında yer verilmiştir. Yazar Akaid ve Nesayih kitabıyla okul yaşında olan çocuklara öğüt ve nasihat vermek, ahlaki ve ilmî bilgiler vermek, onları örnek vatandaş gibi yetiştirmek istemiştir. “Akaid ve Nesayih” kitabı okul yaşında olan çocuklar için yazıldığından, yazar açık bir dil kullanmaya çalışmıştır. Said Efendi'nin birkaç kitabı hala bulunabilmiş değildir. Mesela, onun “Talimül etfal, tehzibül ahlak” kitabının son sayfasında, “Tefhimül Etfal” ve “Vezayiful Nisa” kitaplarının da olduğu belirtilmiştir fakat bu iki kitapla ilgili şimdiye kadar başka bir bilgiye ulaşamamıştır.¹⁵

Ziya matbaasında Said Ünsizâde'nin kendi gazete ve eserleriyle birlikte, farklı kişilerin eserleri, dergiler ve kitaplar da basılmıştır. Matbaada basılan mecmualardan biri “Bütün Türkçülük” hareketinin en önemli siması olan ve Türk halklarının birlikteliğinin temel ilkelerini oluşturmuş olan İsmail Gaspıralı'nın ilk Türkçe mecmuası Tonguç olmuştur. 8 Mayıs 1881 senesinde basılan bu mecmuanın nerde basıldığı son sayfasının son satırında yazılmıştır. Mecmuanın son satırında yazılan yazıdan malum oluyorki, Ziya matbaasında basılmıştır¹⁶

22 Ocak 1883 senesinde Said Ünsizâde doğduğu Şamahı şehrine taşınmıştı. Bunun nedeniyse Bakü eyaletinin kadısı ve ruhanî meclisinin başkanı tayin edilmesi idi. Tiflis'ten taşınması sebebiyle bir süre matbaa ve gazete ile uzaktan ilgilenmek zorunda kalmıştı. Said

¹⁴ Zeynalzade, **Azerbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası (1850-1905)**,s. 156-157.

¹⁵ http://davam.az/33779-nzml-yazlm-drslikrimizdn-biri-.html?fbclid=IwAR3b0iJgfGseClyx63ggtJGXEUGrFxyN0gLeKvVTAWGjPp8ioSl-aaNkT_c, Erişim Tarihi: 07.12.2020.

¹⁶ <https://emelvakfi.org/emeldergisi/ismail-gaspıralinin-yayimladigi-ilk-mecmualar-tonguc-safak/>, Erişim Tarihi: 07.12.2020.

Ünsizâde böyle bir dönemde bile gazetenin ara vermeden basılması için çalışmış ve bu işi oğluna ve akrabaları olan İsmayıl ve Abdurrahman'a havale etmişti. Said Ünsizâde tayininin çıkması ile ilgili olarak matbaa ve gazetenin Şamahı'ya taşınması için izin aldıktan sonra, bu taşıma işini derhal gerçekleştirdi.¹⁷ Şamahı'da gazetenin 11 sayısı çıkmış ve Said Ünsizâde yaşadığı parasal sıkıntılar yüzünden Haziran 1884 senesinde gazeteyi kapatmak zorunda kalmıştı.¹⁸

Mşak gazetesinin editörü Amirhanyans'ın Kafkaz gazetesinde yazdığı bir makalede, Said Ünsizâde ve onun gazete basmak için gösterdiği çabalarla ilgili önemli detaylar bulunmaktadır. Makalede, gazete basmak için matbaanın, farklı harflerin, küçük olsa bile bir özel yerin, mürettipin, editörün, genel anlamda gazetede çalışması için elemanların, kağıt ve daha birçok malzemenin alınabilmesi için maddiyatın gerekliliği vurgulanmaktaydı. Ziya gazetesinin ve Said Ünsizâde'nin ciddi anlamda bir para sıkıntısının olduğuna değinilen bu makalede, aynı zamanda zorluklara rağmen gazetenin basılması için çaba sarfetmekten vazgeçmeyen Ünsizâde'nin takdire şayan bir karakter olduğundan da övgüyle bahsedilmektedir. Ayrıca makalede Said Ünsizâde'nin Tiflis'e göçmesinden sonra, yabancı bir şehirde kendi çabaları ve parasıyla matbaa kurmayı ve gazete basmayı başarabilmesi de takdir edilmiştir.¹⁹

Said Ünsizâde Şamahı'ya taşındıktan sonra ona karşı iftiralar atılmaya ve onun adından bazı makamlara yalan mektuplar yazılmaya başlanmıştı. Bunun nedenlerinden biri dini kendi amaçları için kullanmak isteyen ve bununla da halkın gelişimine engel olmayı amaçlayan kişilerin Said Ünsizâde tarafından tenkit edilmesi idi. Kendisinin de bir din adamı olduğunu düşünürsek, onun bu gibi tavırları dönemin din adamlarından düşmanlar edinmesine neden olmuştu. Hatta Said Ünsizâde kendisinin doğmuş olduğu Şamahı şehrinde yaşayan Kuşçu toplumu tarafında da iftiraya maruz kalmıştı. Şöyle ki, ona atılan iftiralara bu toplumdan sahte şahitler dahi getirilmişti ve şahitler Said Efendi'ye karşı yalan ifade vermişti. Yalancı şahit olayından sonra "Kuşçu şahidi" diye bir deyiş ortaya çıkmıştı. Bu deyiş günümüze kadar da Şamahı'da kullanılagelmıştır ve biri, bir olaydan habersiz olmasına rağmen olayla ilgili asılsız konuştuğu zaman ona *Kuşçu şahidi* denilmektedir. Said Ünsizâde'ye karşı atılan hiçbir iftira ispatlanamasa da o bu iftiralardan ve kendini haklı çıkarma çabalarından bir süre sonra yorulmuştur. Sonuç olarak 20 Şubat 1889 senesinde işinden istifa etmiş ve 1890 senesinde

¹⁷ Zeynalzade, *Azerbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası (1850-1905)*, s. 159.

¹⁸ Aşırılı, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)*, s. 30.

¹⁹ *Kafkaz*, 5 Mart 1881, sa. 50, s. 3.

Şamahı'dan taşınmış ve Bakü'de yaşamaya başlamıştır.²⁰ Ama Said Ünsizâde'nin taşınması onu iftiralardan kurtaramamıştır. İftiralardan bıkan Said Efendi 1890'nın başlarında İstanbul'a taşınmıştır. 1891 senesinde Keşkül gazetesi kapatıldıktan sonra kardeşi Celal da onun yanına taşınmıştır.²¹ Said Efendi'nin İstanbul'a taşınması ile ilgili o dönemin aydınlarından biri olan Ömer Faik Nemanzâde de bilgi vermiştir. Hatıratlarında Said Ünsizâde'nin 1900-1901 senelerinde pasaportu olmadan İstanbul'a gittiği yazılmıştır.²² Ömer Faik Nemanzâde her ne kadar o dönemde yaşamış olsa da yazdığı tarih yanlıştır. Bunu Osmanlı arşivindeki belgelere bakarak anlamak mümkündür.

İstanbul'a taşınan Said Ünsizâde ile ilgili Osmanlı arşivinde aslında o kadar da çok belge ve bilgi bulunmamaktadır. Arşivde olan belgelerden belli oluyor ki 21 Temmuz 1893 senesinde Said Ünsizâde Meclisi Tedkikatı Şeriyye azalığına tayin edilmiş ve kendisine bir ev verilmesi kararı alınmıştır.²³ Kısa süre sonra 21 Mart 1896 tarihinde Meclisi Tedkikatı Şeriyye Azası Said Efendi huzura kabul için Mabeyn'e gönderilmiştir.²⁴ Bundan 5 gün sonra ise Meclisi Maarif azalığına Meşihat olarak tayin edilmiştir.²⁵ Bu belgelerde yazan tarihlere bakıldığı zaman Said Ünsizâde'nin İstanbul'a taşınma tarihinin Ömer Faik Nemanzâde'nin verdiği tarih olamayacağı net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Hacı Said Efendi'nin ne zaman öldüğü ile ilgili birkaç tarih söylenmektedir. Şöyle ki, Türkçülük akımının önde gelenlerinden biri olan Yusuf Akçura Said Ünsizâde ile ilgili bazı malumatlar vermiştir. O, Büyük Maarif Meclisi ve Meclisi Tedkikat üyesi olan Said Efendi'nin 1912 senesinde öldüğünü yazmıştır.²⁶ Ünsizâde'nin ölümü ilgili olan başka bir kaynak ise, 1905-1906 senelerinde Bakü'de Azerbaycan Türkçesi'nde basılan "Hayat" gazetesidir. Gazetede Said Ünsizâde'nin 1905 senesinde öldüğü ve onunla ilgili makale yazmak isteyenlerin makalelerinin gazetede seve seve basılacağı yazılmıştır.²⁷ Bazı araştırmacılar Said Ünsizâde'nin ölümü ile ilgili olarak Ziya gazetesinin kapatıldığını yazsalar da bu da yanlış bilgidir çünkü Said Ünsizâde'nin gazete kapatıldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne göçtüğü ve orada vefat ettiği bilinmektedir. Bu tarihleri yazan kişilerin çoğu Said Ünsizâde ile aynı

²⁰http://davam.az/33779-nzml-yazlm-drslikrimizdn-biri-.html?fbclid=IwAR3b0iJgfGseClYx63ggtJGXEUGrFxYN0gLeKvVTAWGjPp8ioSl-aaNkT_c, Erişim Tarihi: 07.12.2020.

²¹<https://mektebgushesi.az/2018/11/12/nazim-nəsrəddinov-gorkəmli-maarifci-səid-əfəndi-unsizadə-1825-1905-haqqında-yeni-faktlar-və-incələmələr/>, Erişim Tarihi: 07.12.2020.

²² Aşırılı, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)*, s. 33.

²³ BOA, İ.EV., 4/6, 21 Temmuz 1893.

²⁴ BOA, Y.PRK.EŞA., 24/3, 21 Mart 1896.

²⁵ BOA, BEO., 756/56661, 26 Mart 1896.

²⁶ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2012, s. 81.

²⁷ Hayat, 5 Temmuz 1905, sa. 21, s. 1.

zamanda yaşayan kişiler olsalar da hiçbiri onun ölüm tarihini doğru vermemiştir. Fatih Cami Haziresinde bulunan Said Ünsizâde'nin mezar taşı kitabesinde onun 1903 senesinde öldüğü yazmaktadır. Mezar taşı kitabesinde yazan tarihin doğru olma ihtimalinin daha kuvvetli olduğu düşünülürse Said Efendi 1903 senesinde 61 yaşında vefat etmiştir diyebiliriz.

1.2 Ziya Gazetesinin Kuruluşu

Ekinci gazetesi kapatıldıktan sonra Azerbaycan Türkçesi'nde 1 yıl 3 ay sürecinde gazete basılmamıştır. Azerbaycan aydınları bu süreçte kendi dillerinde bir gazetenin basılması için çalışmıştır. Bu aydınlardan biri de Said Ünsizade olmuştur. O, bunun için çalışmalara başlamış ve nihayetinde 4 Aralık 1878 yılında Kafkasya Sansür Komitesi'ne gazete yayınlamak üzere izin almak için dilekçeyle başvuruda bulunmuştur. Başvurusunda Doğulularla Batılları birbirlerine düşman edenin cehalet olduğunu ve Doğuluların da Batıllar gibi gerçeğe ve ışığa koşmak için istekli olduğunu bildirmiştir. Gazetenin istek ve amacının ise ülkede ve yurt dışındaki gelişmeleri okurlara iletmek, onları bilinçlendirmek ve gelişimlerine katkıda bulunmak olduğunu bildirmiştir. Said Ünsizâde'nin dilekçesi ve sunduğu belgeler Sansür Komitesi tarafından iyice teftiş edildikten sonra, Kafkasya Genel Valiliği İdaresi kararını 13 Aralık 1878 senesinde Said Efendi'ye açıklamıştır. Karara göre, Sansür Komitesi basın hakkında olan kanuna esasen dilekçeyi gözden geçirmiş ve gazetenin basılması için hiçbir sakıncanın olmadığını bildirmiştir. Hatta komite Azerbaycan Türkçesi'nde bir yayının olmasının bir dizi yararının da olacağı kanaatine varmıştır. Said beyin dilekçesi olumlu karşılanmış ve gazetenin yayınlanmasına izin verilmiştir. Sansür Komitesi'nin verdiği karara uygun olarak 1 Ocak 1879 senesinden başlayarak Ziya gazetesinin basılmasına Kafkasya Genel Valiliği İdare Defterhanesi izin vermiştir.²⁸ Sansür Komitesi gazetenin Kafkasya Müslümanları arasında yayılacağını ve bununla da gazetenin yerel yönetime ve Rusya'nın buralardaki memurlarının işlerine destek sağlayabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle de gazetenin yayınlanmasına izin verilmiştir. Ayrıca kararın kabul edilmesinde Said Ünsizâde'nin ruhani camiasından olması, şimdiye kadar gittiği yol ve hiçbir zaman çar politikasına aykırı tutumunun bulunmamış olması da oldukça önemli olmuştur. Bu yüzden gazetenin yayına başladığı ilk zamanlarda ona iyi davranılmıştır. İzin alınır alınmaz Said Ünsizâde hazırlıklarının hızlı bitmesi ve tez bir zamanda gazetenin yayınlanmasına başlanması için, kardeşi Celal'i, çocuklarını ve ablasının çocuklarını yardım için yanına çağırmıştır.²⁹

²⁸ Zeynalzade, *Azerbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası (1850-1905)*, s. 155.

²⁹ Aşırılı, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)*, s. 28.

Ziya gazetesinin basılmasına 1 Ocak'ta 1879'da izin verilmesine rağmen ilk sayı bazı aksaklıklar sebebiyle birkaç hafta sonra basılabılmıştır. Ziya gazetesinin 25 Ocak 1879 tarihinde ilk sayısı basılıyor ve Zerdabi'nin Ekinci gazetesinden sonra ikinci Azerbaycan Türkçesi'nde yayınlanan gazete gibi tarihe damgasını vurmuştur.

Ziya gazetesinin tam olarak ne zaman basılmaya başladığı hakkında şimdiye kadar doğru bilgi veren olmamıştır. Bunun bir dizi nedeni vardır. İlk olarak söylemek gerekiyor ki, gazetenin ilk iki sayısı bulunamamıştır, bu da dolayısıyla farklı fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Başka bir neden ise, gazetenin sayılarının İslami takvimin yenilenmesiyle ilgili olarak yeniden 1'den başlamasıdır. Şöyle ki, Azerbaycan araştırmacıları uzun süre gazetenin İslami tarihle 4 Muharrem 1297, hicri takvimle 6 Aralık 1879'ta ilk sayısının basıldığına inanmıştır çünkü buldukları gazetenin ilk sayfasının üst kısmında numara 1 ve 6 Aralık 1879 senesi yazılmıştır. Bu numaralar 1 hafta aralığında artıyordu. Ama sonra daha eski gazete sayıları bulunmuş ve ilk sayının daha eski bir tarihte yayınlandığı gerçeği ortaya çıkmıştır. Gazete İslami takvim ile çıkarıldığından yılın bitmesinden sonra yeniden baştan rakamlanıyordu. Gazetenin ilk sayısının basılma tarihinin bilinmeme sebeplerinden biri de gazetenin 6 Aralık 1879 senesine kadar el yazması usulü ile basılmış olmasıdır. Azerbaycanlı araştırmacılar için el yazmasını okumak oldukça zor olduğundan ve gazetenin sayıları eskiliğinden dolayı çok fazla okunamaz kısım barındırdığından, araştırmacılar ya gazeteyi araştırmak istememiş ya da araştırmaya başladıktan kısa bir süre sonra araştırmayı yarım bırakmıştır. Bu yüzden şimdiye kadar hiç kimse gazetenin bu sayılarını tam olarak okumamıştır.

Gazetenin sayılarının tümünü okumadan veya iyi araştırma yapmadan gazetenin ilk sayısının basılmasıyla ilgili birkaç tahmin söylenmiştir. En çok kabul gören tahmin 14 Ocak tarihidir. Bu tahmin genellikle tarih ve gazetecilik tarihi ile ilgili kitaplarda olsa da bunu yazan hiçbir araştırmacı iddiasını ispatlayamamıştır. İspatlanamayan diğer tahmin ise 22 Ocak tarihidir. Aslında gazetenin ilk iki baskısı bulunamasa da gazetenin 44. sayısında ilk baskının 25 Ocak'ta yayınlandığı belirtilmiştir. Hatta Said Ünsizâde ilk baskıyı İslami takvimin ilk ayında yapmak istese de bunu para sıkıntısı ve bir dizi zorluklar yüzünden yapamadığını açık açık yazmıştır.³⁰ Sonuç olarak Ziya gazetesinin ilk baskısı bulunamasa bile gazetenin 25 Ocak 1879 tarihinden basılmaya başladığı bir gerçektir. Gazetenin bulunamayan iki sayısına gelince,

³⁰ **Ziya**, 19 Kasım 1879, sa. 44, s. 1.

bu sayıları Nazim Nasreddinov Moskova, Petersburg ve Tiflis arşivlerinde dahi araştırdığını ve bir belge dahi bulamadıklarını belirtmişlerdir.³¹

Ziya gazetesi haftada bir kez Tiflis'te litografi yani taş baskısı yönetimiyle basılıyordu. Gazetenin içeriği oldukça geniş olmuş ve ülke içinde ve yurt dışında olan olaylar gazetede yer almıştır. Yurt dışına ait haberler çoğu zaman telgraf haberleri başlığı altında yayınlanmıştır. Birçok ülkenin o dönemki durumunu ve siyasetini gazeteden öğrenmek mümkündür. Gazetede Osmanlı, Rusya, İran, İngiltere, Fransa, Afrika, Mısır, Afganistan ve daha birçok devletin o dönemki durumları hakkında oldukça değerli yazılar, makaleler bulunmaktadır. Memleket haberlerindeyse ülkede olan yangın, deprem, taşkın, yıldırım düşmesi, hastalık, hırsızlık, cinayet gibi olayları öğrenebilmekteyiz. Gazetenin büyük bir kısmı genellikle hariciye ve memleket haberleri olsa da gazetede eğitimin ve gazeteciliğin öneminden bahseden yazılar, şiirler, mektuplar ve ilanlar da yer almıştır.

Ziya gazetesinde genellikle Sansür Komitesi'nin onaylamayacağı yazılar yazılmamış, hatta çoğu zaman Çarlık Rusyası övülmüştür. Rusya hükümetinin övüldüğü konular daha çok eğitim alanında olmuştur. Örneğin Ziya gazetesinin 20. sayısında Rusya'nın Gori'de Kafkasya halkı için öğretmen okulu açtığını ve bu okulda Azerbaycanlıların da eğitim alma şansının olduğu belirtilmiştir. Açılan okul ve Azerbaycanlılar için yaratılan bu şans için Rusya Çar'ına minnettarlık bu yazıda ifade edilmiştir. Aynı zamanda Rusya'da yaşayan Türkler'in eğitimi için devletin çalıştığını ve onların da bu çalışmalar karşısında iyi eğitim almak için çaba göstermeyi kendilerine borç bilmeleri gerektiği yazılmıştır.³² Açılan okullar dolayısıyla bu gibi minnettarlık ifadelerinin yer aldığı başka yazılar da gazetede sık sık karşımıza çıkmaktadır. Gazetenin tutumu hoş karşılandığından Sansür Komitesi gazeteye o kadar da çok zorluk çıkarmıyordu. Ziya gazetesi devleti kötülemiş olsaydı Sansür Komitesi tarafından derhal kapatılacağı bilinen bir gerçekliktir. Zannımca Said Ünsizâde gazetenin kapatılmaması için böyle bir yol seçmiştir. Çünkü halkın bilinçlendirilmesi için gazetenin öneminin farkındaydı ve Türkçe basılan tek gazetenin yayın hayatına devam etmesinin gerekliliğinin farkındaydı. Ziya gazetesi yalnız 45. sayısında sansürle ilgili zorluğu karşılaştırma yolu ile okuyuculara iletmiştir. Bu sayıda Said Ünsizâde basın ve söz özgürlüğü ile ilgili bir yazı yazmıştır. Şöyle ki, Gazetede Avrupa'da 2 binden fazla gazetenin olduğunu, Paris'te her gün 1.5 milyon gazetenin basıldığı, hatta bir gazetenin her gün 150.000 gazete bastığını belirtiyor. Bu gazetelerin istediği kişi ile ilgili düşüncelerini özgürce yazdığı, hatta Almanya imparatoru ile siyaset hakkında

³¹ **Kredo**, 4 Ocak 2019, sa. 926, s. 1.

³² **Ziya**, 5 Haziran 1879, sa. 20, s. 2.

konuşabildikleri ve bu konuşmalar ile ilgili düşüncelerini bile yazabildikleri Ziya gazetesinde yazmıştır. Bu yazıların ardından Said Ünsizâde memleketinde hiç kimsenin bir memur veya devlet görevlisi ile ilgili yanlış yaptığını yazamadığını ve böyle bir yazı yazıldığı zaman ise cezanın kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Avrupa’da gazetelerin sayısının fazla olmasının nedenlerinden birinin ise, gazete basmak için engellerin az olması ile ilgili olduğu kanaatini açıkça belirtmiştir.³³

Ziya gazetesi çok ağır sansürlere maruz kalmasa da, sansüre maruz kaldığı zamanlar da olmuştur. Mesela Sansür Komitesi Ziya gazetesinin 20 Haziran 1879’da çıkacak olan sayısını inceledikten sonra, gazetenin birinci sayfasında olan Mahmut Efendi’nin Tahran’da yeni açılmış hastane ile ilgili makalesinin çıkarılıp başka bir makale ile değiştirilmesi talep etmiştir. Makalede kimsesizler ve yoksullar için açılmış hastane övülmüş ve hayırsever adımlar takdir edilmiştir. Makalede aynı zamanda hastane çalışanları arasında sarhoşluk durumlarının olması, bu yüzden sıklıkla kanunsuzlukların ve cinayetlerin meydana gelmesi ise kınanmıştır. Hatta makalede sarhoşluğun Farslar arasında yaygın olduğu da yazılmıştır. Sarhoşlukla ilgili olan kısımlar Sansür Komitesi tarafından olumlu karşılanmamış ve bu yüzden makalenin yayınlanmasına izin verilmemiştir.³⁴ Gazetede herhangi bir makale sansüre maruz kaldığı zaman, ya içeriği değiştiriliyordu ya da hazırda bulundurdıkları makaleler ile değiştiriliyordu. Gazetenin haftada bir kere basıldığını düşünürsek bu gibi işlemler zaman açısından gazeteyi zorluyordu.

Said Ünsizâde gazete için özel matbaa alarak ilk özel ve milli matbaanın sahibi olarak tarihe geçmiştir. Matbaada gazetenin sayılarının basılmasıyla birlikte birçok kitaplar da basılmıştır. Matbaa Tiflis’in Vorontsov sokağındaki Ağa Ali Askerin 35 numaralı evinde bulunmaktaydı.³⁵ Azerbaycan Türkçesi’ni gramer ve yazı açısından iyi bilen uzman ve litografların olmaması ve gazetenin eski usul ile basılması nedeniyle ilk sayıların okunmasını zorlaştırmıştır bu da okuyucuların haklı eleştirilerine sebebiyet vermiştir. Bu hataların zaman geçtikçe ortadan kaldırılması için Said Ünsizâde çok fazla çalışmıştır. Gazetenin 1879 senesinde basılan 44. sayısında Said efendi gazeteye borcu olanların borçlarını ödemelerini ve yeni senede abone olmak isteyenlerin abonelik paralarını önceden göndermelerini istemiştir. Bunun nedeni ise gazeteyi yeni yıldan itibaren İkinci gazetesinde olduğu gibi harfler ile basmak istemesi olmuştur. Hatta bunun için artık yüzden fazla harf aldığını belirtmiştir. Said

³³ **Ziya**, 23 Kasım 1879, sa. 45, s. 2-3.

³⁴ Zeynalzade, **Azerbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası (1850-1905)**,s. 170.

³⁵ **Ziya**, 8 Şubat 1879, sa. 3, s. 1.

Efendi şimdiye kadar olan baskıların el yazması usulü ile basıldığı için çoğu kişinin gazeteyi okuyamadığını ve bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi için çalıştığını bildirmiştir.³⁶

Yukarıdaki yazıdan gazetenin para sıkıntısı olduğunu anlamak mümkündür. Gazetede dönem para sıkıntılarının olduğunu Said Ünsizâde zaten birçok kez belirtmiştir. Hatta gazete işinde bir yıl içinde uğradığı zararı ve onu yarı yolda bırakanları Nasreddin Hoca'nın bir fıkrası ile de anlatmaya çalışmıştır. Şöyle ki

“Nasreddin Hoca bir nehri geçmek istiyormuş. Birisi hocaya sen kıyafetlerini çıkarma ben seni omuzuma alıp karşıya geçiririm demiş. Hocayı omuzuna alan kişi nehrin ortasına geldiğinde hocanı suya atmış ve hoca ıslanarak nehirden çıktıktan sonra, o kişiye ben kendimi kurutabilirim ama sen bu gibi amellerinle olumlu bir sonuca ulaşamazsın demiş.”³⁷

Bu hikâyede Said Ünsizâde bir nevi Nasreddin Hoca'yı kendisi gibi görmüştür. Said Ünsizâde de bir yola çıkmıştır ve bu yol halkın geleceği için oldukça önemli ve meşakkatli bir yol olmuştur. Bu zor yolda ona yardım edecek insanlar ya bulunamamış, ya da bulunduğu zaman onu yarı yolda bırakmıştır. Hikâyeden onun zorluklara rağmen yılmadan yola devam etmek niyetinde olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Said Ünsizâde gazetenin abonesinin ve okuyucusunun az olmasından oldukça rahatsızdı. O, bunun nedenlerinden birinin de Müslümanların kullandıkları alfabe olduğuna inanıyordu. Kafkasya'da Müslümanların az gazete okumasının nedenini Ziya gazetesinin 45. sayısında kendince açıklamaya çalışmıştı. Bu sayıda, Kafkasya'da 3 milyondan fazla Müslümanın olduğunu, ama onların başka memleketlere göre ilime ve okumaya o kadar da meraklı olmadıklarını üzümlere belirtmişti. Müslümanların kullandıkları alfabe ile okuma ve yazmanın, aynı zamanda eğitim ve yayın işlerinin oldukça zor olduğunu belirtmişti. O yüzden her kesin kolaylıkla öğrenebileceği bir alfabenin oluşturulmasının veya herkesin kolaylıkla okuyup yaza bilmesi için Müslümanların kullandıkları alfabede değişikliklerin yapılması gerektiği kanaatindeydi. Alfabede değişiklik yapılması fikri o dönem için kulağa o kadar da gerçekçi gelmiyordu ve yeni alfabenin oluşturulması ise kısa zamanda mümkün değildi. Bunları düşünen Said Ünsizâde o dönem kullanılan ve kolaylıkla öğrenilebilen alfabelerden birinin kullanılmasının makul olduğu kararına vardı. Arap alfabesinin İslami açıdan önemli ve kutsal olduğunu bildiğini ve kabul ettiğini ama bu alfabenin Müslümanların ilim öğrenmesinde engel teşkil ettiğini de belirtmişti. Arap alfabesi ile dini kitapların ve duaların yazılıp okunulmasında

³⁶ Ziya, 19 Kasım 1879, sa. 44, s. 2.

³⁷ Ziya, 23 Kasım 1879, sa. 45, s. 3.

hiçbir sakıncanın olmadığını ama ilim ve eğitim işlerinde daha kolay öğrenilebilen alfabenin kullanılması gerektiğini gazetesinde yazmıştı.³⁸

Gazetenin Ziya adıyla 1879'da 46 sayısı 1880'de ise 30 sayısı basılmıştır. Gazetenin basıldığı dönemde tek bir fiyat olmuştur. Şöyle ki, bir senelik abonelik fiyatı 6 manat, 6 aylık abonelik 4 manat, 1 sayının fiyatı ise 15 kuruş olarak belirlenmiştir.³⁹ Gazetenin fiyatı değişmese de gazetede ilan vermek isteyenler için fiyat belirli bir zamandan sonra değişmiştir. Gazetenin 20. sayısına kadar ilanın her bir satırı 30 kuruş olsa da 20. sayısından itibaren son sayısına kadar 10 kuruş olmuştur.⁴⁰ Ziya adıyla son baskı 26 Haziran 1880'de basılmıştır. Gazetenin toplam 76 sayısı basıldıktan sonra 5 aylık ara vermiş ve ismi değiştirilerek Ziyayı Kafkaziyye ismiyle yeniden basılmaya başlamıştır. Gazetenin isminin değiştirilmesine birçok tarihçi Sansür Komitesinin baskılarının neden olduğunu söylese de Said Ünsizâde bu konuya kendisi açıklık getirmiştir. Ziyayı Kafkaziyye'nin Aralık 1880'de çıkan ilk baskısında, gazete için yeni litografi uzmanlarının getirildiğini ve bunun da 5 aylık bir duraklayamaya neden olduğunu belirtmiştir. Gazeteye 1880'nin ortalarında yeni baskı makinesinin alınması yeni litografi uzmanlarının getirilmesini gerekli kılmıştır. Yeni gelen hakkâk ve nakkaş ustaları Ziya gazetesinin ismini Ziyayı Kafkaziyye olarak yazmış ve Said Ünsizâde bunu değiştirmek istememiştir.⁴¹ Yani gazetenin isminin değiştirilmesine Sansür Komitesi değil, yeni baskı makinesinin alınması ve yeni uzmanların getirilmesi neden olmuştur. Gazetenin eski ismi Ziya ışık demektir, yeni uzmanların bu ismi Kafkasya'nın ışığı olarak değiştirmesi kuvvetle muhtemel ki Said Ünsizâde'nin hoşuna gitmiştir çünkü aksi takdirde isim değişikliğine izin vermezdi. Gazete Ziyayı Kafkaziyye ismi ile Aralık 1880'den Haziran 1884'de kadar basılmış ve bu süre boyunca toplam 107 sayısı basılmıştır.

Said Ünsizâde Bakü eyaletine kadı olarak tayin edildikten sonra, 22 Ocak 1883 tarihinde Tiflis'ten Şamahı'ya taşınmıştır. Taşındıktan sonra gazete bir süreliğine Tiflis'te yayınlanmaya devam etmiştir. Bu işi Said Ünsizâde'nin oğlu Ağa ve ona yardım eden akrabaları devam ettirmiştir. Ama kısa bir süre sonra aynı yıl içinde gazete ve matbaa Şamahı'ya taşınmış ve gazete Şamahı'da basılmaya başlamıştır. Gazetenin Şamahı'ya taşınması için izin almak gerekiyordu ve izinin alınması zaman alan bir süreçti. Bu sebeple Said Ünsizâde Şamahı'ya taşınır taşınmaz gazeteyi de kendisi ile birlikte taşımayı başaramadı. Gazetenin Tiflis'ten Şamahı'ya taşınması için Said Ünsizâde Kafkasya Sansür Komitesi'ne dilekçe ile başvuruda

³⁸ **Ziya**, 23 Kasım 1879, sa. 45, s. 2.

³⁹ **Ziya**, 26 Haziran 1880, sa. 30, s. 1.

⁴⁰ **Ziya**, 5 Haziran 1879, sa. 20, s. 1.

⁴¹ Aşırılı, **Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)**, s. 29.

bulunmuş ve Sansür Komitesi bunun için hiçbir sakıncanın olmadığı kanaatine vararak taşınma iznini vermiştir. Ne yazık ki gazetenin Şamahı dönemi o kadar da fazla olmamıştır. Ziyayı Kafkaziyye'nin Şamahı'da toplam 11 sayısı çıktıktan sonra Haziran 1884 senesinde gazete kapatılmıştır. Kafkasya Sansür Komitesi'nin 1885 yılında olan raporunda, Ziyayı Kafkaziyye'nin Haziran 1884'te son sayısının çıktığı belirtilmiştir. Gazetenin kapatılmasının nedeni Said Ünsizâde'nin maddi durumunun artık gazete basmaya yetmemesiydi. Bu bilgi Bakü valisine gönderilen mektupta yer almaktadır. Mektupta editör, yayıncısının maddi durumunun kötü olması nedeniyle gazetenin yayınının durdurulduğunu açıkça belirtmiştir.⁴² Zaten gazetenin zararla çalıştığını ve bu zararın Said Ünsizâde'ni oldukça zor bir duruma soktuğunu kendisi gazetede birkaç kez belirtmişti. Gazete kapatıldıktan 5 sene sonra yeniden gazeteyi yayınlamak isteyen Said Ünsizâde bu defa izin alamamıştır.

Ziya Gazetesi ve onun yazarı Said Ünsizâde'yle ilgili o dönemin yazarları bazı düşüncelerini belirtmişlerdir. Bazıları gazetenin İslamcılık üzerine kurulduğunu söylemiş ve bunu keskin bir dille şekilde kınamışlardır. Azerbaycan edebiyat tarihi araştırmacılarından yazar Firudin Göçerli 1906 senesinde kaleme aldığı bir yazısında, Ziya gazetesinin belirli bir yönünün olmadığını, yaratıcılık yükünün daha çok dini bilgilerden oluştuğunu yazmıştır. Firudin Göçerli'ye göre, gazetede yenilikçi fikirlere daha çok eski fikirlere yer verilmiştir.⁴³ Gazetede yenilikçi fikirlere az yer verildiğini söylemek hiç de doğru bir tespit olmamıştır çünkü gazetenin neredeyse tüm sayılarında Avrupa ve Rusya'nın gelişmiş tarafları karşılaştırma yolu ile gösterilerek Kafkasya halkının da kendini geliştirmesi gerektiği belirtilmiştir. Gazetede dini hikâyeler ve fikirlere aslında o kadar da çok yer verilmemiştir. Hatta gazetede Müslümanların okuyup ilim sahibi olması için Arap alfabesinin değil de başka bir alfabenin kullanılması tavsiye edilmiştir. Arap alfabesinin o dönemde Müslümanlar için ne kadar önemli ve kutsal olduğunu düşünürsek, dini bilgilerin öncelikli olduğu bir gazetede böyle bir yazı bulunamazdı. Bu gibi yazılar gazeteyi, dini gazete olarak tanımlayan görüşlerin yanlışlığını gözler önüne sermektedir.

Ziya Gazetesi dini yazılar içiren bir gazete olsaydı Said Ünsizâde kendi zümresinden olan şeyh zümresini kötülemez ve şeyh zümresi gazetenin kapatılmasını istemezdi. Şöyle ki, Tiflis'te Kurban Bayramı nedeniyle düzenlenen törende Ahmet Efendi bir hutbe okumuştur. Gazetede bu hutbe ile ilgili olan makalede, Ahmet Efendi'nin sesinin kötü ve sevimsiz olduğu ve kendi sesinin kötülüğünün farkında olmamasının mümkün olmadığı yazılmıştır.⁴⁴ O

⁴² Aşırılı, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)*, s. 30.

⁴³ A.y.

⁴⁴ **Ziya**, 15 Kasım 1879, sa. 43, s. 3.

dönemde müfti idaresinin bir üyesi için böyle bir yazı yazmak cesaret gerektiren bir işti. Bu yazıdan sonra Ahmet Efendi ve onun baş üyesi olduğu müftü idaresi makaleyi Rusçaya çevirip, Kafkasya Valliği Ruhani İdaresi'ne göndererek, hakaret edildiği gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştur. Fakat Ahmet Efendi'nin ona karşı hakaret ettiği iddiası ciddiye alınmamış ve Said Ünsizâde ceza almamıştır.⁴⁵

Gazetenin 34. sayısında yer alan makalede de Ziya'nın hiç de dini motifli bir gazete olmadığını göstermektedir. Bu sayıda Azerbaycan'daki okulları bitirenlerin çoğunun dini eğitim aldığını ve bu yüzden de okulu bitirenlerin ya Ahund (evlilik ve boşanma işleri ile ilgilenen kişiler) ya da hoca oldukları yazılmaktadır. İslami bilgilerin öğretilmesinin gerekliliği ile birlikte, böyle bir eğitim ile diğer ilimleri iyi öğrenmenin pek mümkün olmadığı ve diğer ilimlerin de öğretildiği okulların bulunmasının gerekliliği makalede vurgulanmıştır.⁴⁶ Gazetede dinle ilgili olan yazıların birçoğunda dinin bazen yanlış ele alınarak insanların cehalete sürüklendiği ve bu yanlışların yapılmaması gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Dönemin aydın ve yazarlarından biri olan Ömer Faik Nemanzâde de Ziya gazetesini hakkında kendi düşüncelerini bildirmiştir. Ona göre Said Ünsizâde ruhanî olmasına rağmen liberal düşünceye sahip biri olmuş ve bunu gazeteye yansıtmıştır. Ziya ve Ziyayı Kafkaziyye gazetelerinde Kumri Derbendi, İsmi Sadrettinbeyov, Muhammed Şirvani, Muhsin Kubben gibi dini yazılar yazan yazarlar bulunsun da dönemin açık görüşlü aydınları da makaleler yazmıştır. Bu hususta Said Azim Şirvani, Hasan Zerbadi, S. Velibeyov, Necef Bey Vezirov, Celal Ünsizâde A.Ö. Çernyayevski, Adolf Berje ve M. Şahtatinski'nin isimlerini anmak mümkündür. İsmi zikredilen kişiler gazetenin temel çalışanları olarak yer almışlar ve gazetede bilimsel makaleler yayınlamışlardır.⁴⁷ Açık görüşlü aydınların gazetede sayıca daha fazla olmaları Ömer Faik'in doğru bir değerlendirme yaptığını göstermektedir.

Ziya gazetesinin az bir kısmı Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinden sonra araştırılmaya başlanmıştı ve bu araştırmaların ulaştığı yanlış kanaatler yıllarca gazetenin kapsamlı araştırılmasına olan ilgiyi neredeyse yok etmiştir. O dönemin araştırmacıları gazeteye ideolojik açıdan bakmış ve fikri-siyasi yönlerini objektif şekilde analiz etmemiştir. Sonuç olarak da Ziya'nın sadece İslam ideolojisini ve alfabesini tebliğ ettiği kanaatine varılmıştır.⁴⁸ Son zamanlarda gerçekleşen araştırmalar ise söylenenlerin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴⁵ Aşırılı, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)*, s. 32.

⁴⁶ *Ziya*, 13 Eylül 1879, sa. 34, s. 2.

⁴⁷ Aşırılı, *Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920)*, s. 31.

⁴⁸ A.y.

Türkçülük akımının önde gelen temsilcilerinden biri olan Yusuf Akçura, Ünsizâde matbuatı ile ilgili kendi düşüncelerini kaleme almıştır. Y. Akçura'nın yazılarından belli oluyor ki Said Ünsizâde'yi tanımış ve Ziya gazetesini okuyarak onun düşüncelerine vakıf olmuştur. Hatta kendi kütüphanesinde Ziyayı Kafkaziyye'nin nüshalarının olduğunu da belirtmiştir. Y. Akçura' ya göre, Ünsizâde basını Kafkasya Türklerini dünyada yaşanan olaylarla ilgili bilgilendirmek istemiş ve bunu yaparken Müslümanların çoğunlukta olduğu topraklara, Osmanlı memleketlerine, öncelik vermiştir. Fakat gazetede yayınlanan dil, edebiyat, tarih ve siyasetle ilgili olan yazılarda Türk milliyetçiliği ile ilgili söylemlerde bulunulmamıştır. Ziya gazetesinin nüshalarına vakıf olan Y. Akçura, gazetenin Türkçülük görüşlerini değil de o zamanlar için özel değere sahip olan İslamcılık görüşünü yaydığını ve savunduğunu bildirmiştir. Ama Ünsizâde basınının Türk milliyetperverliği ile de ilişkisinin olduğunu belirtmiş ve buna açıklama getirmiştir. Şöyle ki Said Ünsizâde'nin yayınevi vardı ve Türkçülük harekâtının önemli simalarından olan İsmail Gaspıralı Türkçe yazılarını bu yayınevinde basmıştır.⁴⁹

⁴⁹ Akçura, **Türkçülüğün Tarihi Gelişimi**, s. 82.

İKİNCİ BÖLÜM

GAZETEDE 93 HARBİ SONRASI OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİ VE ŞARKÎ RUMELİ

2.1 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve Savaş Sonrası Yapılan Antlaşmalar

Tarihte 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı Rus savaşı sonrası olaylardan bahsetmeden önce iyi değerlendirme yapabilmek için kısaca savaş öncesinde olan olaylara da değinmek gerekmektedir. Osmanlı Rus savaşının patlak vermesine zemin yaratan olaylardan biri de 31 Mart 1877’de Londra’da Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa ve Avusturya devletlerinin birlikte imzaladığı Londra Protokolü olmuştur. Londra Protokolü Osmanlı Devleti tarafından doğal olarak hoş karşılanmamıştır çünkü Londra Protokolü’nde Osmanlı Devleti’nin Hristiyanlar lehine ıslahatlar yapması gerektiği, yapılacak olan ıslahatların kontrolünün ise Osmanlı Devleti’ne değil Avrupa elçilerine verileceği ve Osmanlı Ordusu’nun sayısının azaltılması gerektiği gibi kabul edilemez maddeler yer almıştır. Protokol her ne kadar ağır şartlar içermiş olsa da II. Abdülhamid Londra Protokolü’nün kabul edilip edilmemesi kararını almak için 12 Nisan 1877’de mecliste bu konuyu görüşmüş ve protokol meclis tarafından reddedilmiştir. Ret kararı 12 Nisan 1877’de protokolü imzalayan devletlere bildirilmiştir. Rusya zaten meclisten ret kararının çıkmasını bekliyordu. Ret kararı çıkarsa Rusya bunu bahane ederek Osmanlı Devleti’ne savaş açmak istiyordu. Osmanlı’nın kararından bir gün sonra 13 Nisan 1877 tarihinde Rusya’da seferberlik ilan edildi ve 24 Nisan’da Osmanlı’ya savaş açılması ile ilgili manifesto imzalandı.¹

Ziya gazetesi 93 Harbi döneminde basılmamış olsa da gazetede savaşa ilgili ve savaştan sonraki olaylarla ilgili bir çok bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilerden biri, gazetenin 13. baskısında yayınlanmış Rus Çarı II. Aleksandr’ın 93 Harbi’nden sonra yazdığı raporun* çevirisidir. Raporda II. Aleksandr Osmanlı Devleti’nin tavırları karşısında, Rusya’nın 12 Nisan 1877 tarihinde savaş açmak zorunda kaldığını ve bu savaşta halkına haklı tarafın Rusya olduğunu bildirmiştir.² Bu rapordan anlaşılıyor ki Çar, halkını Rusya’nın haklılığına inandırmaya çalışarak halkın bu savaşı tüm gücü ve özverisiyle karşılamasını beklemiştir.

Osmanlı Rus savaşı oldukça hızlı geliyordu. Rus Ordusu Batı’dan Balkan Dağları’nı geçmiş ve İstanbul’u işgal etmek için ilerliyordu. Rusya kuvvetleri artık Yeşilköy’ün kapılarına dayanmıştı. Rusya Doğuda ise Kars, Ardahan ve Erzurum’u ele geçirmişti. Durumlar böyle olunca Osmanlı Devleti ateşkes istemek zorunda kalmış ve İngiltere’den Rusya ile ateşkes için

¹ Asya Hacıyeva, **Uluslararası İlişkiler Tarihi (1871-1919)**, Bakü, Bakü Üniversite Yayınevi, 2001, s. 76-77.

* Ziya gazetesinde Rus Çarının kendisinin yazdığı raporlar ve açıklamalar hatt-ı hümayun olarak verilmiştir.

² **Ziya**, 19 Nisan 1879, sa. 13, s. 1.

aracılık yapmasını istemişti. İngiltere Osmanlı Devleti'nin ateşkes isteğini Rusya'ya bildirmiş ve Rusya Hariciye Nazırı Gorçakov “*Osmanlı Devleti savaşın bitmesini istiyorsa, bunu Rus Ordusu'nun Başkomutanına kendileri söylesinler*” diyerek bildirmişti. Bunun üzerine 8 Ocak 1878 tarihinde Osmanlı Devleti, Rus Ordusu'nun Başkomutanı Nikolay Nikolayeviç'den ateşkes istemiş ve 31 Ocak'ta Edirne'de ateşkes antlaşması imzalanmıştı.³ Ateşkes imzalanırsa da Rusya işgal durdurmak istemiyordu. Rus Ordusu 24 Şubat 1878 tarihinde Yeşilköy'ü de işgal etmişti.⁴ Yeşilköy işgal edilince İngiltere ve Avusturya İstanbul'un işgal edileceğinden endişeli olduğu için, Rusya'ya verdiği sözü* tutması gerektiğini aksi takdirde durumların kötüleşeceğini bildirmişti. Şöyle ki, Rus ordusu İstanbul'a girerse İngiltere Rusya'yla diplomatik ilişkilerini bitireceğini bildirmişti. Avusturya ise Rusya'daki tüm temsilcilerini geri çağıracağını bildirmişti. Rusya İngiltere ve Avusturya'yla sorun yaşamamak için Yeşilköy'ü tutmakla yetinmişti.⁵

93 Harbi 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Muahdesiyle son buldu. Osmanlı'nın kabul etmek zorunda kaldığı antlaşmanın şartları oldukça ağırdı. Barışın ilkeleri Edirne Antlaşması zamanı kabul edilen şartlar üzerine kurulmuştu. Ayastefanos Antlaşması'nın tezimizle ilgili olan ve antlaşmanın İngiltere ve Avusturya tarafından pek de hoş karşılanmayan taraflarından biri, Avrupa'da büyük bir Bulgaristan Devleti'nin kurulması olmuştu. Bulgaristan Osmanlı yönetiminden ayrılıyordu ve bir süreliğine Rusya'nın işgali altında kalacaktı. İngiltere ve Avusturya Avrupa devletleri ile bu antlaşmanın değiştirilmesi için görüşmeler gerçekleştirmiş ve sonuç olarak Rusya tüm devletlere aynı anda karşı koyamayacağını anladığı için Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmesine engel olamamıştı. Aslında Rusya Ayastefanos Antlaşması'nın yerine yeni bir antlaşma yapmak istemiyordu ama savaştan yeni

³ Hacıyeva, **Uluslararası İlişkiler Tarihi (1871-1919)**, s. 79-80.

⁴ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 521.

* Rusya Osmanlı'ya savaş açmadan önce, Avusturya ve İngiltere devletlerinin savaş sırasında Osmanlı'ya yardım etmemesi veya tarafsız kalması için bazı antlaşmalar yapmıştır. Şöyle ki, Rusya Avusturya Devleti'ne, Osmanlı Rus savaşı sonrasında Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgal etmesine izin vereceğini bildirmişti. Bunun karşılığında ise Avusturya'nın tarafsız kalmasını istiyordu. Konuşmalardan sonra 15 Ocak 1877 tarihinde Budapeşte Antlaşması'nı imzalamıştı. Avusturya antlaşmayı Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne tek başına savaş açması halinde ve Balkanlarda Avusturya Devleti'nin çıkarlarını tehdit edebilecek tek ve büyük bir Slav devleti kurulmayacağı halinde kabul etmişti. Böylece Rusya savaş zamanı Avusturya'nın sorun çıkarmayacağını garantisini almıştı. Oral Sander, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, s. 243.

Avusturya'nın tarafsız kalacağından emin olan Rusya İngiltere'nin de tarafsız kalması istiyordu. Aslında Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açmasından İngiltere bir hayli rahatsız olmuştu. İngiltere Rusya'nın Süveyş Kanalı'nı, Mısır'ı ve İstanbul'u işgal edebileceğini ve İstanbul işgal olunursa Boğazların kontrolinin Rusya'ya geçeceğini düşündüğünden, Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açmasını onaylamıyordu. Rusya İngiltere'nin bu nedenlerden dolayı rahatsız olduğunu biliyordu. Bu yüzden Rusya İngiltere Devleti'ne Mısır'ı, Süveyş Kanalı'nı ve İstanbul'u işgal etmeyeceğinin sözünü vermişti. Rusya'nın bu sözünden sonra, 6 Mayıs 1877'de Lord Derby İngiltere'nin çıkarları tehlikeye girmediği sürece tarafsız kalacağını bildirmişti. Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 517.

⁵ Hacıyeva, **Uluslararası İlişkiler Tarihi (1871-1919)**, s. 81.

çıkacağı ve gücünün çoğunu Osmanlı'yla savaşta harcadığı için yeni bir savaş riskini göze alamazdı. Durum böyle olunca Rusya Büyük Güçleri'n kongre isteğini kabul etmek zorunda kalmıştı.⁶ Hal böyle olunca Çar, savaşın bitmesini istediğini ve Rusya halkının savaştan daha fazla zarar görmesini istemediği için Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmesini kabul ettiğini bildirmişti.⁷ Aslında durum hiç de Çar'ın söylediği gibi değildi. II. Aleksandr kendi halkına Büyük Güçler'in kongre isteğini kabul etmek zorunda kaldığını söyleyememişti.

Savaş zamanı bu çatışma durumundan tarih boyunca en fazla zarar gören savaşın olduğu topraklarda yaşayan ahali olmuştur. Bu konuya Ziya gazetesi de değinmiş ve savaşın ahaliye verdiği zararı bir bölge üzerinden okuyuculara anlatmaya çalışmıştır. Gazetenin 4. sayısında Rusya Ordusu'nun savaş sırasında, Ziyon adlı askeri birliğinin Batum guberniyasının Kantariş bölgesinde savaştığını ve savaş olan topraklarda ahalinin nasıl perişan olduğunu belirtilmiştir. Gazetede adı geçen mahalde evlerin tamamen dağıldığı, otlakların mahvedildiği, ahalinin aç ve kıyafetsiz kaldığını ve bu durumdan nasıl kurtulacaklarını bilmediklerini yazılmaktadır. Savaş olan topraklarda ahalinin durumunu belirten gazete, aynı zamanda Rusya Devleti'nin zarar görmüş insanlara yardım ettiğini de belirtmiştir. Şöyle ki bölgenin bağlı olduğu Batum guberniyasına devlet 65.5 ton arpa yardımı göndermiştir. Bu yardımın az olduğunun farkında olan devlet, taze mahsul yetiştikten sonra 230 ton buğday da göndereceğinin sözünü de vermiştir. Bu yardıma ek olarak devlet zarar görmüş Kantariş sakinlerine 20 bin manat para yardımı da göndermiştir. Bölgenin nüfusunun 4414 kişi olduğunu belirten gazete, devletin verdiği yardımlar nedeniyle herkesin minnettar olduğunu ama bu yardımların yine de yeterli gelmediğini belirtmiştir. Gazetenin sahibi Said Ünsizâde daha fazla yardım gönderilebilmesi için devletten ricada bulunmuştur. Ricada bulunmasının nedeniyse, taze mahsulün yetişmesine 8 ay kadar bir sürenin olması ve bu sürenin aç ve kötü durumda olan ahali için çok uzun bir zaman dilimi olmasıydı. Ayrıca gazetenin bu makalesinin sonunda duyarlı ve yardımsever insanların zor durumda olan insanlara yardım etmeleri gerektiği de yazılmıştır.⁸

Ziya gazetesinde Çar II. Aleksandr'ın Osmanlı Rus savaşı ile ilgili halka açıklaması da yayınlanmıştır. Bu açıklama Çar'ın halkı savaş ve savaşın sonuçları ile ilgili nasıl bilgilendirmek istediğini göstermektedir. Gazetede basılan açıklama aşağıda verilmiştir:

“Devletlerarasında gerçekleşen sulh ve antlaşmadan sonra imparatorun imzaladığı hattı hümayunun tercümesidir: Cümle sadık olan tebaamıza haber ediyorum ki İstanbul'da Büyükelçimiz Osmanlı Devleti ile 8 Şubat tarihinde sulh anlaşmasını iznimiz ile imzalamıştır ve bu muahede

⁶ İpek Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 109.

⁷ **Ziya**, 19 Nisan 1879, sa. 13, s. 1.

⁸ **Ziya**, 15 Şubat, 1879, sa. 4, s. 4.

tarafımdan kabul ve tasdik olunmuştur. Bu sebepten Berlin Antlaşması'nın kararlarına muvafık olarak Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'de yapılacak ıslahatları kontrol etmek ve denetlemek için bir kol asker orada kalacak. Diğer askerlerin ise Rumeli'den Rusya'ya dönmesi emrini verdim. Bu olayların hepsinde kendimizi haklı buluyor ve askerlerimizin zaferini kutluyorum. 77 senesinin Nisan ayının 12'sinde tarafımızdan verilen fermanla, bizi elimize silah almaya zorlayan sebepler herkese malumdur. Bu güne şükürler olsun ki şiddetli savaş son bulmuştur ve birçok yerleri fethettik. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan tebaası emin ellerdedir. Askerlerimizin Avrupa ve Asya'da art arda yaptığı fetihleri ve Tuna nehrinden ve Şıpka Geçidi'nden geçmek, Beyazıt'ı savunmak, Osmanlı askerlerini esir almak ve Kars kalesini fethetmek, Balkanlar'dan geçmek ve zaferle Sofiya'dan Filibe'ye ve oradan Edirne'ye kadar gitmek, Dünya harp tarihinin unutulmayacak sayfalarındandır. Askerlerimizin hızlı bir şekilde İstanbul üzerine ilerlemesi Osmanlı Devleti'ni ateşkes teklifi yapmak zorunda bıraktı ve şartlarımızı Osmanlı Devleti kabul etti.

Ayastefanos Antlaşması'nın birkaç maddesinin değiştirilmesine Büyük Devletlere onay, kan dökülmemesi ve halkımızın savaştan daha fazla zarar görmemesi için verildi. Berlin'de kongre oldu ve Ayastefanos Antlaşması'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine onay verdim. Bunu Hristiyan halkının yaşadığı topraklarda ıslahatlar yapılacağı için kabul ettim.*

Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığı kabul edilmiş ve Bulgaristan'ının kuzeyinde yeni bir devlet kurulmuş ve bu topraklardaki Osmanlı kalelerinin yıkılması gerekmiştir. Şarkî Rumeli'nin valisinin ise Hristiyan olması kararı alınmıştır.

Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarında yeni mahkemeler kuracağını bildirmiştir. 56 senesinde Paris Antlaşması ile Rusya'nın kaybettiği Besarabya Rusya'ya geri verildi. Kars, Ardahan ve Batum memleketimize ilhak oldu. Savaşın son bulmasını ve sulh antlaşmasını tebaamıza haber ediyoruz.

* 93 Harbi'nden sonra yapılan antlaşmanın son noktası Berlin'de 13 Haziran - 13 Temmuz 1878 tarihleri arasında olan toplantılar olmuştur ve sonuç olarak 13 Temmuz 1878 tarihinde 64 maddeden oluşan Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Asya Hacıyeva, Uluslararası İlişkiler Tarihi (1871-1919), Bakü, Bakü Üniversite Yayinevi, 2001, s. 87.

Antlaşmanın kısaca özeti şöyledir:

Ayastefanos Antlaşması'yla kurulmuş olan Büyük Bulgaristan 3 yere ayrılmıştı. Şöyle ki, Bulgaristan özerk bir prenslik oluyordu ve Osmanlı'ya vergi vercekti. Makedonya Osmanlı Devleti'ne veriliyordu, ama bunun karşılığında Osmanlı Devleti Makedonya topraklarında ıslahatlar yapmağa söz veriyordu. Antlaşmanın 13-22. maddelerindeyse Doğu Rumeli eyaletinin yaratatılması ve özerklik verilmesi ile ilgili konular yer almaktadır. Berlin Antlaşması'na göre Doğu Rumeli'ye (Şarkî Rumeli) Hristiyan bir vali tayin olunmak zorundaydı. Bu vali Osmanlı Devleti'nin onayı ile tayin olunmalıydı. Madde 25'te Bosna-Hersek'in geçici olarak Avusturya Devleti'ne verilmesi yazmaktaydı. Böylece Avusturya istediği Bosna Hersek topraklarını ele geçirmişti. Berlin Antlaşması'nda Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık verildiği belirtilmişti. Ayrıca antlaşmada Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verileceği, Yunanistan lehine sınır düzenlenmesi, Ermenilere dair ıslahatların yapılacağı ve başka konulara da değinilmiştir. Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması gereğince tazminat ödemek zorundaydı. Tazminatın ne kadar olması ve nasıl ödenileceği, 8 Şubat 1879 ve 14 Mayıs 1882 tarihli antlaşmalarla belirlenmiştir. Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 526-527.

Rusya sayesinde azat olan Hristiyanların teşekkürlerini bizlere nasip eden Tanrı'ya şükürler olsun. Sadık tebaamızın dualarını bizden esirgemeyeceğinden eminiz.”⁹

II. Aleksandr'ın açıklamasından belli oluyor ki Çar kendi halkını Rusya'nın savaşta haklı taraf olduğuna inandırmak istemiştir. Ayrıca Ayestefanos Antlaşması'nın maddelerinin değiştirilmesine Büyük Devletler'in baskıları nedeniyle değil de kendi halkını ve Hristiyan halkını düşündüğü için onay verdiğine ikna etmeye çalışmıştır.

2.2 Ziya Gazetesi'nde İstanbul Antlaşması

Berlin Antlaşması'nda yarım kalmış ve belirsiz olan bazı konulara daha sonra yeniden bakılmış ve yeni antlaşmalar yapılmıştır. Bu antlaşmalardan biri 8 Şubat 1879 tarihinde İstanbul'da yapılan 12 maddelik İstanbul Antlaşması'dır. Antlaşmada savaş tazminatı ve tazminatın nasıl ödeneceği, esirlerin masraflarının ödenmesi, Rusya'nın işgal ettiği topraklarda Müslüman nüfusun emlak meselesi, ticaret ve daha birkaç konuyla ilgili meseleler yer almıştır.¹⁰

Ziya gazetesinde İstanbul Antlaşması imzalanmadan önce 2 Şubat tarihinde antlaşma yapmak için İstanbul'a gelmiş Lobanov Rostofsky'in şerefine ziyafet düzenlendiği yazılmıştır. Bu ziyafete Osmanlı Devleti'nin sadrazamı, Hassa Müşiri Osman Paşa ve bazı devlet adamları katılmıştır. Ziyafete ayrıca Galata'dan güzel hanımlar dahi getirilmiştir. Gelen hanımların güzel kıyafetler giydiği makalede ayrıca belirtilmiştir.¹¹

İstanbul Antlaşması'nın imzalanması ile ilgili Ziya gazetesine gelen telgraflar ve antlaşmanın 12 maddesinin çevirisi gazetede yayınlanmıştır. Ziya gazetesinin 3. sayısında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 8 Şubat akşamı antlaşma yapılacağı yazmıştır. Bu bilgi 8 Şubat tarihinde gazeteye İstanbul'dan telgrafla iletilmiştir. Gazetenin bu sayısı 8 Şubat tarihinde yayınlanmıştır. Said Ünsizâde'nin antlaşmanın yapıldığı gün antlaşmadan haber alması ve haberi alır almaz gazetede yayınlaması ne kadar hızlı çalıştığını göstermektedir. İstanbul'dan alınan bu telgrafta Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nazırı Karatodori Paşa ve Şura-yı Devlet Reisi Ali Paşa, Rusya'yı ise Lobanov Rostofsky'in temsil ettiği, ayrıca yarından itibaren Rus askerlerinin 35 güne kadar geri çekileceği belirtilmiştir.¹² Edirne'den Ziya gazetesine gönderilen başka bir telgrafta ise İstanbul Antlaşması'nın imzalandığı yazılmıştır. Antlaşmanın

⁹ Ziya, 19 Nisan 1879, sa. 13, s. 1-2.

¹⁰ Ziya, 1 Mart 1879, sa. 6, s. 2.

¹¹ Ziya, 8 Mart 1879, sa. 7, s. 2.

¹² Ziya, 8 Şubat 1879, sa. 3, s. 2.

imzalandığını duyan Rus askerleri Rusça şarkılar söyleyerek sevinmişlerdir. Rus halkının da bu haberi duyduktan sonra sevineceği gazetede belirtilmiştir.¹³

Said Ünsizâde Osmanlı ve Rusya arasında imzalanmış İstanbul Antlaşması'nın 12 maddesinin çevirisini kısaca kendi gazetesinde yayınlamıştır. Yayımlanan bu makale aşağıdaki verilmiştir:

“Muahede

8 Şubat 1879 senesinde İstanbul'da yazılan antlaşmanın maddelerinin ihtisar tercümesidir.

1. Bölüm.

İki devlet arasında sulh antlaşması yapılmıştır.

2. Bölüm.

Her iki devlet beyan ediyor ki Ayastefanos Antlaşması'nın değiştirilmiş maddelerini yani, 7 devletin onayı ile kabul edilmiş Berlin Antlaşması'nın maddelerini kabul ediyor.

3. Bölüm.

Ayestefanos Antlaşması'nın Berlin Antlaşması ile değiştirilmemiş maddelerinin aşağıda yazan bölümleri onaylanıyor.

4. Bölüm.

Berlin Antlaşması'na binaen Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya verdiği toprakların bedeli hesaplanarak ödenecek tazminatın düşülecektir. Bu hesaplamadan sonra tazminatın tutarı 802.500.000 frank olarak belirlenmiştir. Tazminatın nasıl ve hangi yolla ödenileceği Rusya ile Osmanlı imparatorları arasında her iki tarafın rızasıyla belirlenecektir.

5. Bölüm.

Savaş zamanı Osmanlı topraklarında olan Rus tebaasına ve onların malına gelmiş olan zarar karşılanacaktır. Rusya gerekli tahkikatı yaptıktan sonra zararın ne kadar olduğunu Osmanlı Devleti'ne bildirecektir. Karşılanacak zarar 26.750.000 franktan fazla olamaz. Gerekli tahkikatın yapılarak Osmanlı Devleti'ne bildirilmesi için Rusya'nın 2 senesi vardır ve bu süre Berlin Antlaşması'nın yapıldığı zamandan itibaren başlamıştır. Tahkikat için belirlenmiş zamanın artık 1 senesi bitmiştir ve iki sene bittikten sonra Rusya hiçbir hak iddia edemez.

6. Bölüm.

Osmanlı esirleri için ne kadar paranın harcandığının hesaplanması için Osmanlı ve Rusya devletleri tarafından görevliler seçilecektir ve hesaplama Berlin Antlaşması'na kadar olan süreyi kapsayacaktır. Hesaplanan miktardan Osmalı Devleti'nin Rus esirleri için harcadığı para düşülecek ve kalan parayı Osmanlı Devleti 7 seneye 21 taksit halinde Rusya'ya ödeyecektir.

¹³ Ziya, 8 Şubat 1879, sa. 3, s. 2.

7. Bölüm.

Rusya'nın ele geçirdiği toprakların ahalisi kendi topraklarını özgürce terkedip gidebileceklerdir. Antlaşma imzalandığı günden itibaren 3 sene sürecinde herkes malını mülkünü satarak taşınabilir. 3 sene bittikten sonra taşınmamış olan herkes Rusya tebaası sayılacaktır.

8. Bölüm.

Osmanlı askerleri ile ilişkileri olduğu için Rusya Devleti tarafından hapsedilen kişiler ve Rus askerleri ile ilişkileri olduğu için Osmanlı Devleti tarafından hapsedilen kişiler azat edilecektir. Rus askerleri ile beraber gitmek isteyen hiç kimseye Osmanlı Devleti engel olmayacaktır.

9. Bölüm.

Son zamanlarda Avrupa'da bulunan, Osmanlı Devleti'nin eyaletlerinde olan savaşlarda dahli bulunarak Osmanlı Devleti tarafından haps ve sürgün edilen kişiler azat edilecek.

10. Bölüm.

Rusya ve Osmanlı arasında olan ticaret ilişkilerinde savaşla ilgili yaşanan sorunlar son bulmuş ve ticaret ilişkileri eski haline getirilmiştir. Berlin Antlaşması'nda ticaretle ilgili bazı yeni kararlar alınmıştır.

11. Bölüm.

Osmanlı Devleti, yıllardır ertelediği ve Rus tebaası ile ilgili yarım kalmış tüm işleri kısa zamanda halledecektir.

12. Bölüm.

Bu antlaşmayı Rus ve Osmanlı temsilcileri imzalamıştır. Antlaşma Petersburg'da iki hafta sürecinde onaylanacaktır."

Gazetenin aynı sayısında Rus Çarı'nın İstanbul Antlaşması'nı onayladığı yazılmıştır.¹⁴

İstanbul Antlaşması'ndan sonra Rusya, askerlerini 35 güne kadar geri çekeceğini bildirmiştir.¹⁵ Tahliye edilen şehirlerden biri de Edirne olmuştur ve Ziya gazetesinde bu konuya da yer verilmiştir. Gazetenin 5. sayısında Edirne'den Rus askerleri tahliye edilirken orada yaşayan Hristiyan ahalinin bundan rahatsız olduğu bilgisine yer verilmiştir. Hristiyan ahali Rus askerleri gittikten sonra Müslümanların onlara zarar verebileceğinden korktuklarını belirtmiştir. Bu nedenle Rum ve Bulgarlardan bir çok kadın ağlayarak Rus askerlerine gitmiş ve onlarla birlikte gitmek istediklerini söylemiştir. Rus askerleri ise onlarla birlikte gitmek isteyen Hristiyanlara, onları götürebilmek için devletten böyle bir emrin gelmediğini ve emir olmazsa bunun imkânsız olduğunu bildirmiştir. Daha sonra Hristiyan ahaliyi sakinleştirmek

¹⁴ **Ziya**, 1 Mart 1879, sa. 6, s. 2-3.

¹⁵ **Ziya**, 8 Şubat 1879, sa. 3, s. 2.

için onlara General Stolypin'nin imzası ile 3 dilde bildiri sunulmuştur. Bildiride Müslümanların onlar ile kardeş olduğu, endişe edilecek bir durumun olmadığı ve Rauf Paşa'nın onları himaye edeceğine söz verdiği yazılmıştır. Bu bildiri Hristiyan ahalisini sakinleştirmiştir.¹⁶ Bazı Hristiyan ahalî savaşı sırasında Rusları desteklemiş olsa da Osmanlı Devleti her zamanki gibi bağışlayıcı tavır sergilemiş hatta onları koruyacağını dahi bildirmiştir. Gazetede Hristiyan ahalinin verilen sözden sonra sakinleştiği yazılmıştır. Bu ise Hristiyan ahalinin Osmanlı Devleti'nin sözlerine itimad ettiğini göstermesi bakımından önemli bir detaydır.

Rus askerlerinin Edirne'den tahliyesinden sonra 2 Nisan 1879 tarihinde Yıldız Sarayı'nda Lobanov Rostofsky'nin şerefine öğle yemeği verilmişti. Said Ünsizâde Ziya gazetesinde bu yemekle ilgili bir makale yayınlamıştır. Makalede yemek masasında toplam 18 kişinin bulunduğu yazılmıştır. Yemeğe davetli olan kişiler ise Rus Büyükelçisi ve tercümanı, Büyükelçilik sekreteri, Rusya Ordusu'ndan bazı önemli kişiler, birkaç Rusya veziri ve Osmanlı Devleti'nin ileri gelen devlet adamları olmuşlardır. Masanın başında Sultan II. Abdülhamid, onun sağında Rus Büyükelçisi, solundaysa Hayreddin Paşa oturmuştur. Sultanın karşısındaki sandalyede hiç kimse oturmamıştır. Masadaki kişilerden biri de Münfi Efendi olmuş ve onun karşısında oturan kişiye Babiali tercümanı olmuştur. Masa Avrupa masa düzenini andırmakta olup davette orkestra dahi yer almıştır. Yemekte Türk ve Rus şarkıları ve opera okunmuş ve yemek saat 7'de bitmiştir. Yemekten sonra 2 buçuk saatten fazla Sultanla Lobanov Rostofsky önemli devlet meselelerini görüşmüşler.¹⁷ Gazetede Sultanla Lobanov Rostofsky'in hangi konularla ilgili konuştukları yer almasa da bu makale tarihi açıdan oldukça değerlidir.

Said Ünsizâde Ziya gazetesinde Osmanlı Rus savaşı ve antlaşmaları ile ilgili bilgi verdiğinde bunları ya Çarın fermanına ya da başka gazetelerden aldığı bilgilere dayandırmaktaydı. Bu husularda kendi düşüncelerini gazetede belirtmemiştir. Örneğin, gazetede yayınlanan Rus Çarı'nın açıklamasında, savaşta haklı tarafın Rusya olduğu belirtilse de Said Efendi bu konuyla ilgili kendi düşüncelerini gazetede belirtmemiştir. Zannımızca Said Ünsizâde Rusya'yı haklı taraf olarak bulmuş olsaydı, bu konuyla ilgili kendi düşüncelerini de gazetede belirtirdi. Ziya gazetesinde yayıncının böyle bir makalesi bulunmadığından, onun savaşta Osmanlı Devleti'nin haklı taraf olduğunu düşünmüş olma olasılığı da vardır. Said Efendi'nin gazetesinde Osmanlı Devleti'nin haklı taraf olduğunu belirtmemesi durumuna geldiğimizde ise, gazetede böyle bir makale yayınlamazdı. Eğer Sansür Komitesi gazetede böyle bir yazıya denk gelmiş olsaydı gazete derhal kapatılırdı ve Said Efendi en iyi ihtimalle

¹⁶ **Ziya**, 22 Şubat 1879, sa. 5, s. 4.

¹⁷ **Ziya**, 26 Nisan 1879, sa. 14, s. 3.

hapsedilirdi. O yüzden Said Ünsizâde bu tarz haberleri yayınlarken doğrudan ya fermanı ya da aldığı telgrafi kendi düşüncelerini eklemeyen yayınlamakla iktifa etmiştir. Said Ünsizâde'nin bu gibi çabaları sayesinde Ziya Gazetesi Sansür Komitesi'nin sıkı denetlemeler yaptığı bir dönemde bile Rusya Devleti tarafından kapatılma tehlikesini savuşturabilmiştir.

2.3 Şarkî Rumeli Vilayetine Vali Tayini ve Vali Tayininden Önceki Durum

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile kurulmuş olan Bulgaristan Prensliği Berlin Antlaşması sonucu parçalanmıştı. Parçalanmadan sonra Şarkî Rumeli Vilayeti'nin* kurulması ve kurulacak olan bu vilayete Hristiyan bir valinin tayin edileceği kararı alınmıştı.¹⁸

Ziya gazetesinde Şarkî Rumeli Vilayeti'ne Büyük Devletlerin karma bir işgal kuvveti göndermesinin düşünüldüğü şeklinde bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgilerden biri gazetenin 10. sayısında yayınlanmış makalede yer almaktadır. Makalede 21 Mart tarihinde Londra'dan alınan habere göre, İngiltere Devleti'nin Şarkî Rumeli'ye 5 bin asker gönderme kararı aldığı yazmaktadır.¹⁹ Gönderilecek bu askeri birlik vilayeti işgal edecek olan birliğin İngiltere koludur. Ortak işgal kararının nasıl alındığına gelindiğinde ise, teklif Rusya tarafından sunulmuştu. Şöyle ki Berlin Antlaşması'nda Rus askerlerinin Şarkî Rumeli'de geçici olarak kaldığı ve 4 Mayıs tarihinde askerlerin tahliye edilmesi gerektiği yazılmıştı. Rusya ise askerlerini tahliye etmek istemiyordu çünkü Rusya askerlerini geri çekerse bölgedeki etkinliğini kaybedebileceğinden ve Osmanlı Devleti'nin Şarkî Rumeli Vilayeti'ne askeri müdahalede bulunacağından endişe ediyordu. Endişenin nedenlerinden biri de Berlin Antlaşması'nın 15. maddesiydi. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti Şarkî Rumeli Vilayeti sınırlarında asker bulundurabilecek ve istihkâmlar inşa edebilecekti. Durum böyle olduğu için Rusya Devleti askerlerini tahliye etmeye pek de niyetli değildi. Bu yüzden Rusya Büyük

* Berlin Antlaşması'nın 13-22 maddeleri Şarkî Rumeli Vilayeti ile ilgili olmuş ve bu maddelerde bulunan bazı hususlar aşağıda yer almaktadır.

Hristiyan vali tarafından yönetilecek Şarkî Rumeli Vilayeti işlerinde bağımsızdı, fakat askeri ve siyasi bakımdan Osmanlı Devletine bağlıydı. Vali Osmanlı Devleti'nin ve Büyük Devletlerin onayı ile seçilecek ve seçilen kişi 5 seneliğine vali tayin olunacaktı. Vilayetin savunulması için Osmanlı Devleti'ne sınırlarda istihkâmlar inşa etme izni verilse de burada Çerkezlerin ve başıbozukların bulunmaması gerektiği açık ve net şekilde bildirilmişti. Sınara gönderilen askerlerin Şarkî Rumeli Vilayeti'nin içlerinde ikamet etmesine izin verilmiyordu. Vilayetin asayişini yerli jandarma sağlayacaktı. Herhangi bir durumda asayiş sağlanması gerektiği zaman ahalinin mezhep farklılığı dikkate alınacaktı. Şarkî Rumeli Valisi herhangi bir tehlike karşısında kaldığı zaman Osmanlı askerlerinden yardım isteyebilirdi ama Osmanlı Devleti askeri yardım etmeden önce bu konuyu sebepleriyle birlikte Büyük Devletlere bildirecekti. Rusya'nın Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Vilayeti'nde bulunan askerleri 9 ay içinde bu topraklardan tahliye edilecekti. Bu dokuz ay sürecinde Rusya burda 50 binden fazla askeri kuvvet tutamazdı. Antlaşmada hatta Rus askerlerinin hangi yoldan geri dönecekleri dahi yazılmıştı. Mahir Aydın, Şarkî Rumeli Vilayeti, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 18-19.

¹⁸ Ziya, 19 Nisan 1879, sa. 13, s. 2.

¹⁹ Ziya, 29 Mart 1879, sa. 10, s. 1.

Devletlere Şarkî Rumeli Komisyonu'nun tabiliğinde olan ortak bir askeri kuvvetle vilayetin işgalini teklif etmişti. Toplanacak bu karma birlikte 10.000'ne kadar asker bulunması düşünülmekteydi. Rusya Devleti bu teklifiyle askerlerinin bir kısmının Şarkî Rumeli Vilayetinden tahliye edilmemesini sağlamayı düşünüyordu. Büyük Devletlerden olan İngiltere bu teklife olumlu tepki vermişti çünkü sunulan teklife binaen İngiltere de Şarkî Rumeli'ye asker gönderecekti fakat bu teklif Berlin Antlaşmasının bozulması anlamına gelmekteydi, o yüzden bu teklife antlaşmayı imzalayan devletlerin hepsinin onay vermesi gerekmekteydi. Almanya ve Fransa bu teklife karşı çıkmasalar da toplanacak ordu için asker göndermeyeceklerini bildirmişlerdi. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nden de onay alınırsa teklif kabul edilecekti. Rusya ve İngiltere II. Abdülhamid'i bu teklifin Osmanlı Devleti için de iyi olduğuna ikna etmeye çalışmıştı. Şöyle ki Rus askerleri vilayeti tahliye ettikten sonra vilayette olası herhangi bir kargaşayı veya isyanı engellemek için bir karma ordunun bulunması, Osmanlı Devleti'ni askeri masraflardan kurtaracaktı ve vilayete asker sevk etmek zorunda kalınmayacaktı. Osmanlı Devleti'nin bu teklife onay vermesi için Bergos ve İhtiman'ın Osmanlı Devleti tarafından işgaline bile onay verilmişti. Osmanlı Devleti 93 Harbi'nden ağır mağlubiyetle çıkmıştı ve maddi sorunlar yaşamaktaydı. Sunulan bu teklifse maddi açıdan oldukça cazip gelmekteydi. Fakat teklifin onaylanması karma kuvvetlerin vilayeti işgaline ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki etkinliğinin kaybına neden olacaktı. Osmanlı Devleti oldukça zor bir teklif karşısında kalmıştı. Teklif Osmanlı Devleti'ne 26 Mart 1879 tarihinde iletilmiş ve II. Abdülhamid karar verilmesi için bu teklifi Meclise sunmuştu.²⁰ Osmanlı Devleti'ne teklif 26 Mart tarihinde iletilmiş fakat bundan 5 gün önce İngiltere Devleti Şarkî Rumeli'ye 5 bin asker gönderilmesi için kararı çoktan almıştı.²¹ İngiltere ve Rusya Osmanlı Devleti'nin maddi sıkıntı içinde olması dolayısıyla bu teklifi onaylayacağını düşünmekteydiler. Bunu Osmanlı Devleti'ne teklif sunulmadan İngiltere'nin asker göndermesinden net bir şekilde anlamaktayız.

Gazetenin 10. sayısında bulunan başka bir makalede Şarkî Rumeli'ye gönderilmesi düşünülen karma kuvvetle ilgili yine bilgi verilmiştir. Bu bilginin kaynağı Viyana'dan gönderilen telgraf olmuştur. Telgrafta şöyle yazmaktadır:

“Şarkî Rumeli'nin Büyük Devletlerin askerleri ile korunması hususunda farklı haberler duyulmaktadır. Haberlerden birine göre, teklif Rusya Devleti'nin ricasıdır ve Osmanlı Devleti'nin Rus askerlerinin Şarkî Rumeli Vilayetinde bulunmasına rızası yoktur. İngiltere'nin teklifi ise Şarkî Rumeli'nin Kuzey'inde Rus ordusunun, Güney'inde Osmanlı ordusunun ve diğer sınırlarda İngiltere, Fransa ve İtalya ordularının bulunması yönündedir. Avusturya Devleti'nin asker sevk etmesi ile ilgili

²⁰ Mahir Aydın, **Şarkî Rumeli Vilayeti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 41-42.

²¹ **Ziya**, 29 Mart 1879, sa. 10, s. 1.

ise bazı farklı haberler vardır. Bu haberlerde Almanya'nın asker göndermek istememesi ve onun yerine Avusturya Devleti'nin hem kendi yerine hem de Almanya'nın yerine asker sevk etmesini istemesi yazılmıştır."²²

Telgrafların ne zaman gönderildiği gazetede belirtilmese de gazetenin bu sayısı 29 Mart tarihinde yayınlanmıştır. Yani Osmanlı Devleti'nden henüz onay alınmamıştı ama hangi devletin askerinin nerede yerleştirileceği konuşulmaktaydı. Bu makalelerden belli oluyor ki Büyük Devletlerin hepsi Osmanlı Devleti'nin teklifi kabul edeceğine oldukça ikna olmuş haldeydiler. Ayrıca bu telgraftan da belli oluyor ki Büyük Devletler Şarkî Rumeli Vilayetinin işgalini, vilayetin korunması gibi göstermeye çalışmışlardır.

Büyük Devletler Osmanlı'nın sunulan teklifi onaylamasını bekliyordu ama sonuç hiç de onların beklediği gibi olmadı. II. Abdülhamid'in meclise sunduğu Büyük Devletlerin işgal teklifi, 31 Mart 1879 tarihinde Meclisin kararı ile reddedildi. Mecliste olası Bulgar isyanı ve Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan tarafından işgal edilebilme durumu uzunca tartışılmıştı. Uzun süren tartışmadan sonra karar alınmıştı. Alınan karara göre, Bulgaristan Şarkî Rumeli'ni işgal için bir hamlede bulunduğu takdirde, Osmanlı Devleti Büyük Devletlerden yardım isteyecekti. Berlin Antlaşması gereği Osmanlı Devleti'nin böyle bir hakkı vardı ve bu yüzden işgal teklifinin kabul edilmesi Meclis tarafından makul görülmemişti. Ayrıca vilayetin işgali için ortada haklı bir sebebin olmadığı da belirtilmişti. II. Abdülhamid bu kararı 1 Nisan 1879 tarihinde Avrupa'daki Osmanlı sefirlerine bildirmişti. Böylece Rusya'nın ortak işgal planı suya düşmüştü.²³ Ziya gazetesinde Şarkî Rumeli Vilayeti ile ilgili birçok bilgi yayınlanmış olsa da teklifin onaylanıp onaylanmadığı ile ilgili hiçbir bilgi yayınlanmamıştır. Zannımızca Said Ünsizâde böyle bir bilgiyi yayınlarsa, Sansür Komitesi tarafından bunun basılmasına izin verilmeyeceğini ve basılırsa da Rusya Devleti tarafından bu durumun hoş karşılanmayacağını düşünmüştü. Sonuç olarak ise bu bilgiyi gazetede yayınlamadı.

Ziya gazetesinde Şarkî Rumeli Vilayeti ile ilgili bir dizi haberler yer almaktadır. Bu haberleri daha iyi anlamak için vilayetin tarihine ve o dönemdeki valinin siyasetine kısaca değinmek gerekmektedir. Şarkî Rumeli Vilayetinin oluşturulmasından sonra valinin kim olacağı konusu vilayetin ahalisi için en çok merak konusu olan sorulardan biriydi. Şarkî Rumeli Vilayetinde Türkler, Bulgarlar ve Rumlar yaşadığı ve bu milletler de birbirleri ile sorunlar yaşadıkları için öyle bir vali seçilmek gerekiyordu ki hiç kimsenin buna itirazı olmasın. Ayrıca seçilecek valiye Büyük Devletlerin de onay vermesi gerekmektedir. Bu onayın vali seçildikten

²² **Ziya**, 29 Mart 1879, sa. 10, s. 2.

²³ Aydın, **Şarkî Rumeli Vilayeti**, s. 43.

sonra mı yoksa önce mi verilmesi gerektiği Berlin Antlaşması'nda belirtilmemişti. Durum böyle olunca Osmanlı Devleti önce valiyi seçmiş ve daha sonra onay almak istemiştir. Şarkî Rumeli Vilayeti'ne ilk vali 16 Aralık 1879 tarihinde Rüstem Paşa seçilmişti. Rüstem Paşa'nın babası İtalya'dandı ve Berlin Antlaşması'nda belirtildiği gibi kendisi Hıristiyan idi. Avrupa devletleri bu yüzden Rüstem Paşa'nın vali tayin edilmesine onay vermişti. Ama Rusya tarafından Rüstem Paşa'nın vali tayin edilmesi olumlu karşılanmamıştı. Rüstem Paşa'nın kendisi de bu vazifeyi istememekteydi. Şöyle ki o, vilayette durumların karışık olması ve Şarkî Rumeli Vilayetinin ahalisinin rekabet içinde olması nedeniyle vazifenin zorlu olduğunu bildirmiş ve mazeretinin affını istemişti.²⁴

Rusya'nın Rüstem Paşa'yı vali olarak istememesinden sonra Osmanlı Devleti yeni vali seçmek zorunda kalmıştı. Yeni vali arayışları ile ilgili İngiltere'nin bir adayı vardı. Ziya gazetesinin 8. sayısında İngiltere'nin adayının Bulgaristan Prensi olduğu belirtilmişti. Hatta gazetede yazdığına göre, İngiltere onu Şarkî Rumeli'ye vali tayin etmek için Almanya ve Avusturya devletlerinden onay dahi almıştı.²⁵ Ama Bulgaristan Prensi Şarkî Rumeli Valisi olarak tayin edilmemiştir. Zannımızca Osmanlı Devleti bunun olması için izin vermemiştir çünkü Bulgaristan Prensi'nin vali seçilmesi, Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakına neden olabilirdi. Durum böyle olunca Osmanlı Devleti buna onay vermemişti. Berlin Antlaşması gereği valinin tayin olunması için antlaşmayı imzalayan devletlerin onay vermesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti ise bu hakkını kullanarak Bulgaristan Prensi'nin yeni vali olmasına izin vermemişti.

Yeni vali olarak Osmanlı Devleti bu defa Aleko Paşa'yı seçmiştir. Aleko Paşa 13 Nisan 1879 tarihinde vali tayin edilmiş²⁶ ve teklif edilen Şarkî Rumeli valiliğini 14 Nisan'da memnuniyetle kabul etmiştir.²⁷ Şarkî Rumeli Vilayeti'ne vali tayin edilmesi ile ilgili haber Ziya gazetesinde de yer almıştır. Bu haberde Şarkî Rumeli'ye 5 yıllık bir süre için Aleko Bogoridi'nin vali tayin edildiği ve valinin Bulgar asıllı bir Hıristiyan olduğu yazmaktadır.²⁸

Aleko Paşa 17 Temmuz 1822 tarihinde İstanbul'da doğmuş ve 1910 senesinde Paris'te ölmüştür. Bulgar asıllı olan Aleko Paşa'nın Bulgarca adı Aleksandr Stefanov Bogoridi olmuştur. Babası Bulgar asıllı olan Aleko Paşa'nın annesi Rum asıllı idi. Eğitiminin bir kısmını İstanbul'da ve Fransa'da Fener Rum Erkek Lisesi'nde alan Aleko Paşa, eğitimini devam

²⁴ Aydın, **Şarkî Rumeli Vilayeti**, s. 44.

²⁵ **Ziya**, 15 Mart 1879, sa. 8, s. 2.

²⁶ BOA, MB. İ., 51/94, 13 Nisan 1879.

²⁷ BOA, HR. TO., 132/29, 14 Nisan 1879.

²⁸ **Ziya**, 12 Nisan 1879, sa. 12, s. 1.

ettirmek için Almanya'ya gitmiş ve orada hukuk eğitimi almıştır. Eğitimini bitirdikten sonra Osmanlı Devleti'nde çeşitli kademelerde görevler yapmıştır. Şarkî Rumeli Vilayeti'ne vali tayin edilmeden önce, Maarif Müsteşarı olmuş ve daha sonra Büyükelçilik unvanı ile Viyana'ya tayin edilmiştir.²⁹

Osmanlı Devleti Aleko Paşa'yı vali seçtikten sonra ilgili devletlerin onayını beklemişti. İlk onayı 15 Nisan 1879 tarihinde İtalya vermişti ama İtalya bu onayın Büyük Devletlerin hepsinin onay vermesinden sonra yürürlüğe geçeceğini de ek olarak belirtmişti.³⁰ Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği valinin onaylanmasına ilk Rusya sorun çıkarsa da bu defa Rusya Aleko Paşa'nın vali seçilmesini 16 Nisan tarihinde onaylamıştı.³¹ Aynı tarihte Fransa da Aleko Paşa'nın vali olmasında hiçbir sakıncanın olmadığını bildirmişti.³² İngiltere de Osmanlı Devleti'nin seçtiği yeni valiyi onaylamıştı. Şöyle ki 17 Nisan'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, Aleko Paşa'nın Şarkî Rumeli valisi seçilmesine memnun olduğunu bildirmişti.³³ En son 27 Nisan tarihinde Almanya'nın da onay vermesinden sonra³⁴, Aleko Paşa'nın vali tayin edilmesi için hiçbir engel kalmamıştı.

Osmanlı Devleti bu defa valiyi seçtikten sonra, hiç kimsenin itirazının olmadığından emin olmak için bir süre beklemişti ve yeni valiyi bu süreçte Şarkî Rumeli'ye göndermemişti. Aleko Paşa'nın vali olmasına 27 Nisan tarihinde Almanya'nın da onay vermesi üzerine, Osmanlı Devleti Aleko'yu yeni vazifesini icra etmek için Şarkî Rumeli'ye gönderme kararı almıştı fakat Aleko Paşa gitmek için hazırlıklarının 2 Mayıs tarihinden önce bitmeyeceğini bildirmişti.³⁵ Aleko Paşa'nın Şarkî Rumeli'ye gitme sürecinin uzaması sebebiyle, 15 Mayıs 1879 tarihinde memuriyet yerine gitmesi için bir ferman verilmişti.³⁶ Avrupa Komisyonu da Şarkî Rumeli Vilayetinin valisiz kalmasından rahatsız olmuştu. Bu konuya Ziya gazetesi 19. sayısında değinmişti. Gazetede yazdığına göre, Avrupa Komisyonu Aleko Paşa'nın derhal Filibe'ye vazifesinin başına gitmesi gerektiği ile ilgili karar almıştı.³⁷ Aleko Paşa Mayıs ayının sonlarına doğru hazırlıklarını tamamlamış ve Filibe'ye gitmeden önce 25 Mayıs'ta Sultan II. Abdülhamid'in huzuruna çıkmıştı. Sultanın hayır duasını aldıktan sonra 27 Mayıs'ta Filibe'ye gitmişti.³⁸

²⁹ Aydın, **Şarkî Rumeli Vilayeti**, s. 45.

³⁰ BOA, HR. TO., 132/32, 15 Nisan 1879.

³¹ BOA, HR. TO., 132/33, 16 Nisan 1879.

³² BOA, HR. TO., 132/38, 16 Nisan 1879.

³³ BOA, HR. TO., 132/40, 17 Nisan 1879.

³⁴ BOA, Y.A.HUS., 161/4, 27 Nisan 1879.

³⁵ BOA, HR. TO., 132/59, 27 Nisan 1879.

³⁶ BOA, Y.A.RES., 3/24, 15 Mayıs 1879.

³⁷ **Ziya**, 31 Mayıs 1879, sa. 19, s. 1.

³⁸ Aydın, **Şarkî Rumeli Vilayeti**, s. 46.

Şarkî Rumeli ahalisi için valinin kim olacağı ve bu valinin Türkler, Bulgarlar ve Rumlar arasında kimden taraf olacağı oldukça merak konusuydu. Aleko Paşa'nın tavrının nasıl olacağını merak eden ahali, onun halkın önüne nasıl çıkacağını da oldukça merak etmekteydi. Osmanlı Devleti, Aleko Paşa halkın önüne çıktığında kendisinin Osmanlı tarafında olduğunun bilinmesini istiyordu. Böyle bir mesajın verilmesi için Aleko Paşa'nın fes takması, Osmanlı elbisesi giymesi ve Türkçe nutuk söylemesi düşünülmüştü. Şöyle ki Aleko'nun Filibe'ye gittiği gün kendisine acele şekilde bir telgraf çekilmişti. Bu telgrafta nutuk söyleyeceği zaman Osmanlı kıyafetleri giymesi gerektiği belirtilmişti.³⁹ Telgrafın ardından söyleyeceği nutuk gönderilmiş ve konuşmasını yaparken halkın önüne çıktığında Osmanlı kıyafetleri giyeceğinin teminatı da alınmıştı.⁴⁰ Aleko Paşa Osmanlı Devleti'ne teminat vermesine rağmen Bulgar kalpağıyla halkın önüne çıkmıştır. Onun kalpak takmasına sert tepki veren Osmanlı Devleti'ne Aleko Paşa, bunu Bulgarları kendi safına çekmek için yaptığını söylemişti.⁴¹

Ahalisinin kendi içerisinde birbirleriyle sorunları olan bir vilayete valilik yapmak oldukça zor bir işti. Aleko Paşa'nın valilik yaptığı Şarkî Rumeli'de böyle bir vilayet idi. Aleko Paşa başlarda herkesle iyi geçinme politikası yürütmeye çalışmıştı. Bulgarlara aslen Bulgar olduğunu söyleyen Aleko Paşa, ilk nutkunda kalpak takarak Bulgarlardan yana olduğunu belirtmeye çalışmıştı. Ayrıca Bulgarlara Büyük Bulgaristan planını desteklediğini de söylemişti. Annesi Rum olan Aleko, Rumlara ise aslen Rum olduğunu ve Fener Rum Erkek Lisesi'nde eğitim aldığını söylüyordu. O dönemlerde Rum okullarında eğitim alan Bulgarların birçoğunun kendilerine Rum dedikleri bilinmektedir. Türklerle ise bir Osmanlı memuru ve Sultanın sadık hizmetkârlarından biri olduğunu söyleyen Aleko Paşa herkesin onu desteklemesini istiyordu.⁴²

Tüm ahaliye onlardanmış gibi kendini tanıtan Aleko Paşa'nın bu siyaseti çok uzun soluklu olamadı. Bir süre sonra icraatlarından ve tavırlarından Bulgarları desteklediği belli olmuştu. Aleko Paşa Bulgarlara vazifeler veriyordu, Müslümanları ve Rumları vazifelerden uzaklaştırmaktaydı.⁴³ Hatta Ziya gazetesinde bile bu konuya değinilmişti. Gazetede yazdığına göre, Sultan Aleko Paşa'nın yüksek mevkilere Bulgarları tayin etmesini pek de olumlu karşılamamıştı.⁴⁴ Durum böyle olunca Aleko Paşa bir açıklama yapmak zorunda kalmış ve

³⁹ BOA, Y. PRK., MBC., 6/3, 27 Mayıs 1879.

⁴⁰ BOA, Y.A.RES., 3/36, 29 Mayıs 1879.

⁴¹ Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, s. 124.

⁴² Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, s. 125.

⁴³ BOA, Y. PRK., AZJ., 2/93, 10 Haziran 1879.

⁴⁴ *Ziya*, 31 Mayıs 1879, sa. 19, s. 1.

Bulgarların Müslüman ve Rumlara nispetle daha ehil oldukları iddiasında bulunmuştu.⁴⁵ Aslında Aleko Paşa'ya Osmanlı Devleti vazife tayinleri için baskıda bulunamazdı çünkü antlaşmaya göre kimlerin nereye tayin olunacağı valinin sorumluluğundaydı.⁴⁶ Ama Osmanlı Devleti Aleko'nu kendi devlet adamı olarak görmekteydi. Bu yüzden birkaç defa ona ikazda bulunmuş fakat olumlu sonuç alamamıştı. Durumlar böyle olduğundan Aleko Paşa'nın valiliğinden Osmanlı Devleti pek de hoşnut değildi. Hatta Milis Kumandanı Raşit Paşa Şarkî Rumeli'de durumların kontrolden çıktığını ve bunun nedeninin ise Aleko Paşa'nın gevşekliği ve korkaklığı olduğunu bildirmişti.⁴⁷ Osmanlı Devleti Aleko'nun vali olarak yürüttüğü siyasetten hoşlanmasa da onu görevden alamamış ve o görev süresi bitene kadar vali olarak kalmıştı.

Şarkî Rumeli Vilayetinde valinin kim olacağı önemli konulardan biriydi fakat Osmanlı Devleti için bir diğer önemli konuysa Rus askerlerinin vilayeti tahliye etmesiydi. Bildiğimiz gibi Rusya'nın Şarkî Rumeli Vilayetini ortak işgal planı Osmanlı Devleti'nin onay vermemesi sonucunda suya düşmüştü ve askerlerinin tamamını tahliye etmek zorunda kalmıştı. Rusya Berlin Antlaşması gereği askerlerini 4 Mayıs'a kadar tahliye etmek zorundaydı ve 3 Mayıs'ta tüm askerlerinin tahliyesini bitireceğini bildirmişti⁴⁸ fakat Rusya tahliyeyi elinden geldiği kadar uzatmak ve kazandığı bu zaman zarfında tahliyeyi iptal etmek için nedenler aramak niyetindeydi. 1 Nisan tarihinde Osmanlı Devleti ortak işgal kararını kabul etmediğini ilgili devletlere bildirse de Rusya askerlerinin tahliye edilmesine 10 Nisan tarihinde başlamıştı.⁴⁹ Rusya'nın askerlerini tahliye etmek istememesinin en büyük nedenlerinden biri, askerlerin tahliyesi bittikten sonra Osmanlı Devleti'nin Şarkî Rumeli'yi işgal edebileceğini düşünmesiydi. Böyle bir durumun olabilme ihtimalinin olmasından vilayetin Bulgar ahalisi de oldukça korkmaktaydı. Rusya bu endişesini gidermek için Sultana General Obrenoviç ile bir mektup göndermişti. II Abdülhamid ise bu mektubu kabul etmiş ve Şarkî Rumeli'ye Osmanlı askerlerinin gönderilmeyeceğinin sözünü vermişti. General Obrenoviç bu haberi Bulgar ahalisine vermek için 25 Nisan'da Filibe'ye gitmiş ve oradaki Bulgar kilisesinde Osmanlı askerlerinin Şarkî Rumeli Vilayeti'ne gönderilmeyeceğine dair teminatın verildiğini Bulgarlara bildirmişti. Bulgarlar haberi büyük sevinçle karşılamıştı.⁵⁰ Şarkî Rumeli'de yaşayan Bulgarların Osmanlı askerlerinin vilayete gelmesini istememelerinin nedenlerinden biri, Büyük

⁴⁵ BOA, HR. TO., 380/20, 29 Ağustos 1879.

⁴⁶ **Ziya**, 5 Haziran 1879, sa. 20, s. 1.

⁴⁷ BOA, HR. TH., 33/7, 24 Eylül 1879.

⁴⁸ **Ziya**, 10 Mayıs 1879, sa. 16, s. 3.

⁴⁹ **Ziya**, 3 Mayıs 1879, sa. 15, s. 1.

⁵⁰ **Ziya**, 3 Mayıs 1879, sa. 15, s. 1-2.

Bulgaristan kurma niyetlerinin olmasıydı. Zira Osmanlı askerleri vilayette bulunursa Bulgarlara engel olacaktı. Hatta Bulgarlar bu niyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla İngiltere'ye bir delegasyon dahi göndermişti. Bulgaristan Prensliği ile Şarkî Rumeli'yi birleştirmek isteyen bu delegasyon İngiltere Devleti tarafından kabul edilmemişti.⁵¹

Rus askerlerinin Şarkî Rumeli'yi tahliyeye başlamasının ardından İngiliz donanması Marmara Denizi'nde mevzilerini terk etmişti. Said Ünsizâde gazetesinde bu konuya da değinmiş ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin açıklamasını Ziya gazetesinde yayınlamıştı. Açıklamada yazdığına göre, Rus askerlerinin Şarkî Rumeli'den tahliye edilmesinden sonra, İngiliz donanmasının Marmara Denizi'nde kalmasına lüzum kalmamıştı. Ayrıca Rusların şimdiye kadar verdiği vaatleri yerine getirdiğini ve bundan sonra da vaatlerine sadık kalacaklarına şüphelerinin olmadığı yönünde açıklamada bulunmuştu. Rusya Berlin Antlaşması'nı bozmuş olsaydı Osmanlı Devleti müttefiklerden yardım isteyebilirdi. Bundan sonra Rusya'nın antlaşmayı bozması ve Osmanlı'nın bu konuyla ilgili yardım isteme ihtimalinin pek de olası gözükmediği de açıklamada yer almıştı.⁵²

Rusya 4 Mayıs tarihine kadar Şarkî Rumeli Vilayetine tahliyesini bitireceğinin sözünü veriyse de sözünü tutmadı. Şöyle ki 10 Haziran'da tahliyenin tamamen bitmesine az kaldığını bildiren Rusya⁵³, daha sonra Temmuz ayında bir bildiri ile tahliyenin Ağustos ayının başlarında biteceğini bildirmişti.⁵⁴

Berlin Antlaşması gereği Osmanlı Ordusu'nun Şarkî Rumeli Vilayeti'ne girebilmesi için valinin böyle bir talepte bulunması gerekmektedir. Fakat valinin bunu yapabilmesi için önce Avrupa Komisyonu'ndan izin alması gerekmektedir.⁵⁵ Rusya antlaşmanın bu kısmını iyi bilmesine rağmen Osmanlı askerlerinin Şarkî Rumeli'ye girmesi konusunda endişeliydi. Hatta Edirne'de Osmanlı askerlerinin toplanmasından rahatsız olmuş ve bunu bir tehlike olarak algılamıştı. Rusya'nın bu konudaki tutumunu Ziya gazetesinden öğrenebilmekteyiz. Gazetenin Edirne'den aldığı bilgiye göre, Osmanlı Devleti Edirne'ye Rauf Paşa'nın komutanlığında 35.000 asker toplamış ve Rusya bu askerlerin Şarkî Rumeli'ye gireceğini düşünmekteydi.⁵⁶ Ziya gazetesinin Edirne'den aldığı bir başka haberde yine Rusya'nın endişeli olduğu gözükmektedir. Haberde Osmanlı Devleti'nin Şarkî Rumeli'yi geri almak için hazırlıklar yaptığı yazılmıştır. Haberin sonrasında ileri sürülen iddiayı desteklemek amacıyla bir dizi

⁵¹ **Ziya**, 10 Mayıs 1879, sa. 16, s. 3.

⁵² **Ziya**, 10 Mayıs 1879, sa. 16, s. 3.

⁵³ BOA, Y. PRK., AZJ., 2/93, 10 Haziran 1879.

⁵⁴ **Ziya**, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 2.

⁵⁵ **Ziya**, 5 Haziran 1879, sa. 20, s. 1.

⁵⁶ **Ziya**, 2 Ağustos 1879, sa. 28, s. 3.

bilgiler de verilmişti. Bu bilgilerde Akif Paşa'nın 12 askerle birlikte Edirne'de bulunan askeri üsse gittiği ve oradaki askerlerin bir kısmını Balkan bölgesine, diğer kısmını ise Şarkî Rumeli ile olan sınırın önemli noktalarına gönderdiği yazılmıştır. Gazeteye gelen bilgi oldukça detaylı olmuştur. Şöyle ki askerlerin gıda teminatının iki Ermeni tarafından yapılacağı ve bu kişilerle sözleşme dahi yapıldığı Edirne'den gazeteye gelen bilgide yer almıştır.⁵⁷ Rusya Osmanlı Devleti'nin sınırlara asker yerleştirmesinden endişe etse de endişenin gereksiz olduğunu zamanla anlamıştır. Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması gereği ve olası tehlikeleri önleyebilmek amacıyla sınırlara asker yerleştirme hakkını kullanmıştır. Şarkî Rumeli sınırlarına asker yerleştiren Osmanlı Devleti, vilayete herhangi bir askeri müdahalede bulunduğu zaman karşısına Rusya'yla beraber Avrupa Komisyonu'na üye olan ülkeleri de alacağını çok iyi biliyordu. O yüzden böyle bir müdahalede bulunmazdı ve bulunmamıştı da. Yani Rusya'nın endişesi boşunaydı.

Gazetelerin tarihçiler için önemli kaynaklardan biri olduğu bilinmektedir. Ziya gazetesi de bu kaynaklardan biri olup Dünya'da meydana gelen olaylar hakkında birçok önemli bilgi barındırmasından dolayı araştırmacılar için oldukça değerli bir kaynak sayılmaktadır. Gazete 93 Harbi sonrasında gelişen önemli siyasi olayların meydana geldiği bir dönemde basılmıştır ve bu olaylarla ilgili haberleri mümkün olduğunca okuyucularına iletmeye çalışmıştır. Tezin ikinci bölümünde yer alan konular sayesinde, 1877-1878 Osmanlı Rus savaşının ve savaş sonrası olayların Ziya gazetesine nasıl yansıdığını görebilmekteyiz. Gazetede savaş sonrası yapılan İstanbul Antlaşması'yla ilgili birçok haber yayınlanmıştır. Ayrıca Savaş sonrası gelişen önemli konulardan biri de Şarkî Rumeli Vilayetinin kurulması olmuştur. Gazetede vilayetten Rus askerlerinin tahliyesi ve Osmanlı Devleti'nin bu vilayetle olan ilişkilerine oldukça fazla yer verilmiştir. Şarkî Rumeli Vilayeti ile ilgili araştırmalar genelde göçler, vilayetin idari yapısı gibi konularla ilgili olmuştur. Ziya gazetesinde Şarkî Rumeli Vilayeti ile ilgili daha birçok bilgi bulunmaktadır ki bu bilgilere günümüze kadar hiç değinilmemiştir. Dolayısıyla Şarkî Rumeli Vilayeti hakkında araştırma yapmak isteyen araştırmacılar için Ziya Gazetesi şüphesiz önemli bir kaynaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZULU ve AFGANLARIN İNGİLİZLERLE SAVAŞLARI ve MISIR'A DAİR HABERLER

⁵⁷ Ziya, 27 Eylül 1879, sa. 36, s. 4.

3.1 İngiliz Zulu Savaşı

Ziya gazetesinin yayınlandığı yıllarda Dünya'daki birçok önemli olay gazetede yayınlanmış ve okuyuculara bu olaylarla ilgili bilgiler verilmiştir. Bu olaylardan biri de İngiliz Zulu savaşı olmuştur. Gazete savaşa ilgili pek çok bilgi vermiştir. Okuyucularının büyük bir kısmının Afrika'nın Zulu kabilesi ile ilgili bilgisinin olmadığını düşünen Said Ünsizâde, bu kabileyi araştırmış ve kabile ile ilgili bilgileri gazetenin farklı sayılarında kısa bölümler halinde yayınlamıştır. Ayrıca gazetede Avrupalıların Güney Afrika'ya gelmesi ve koloniler kurması ile ilgili tarih bilgileri de yer almıştır. Said Efendi bu konuyu sanki bir araştırma konusu gibi işlemiş ve gazetesinde yayınlamıştır.

Zulular ile ilgili ilk haber gazetenin 4. sayısında yer almıştır. Haberde Afrika'da İngilizlerle Zulu kabilesi arasında bir savaşın başladığı yazılmıştır. Gazetenin bu sayısında savaşa ilgili başka bilgi verilmese de Zulularla ilgili bazı bilgiler verilmiştir.¹ Said Ünsizâde Zulu ismini gazetede Zuluk olarak vermiştir. Zuluk ismi ile ilgili verilmiş bilgilere bakıldığı zaman, Zuluk olarak belirtilmiş halkın aslında Zulu halkı olduğu anlaşıyor.

Okuyuculara İngiliz Zulu savaşı ile ilgili haberler veren Ziya gazetesi, Zuluların kim olduğu, nerede yaşadıkları ve yaşadıkları topraklarda şimdiye kadar olmuş bazı olayları da okuyucularına iletmiştir. Örneğin, gazetenin 24. sayısında Afrika'nın 4 büyük kabilesinden biri olan Zuluların Afrika'nın güneyinde yaşadığı yazılmıştır. Said Efendi Zuluların coğrafi konumunu gazetede vermiştir. Ama coğrafi konumu verdiği zaman Güneybatı ve Güneydoğu sınırlarını birbiriyle karıştırmıştır. Şöyle ki gazetede yazdığına göre, Zuluların Doğu sınırında Mozambik, Güneybatı sınırında Hint Okyanusu, Güneydoğu sınırında İngilizlerin ele geçirdiği Ümit Burnu, Kuzey sınırlarıysa ise henüz keşfedilmemiş topraklar bulunuyordu.² Aslında Zuluların Güneydoğu sınırında Hint Okyanusu ve Güneybatı sınırında İngilizlerin ele geçirdiği Ümit Burnu bulunmaktaydı.³ Gazetenin aynı sayısında Güney Afrika kabilelerinin Müslüman olmadığı belirtilmekle birlikte bu kabilelerin hangi dine mensup olduklarına yönelik bir bilgiye değinilmemiştir.⁴

Said Ünsizâde Zuluların Güney Afrika'da yaşadığını belirtmiş ve okuyucularına Orta Afrika'dan dahi kısaca bilgi vermiştir. Yazılarında coğrafi keşifler neticesinde 300 milyondan fazla insanın yaşadığı Orta Afrika'nın keşfedilmesinin, tarihteki önemli olaylardan biri

¹ Ziya, 15 Şubat, 1879, sa. 4, s. 4.

² Ziya, 5 Temmuz 1879, sa. 24, s. 4.

³ Adrian Greaves, Holani Mkhize, **The Zulus at War: The History, Rise, and Fall of the Tribe That Washed Its Spears**, New York, Skyhorse Yayınevi, 2014, s. 12.

⁴ Ziya, 5 Temmuz 1879, sa. 24, s. 4.

olduğunu belirtmiştir. Eskiden Orta Afrika'nın keşfedilmediği dönemlerde, Mısır ahalisi Nil nehrinin kaynağının bulunmasının imkânsız olduğunu düşünüyordu. Hatta bu konuda, birinin imkânsız bir işe girişmesi durumunda, Nil'in kaynağını o kişinin bulacağına yönelik bir deyiş oluşmuştur. Bu ise Nil'in kaynağının bulunmasının o dönemde ne kadar zor bir iş olarak görüldüğü kanısını göstermektedir. Orta Afrika keşfedilmeden önce bölgenin kurak topraklardan ibaret olduğu düşünülmekteydi. Ama keşiften sonra bunun yanlış olduğu ve Orta Afrika'da birçok nehrin ve akarsuyun bulunduğu ortaya çıkmıştır. Gazetede İngilizlerin böyle güzel topraklardan haberdar olduktan sonra, bu topraklardan asla gitmeyecekleri belirtilmiştir. Bu giriş doğrultusunda İngilizlerin Afrika topraklarını işgal edeceğini yazan gazete, Afrika'da İngiliz kolonilerinin kurulacağı veya çoktan kurulmuş olan kolonilerle bu toprakların birleştirileceği yazılmıştır. Gazetede yazılanlara göre İngilizler bu toprakları kendi çıkarları için kullanmayı düşünüyorlardı. Bu yüzden Orta Afrika'ya yatırımlar yapmaktaydılar. Yapılacak olan yatırımlardan biri de Orta Afrika için bir demiryolu hattıydı. Gazetede demir yolunun yapılmasına izin alınması için Manchester Cemiyeti'nin çalıştığı ve bu demir yolunun 250 milyon sterline yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca İngilizlerin Afrika'yı Hindistan gibi yapmaya çalıştıkları, böylece Hindistan gibi Afrika'dan da para akışının temin edileceği gazetede açıkça belirtilmiştir.⁵ Said Efendi'nin gazetesinin bu sayısında yaptığı tahminlerin neredeyse tamamı doğru çıkmıştır. Şöyle ki İngilizlerin Afrika topraklarından gitmediği ve aksine işgallerini daha da iç bölgelere ilerlettikleri gazetenin sonraki sayılarında görülecektir.

Güney Afrika'nın keşfi ve oraya gelen Avrupalılarla ilgili bazı tarihsel bilgiler de Ziya gazetesinde yer almaktadır. Bu bilgilerden biri Ümit Burnu'nun keşfi olmuştur. Gazetede yazdığına göre aslen Portugalya'dan olan Bartolomeu Dias hicri tarihle 891 senesinde, miladi tarihle ise 1486 senesinde Ümit Burnu'nu keşfetmiştir.⁶ Gazetede verilen bu tarih yanlıştır. Şöyle ki Bartolomeu Dias 1486 senesinde Portekiz Kralı tarafından Hindistan'a deniz yolunun bulunması ve Afrika'nın uç noktalarına gidilmesi ile ilgili görevlendirilmişti. 1487 senesinde Lizbon limanından ayrılan Bartolomeu Dias 1488 senesinde Ümit Burnu'nu keşfetmiştir.⁷ Zannımızca Said Ünsizâde Bartolomeu Dias'a görevin verilme tarihinin, Ümit Burnu'nun keşif tarihi olduğunu düşünmüş ve bu yüzden de Ümit Burnu'nun keşfinin 1486 senesinde olduğunu kaydetmiştir.

Ümit Burnu keşfedildikten kısa süre sonra bu topraklar Hollanda toprağı ilan edilmişti. Fakat Hollanda'nın Fransa tarafından işgal edilmesinin ve Fransa'da Napolyon'un Fransa

⁵ Ziya, 1 Mart 1879, sa. 6, s. 4.

⁶ Ziya, 19 Temmuz 1879, sa. 26, s. 4.

⁷ Greaves, Holani Mkhize, **The Zulus at War...**, s. 75.

İmparatoru ilan edilmesinin ardından durumlar değişmişti. İngiltere de bu durumdan yararlanarak Ümit Burnu'nu işgal etmişti. İngilizler Afrika'da başka topraklar da işgal ederek kendi topraklarını fazlasıyla büyütmuşlerdi. İngilizlerin Güney Afrika'da bulunan topraklarında 721 bin insan yaşıyordu ve bunlardan çoğu siyahîlerdi. Bu topraklarda yaşayan beyazların sayısı ise 237 bin kadardı. Beyazların çoğu İngiliz ve Hollanda halkıydı. Ziya gazetesinde verilen bu bilgilere ek olarak Güney Afrika'da birçok değerli madenin bulunduğu ve bu madenlerden en önemlisinin elmas madeni olduğu da belirtilmiştir. İngiltere sözü geçen madenlerden her yıl oldukça fazla kâr sağlıyordu. Bu yüzden İngilizlerin Güney Afrika'dan kolaylıkla vazgeçmeyeceği gazetede açık bir şekilde belirtilmiştir.⁸

Afrika'nın Güney'inde yaşayan halklarla ilgili bilgi de gazetede yer almaktadır. Gazeteye göre Güney Afrika'da 4 büyük kabile bulunmaktaydı. Bunlardan biri Xhosa kabilesi olmuştur ve Güney'de yaşamışlardır. İkinci kabile Zambiya kabilesi olmuştur ki onlar kuzeyde yerleşmişlerdir. Başka bir kabile ise Manguzi kabilesi olmuştur. Güney Afrika'nın doğu tarafındaysa Zulu kabilesi yaşamıştır. Güney Afrika'da yaşayan yerli halkın diğer Afrika halklarından farklı gözüktüğü de gazetede yer almıştır. Şöyle ki Güney Afrika halkı daha uzun ve kaslıydı. Derilerinin renginde fark olmasa da Güney Afrika halkının derisi daha parlak olmuştur. Bu kabilelerin içinde en gelişmiş ise Zulular idi. Gazetede Zuluların şehircilik yolunda hızla ilerlediği fakat Avrupa ve Asya halkları gibi iyi evlerinin olmadığı da belirtmiştir. Genellikle hayvancılık ve tarımla uğraşan Zuluların evleri oldukça büyüktü. Bu evler çoğunlukla kamıştan yapılıyordu.⁹

Gazetenin 15 Şubat'ta yayınlanmış olan sayısında Zuluların çok cesur ve yiğit bir halk olduğu belirtilmiştir. Hatta yiğitlik göstermemiş birisinin evlenmesine izin verilmiyordu. Zulu halkından evlenmek isteyenler önce krallarından izin almak zorundaydı. Hangi birlik yiğitlik gösterdiyse o birliğin hepsine evlenme izni veriliyordu. O yüzden herkes yiğitlik yapmak için fırsat kolluyordu. Said Ünsizâde İngilizlerin böyle bir kabilenin elinden kolaylıkla kurtulamayacağını ve Zuluların da Afganlar gibi cesur olduğunu gazetesinde belirtmiştir.¹⁰ Gazetede İngiliz Zulu savaşı ile ilgili yayınlanmış makalelerden Said Efendinin Zuluların savaşta zafer kazanan taraf olmasını istediği anlaşılmaktadır. Ayrıca gazetede Zulular bir tayfa olarak belirtilmiştir ama aslında onların bir krallığı vardı. Tarihte bu krallığın ismi Zulu Krallığı veya Zululand olarak geçmektedir.¹¹

⁸ Ziya, 19 Temmuz 1879, sa. 26, s. 4.

⁹ Ziya, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 4.

¹⁰ Ziya, 15 Şubat, 1879, sa. 4, s. 4.

¹¹ Greaves, Holani Mkhize, **The Zulus at War...**, s. 38.

Zulular'da askerlerin evlenmesi ile ilgili başka bir makale gazetenin 31. sayısında yayınlanmıştır. Bu makalede Cetshwayo döneminde ordunun yeniden kurulduğu ve yeni kuralların konulduğu belirtilmiştir. Yeni kurallara göre Zulu askerlerinin evlenmesine izin verilmiyordu. Bunun nedeniyse evli kişilerin fiziksel olarak zayıfladığının düşünülmesiydi. Eğer birisi gizli şekilde evlendiyse ve çocuğu olduysa o çocuğu sahiplenemez ve çocuğa isim dahi veremezdi. Askerlerin evlenmesine izin verilmese de nikâhsız olmak şartı ile bir ya da iki kadınla ilişkisinin olmasına izin veriliyordu. Ama bunun olabilmesi için askerin savaşta yiğitlik göstermesi gerekmekteydi aksi takdirde kesinlikle izin verilmiyordu. Gazete askerlerle ilgili bazı bilgiler verdikten sonra Zulu Ordusu hakkında da birtakım haberler vermiştir. Zulu Ordusu alaylardan oluşmuştur ve bu alayların her birinde 1500 asker olmuştur. Her bir alay 3 askerî birlikten oluşuyordu. Birinci birlik öncü birlik oluyor ve savaşa ilk onlar gidiyordu. Savaşı kazanamayacaklarını anladıkları zaman onlar geri çekilerek düşmanı üzerlerine çekiyorlardı. Bu durumda ikinci birlik mevkiini terk etmiş düşmana saldırıyordu. Bu birlik gençlerden oluşturuluyor ve iyi savaşçılardan seçiliyordu. Birlik saldırdığı zaman düşmanı korkutmak için farklı hayvan sesleri çıkarıyor ve savaşta herkes ölür ise birliğin kumandanı kendisini de öldürüyordu. Üçüncü birlik ise ordunun mühimmatının ve gerekli tüm eşyalarının temini ve nakil işlerini yapıyordu. Zulu ordusunda savaşan askerlerin hepsinin şapkaları vahşi hayvan derilerinden yapılıyordu. Üçüncü birlik askerleri savaşmadıkları için onların vahşi hayvan derisinden şapkaları yoktu ancak savaş zamanı üçüncü birlikten birisi yiğitlik yaparsa ona da bu şapkalardan ödül nişanesi olarak verilmekteydi.¹²

Zulu Ordusu ile ilgili gazetenin bazı sayılarında da bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden birinde Cetshwayo'nun 60 binden fazla ordu topladığı ve bu ordunun birliklerinin her birine farklı vahşi hayvan adlarının verildiği yazılmıştır. Ayrıca askerlerin iyi eğitildiği ve Afrika'daki diğer kabilelere bakıldığı zaman çok iyi silahlara sahip oldukları belirtilmiştir. Zulu Ordusu'nun piyadelerinin kullandığı kalkanlar oldukça kullanışlı ve etkili olarak tasarlanmıştı. Kalkanlar askerin tüm vücudunu koruyordu ve üzerlerinde farklı resimler bulunuyordu. Said Efendi Zulu Ordusu'nun kıyafetlerinin oldukça ilginç olduğunu da belirtmiştir. Şöyle ki kralın yanında savaşan özel birlik askerleri fok balığının derisinden şapka takıyor ve şapkayı deve kuşu tüyleri ile süslüyorlardı. Deve kuşu tüyü bulamayanlar başka kuşların tüyünü kullanıyorlardı. Askerler göğüsten askılı çanta kullanıyorlardı. Bu çantaları beyaz öküz kuyruğundan yapıyorlardı. Ayrıca askerler maymun derisinden yapılmış pantolonlar

¹² **Ziya**, 23 Ağustos 1879, sa. 31, s. 3-4.

giyiyorlardı ve pantolonları diz kapaklarına kadar oluyordu.¹³ Özel askerî birlikten olmayan birlikler ise kaplan derisinden şapkalar takıyorlardı. Zulu Ordusu'nda bulunan hiçbir asker ölümden korkmuyordu ve ölüm korkusuyla savaşıyordu.¹⁴

Said Ünsizâde Ziya gazetesinde Afrika ve Zulularla ilgili birçok bilgi vermekle bir nevi İngiliz Zulu savaşına giriş yapmış ve okuyucuların savaşı daha iyi anlayabilmesine yardımcı olmuştur. İngiliz Zulu savaşı ile ilgili detaylı bilgi vermeden önce gazete Zulular ile Avrupalılar arasında olan ilk savaş hakkında bilgi de vermiştir. Gazetenin 6. sayısında yazdığına göre Ümit Burnu'ndaki İngilizlerin bir kısmı 1840 senesinde Transvaal'a göç etmişler ve orada bir Cumhuriyet kurmuşlar. Zulular İngilizlere ihanet etmiş ve ihanet sırasında birçok önemli kişiyi öldürmüşlerdir. Sonuç olarak aralarında savaş çıkmıştır ve savaşta Zulular mağlup olmuştur. Mağlubiyetin ardından Zulu Kralı olan Dingane kardeşi Mpande tarafından öldürülmüş ve yeni Zulu Kralı Mpande olmuştur. Transvaal Cumhuriyeti ise 17 Nisan 1877 tarihinde İngiltere sömürgelerine katılmış ve bağımsızlığını kaybetmiştir.¹⁵ Gazetede verilen bu bilgide bazı yanlışlar bulunmaktadır. Bu yanlışlardan biri 1840 senesinde kurulan Cumhuriyetin Transvaal değil de Natalia Cumhuriyeti olmasıdır.¹⁶ Natalia Cumhuriyeti'ni kuranlar İngilizler değil de Boer'ler olmuştur. Boer'ler ise Hollanda, Fransa ve Almanya kökenli Güney Afrika'da yaşayan halktır.¹⁷ Bu yüzden Boer'lere İngiliz denilmesi yanlıştır.

İngilizler kısa bir sürede Güney Afrika'nın büyük bir kısmını işgal etmişlerdir ve sonuç olarak Zulular Hint Okyanusu tarafına sıkışmıştır. Gazetenin verdiği bilgiye göre Zulular Kuzeydoğu tarafı dışında her taraftan İngilizlerle komşuydu. Kuzeydoğuda ise Zuluların komşusu Portekiz kolonisiydi. İngilizler işgal ettikleri topraklarla yetinmiyordu ve işgallerini devam ettirmektedirler. Zulular İngilizlerin, kendi topraklarını da işgal etme isteği içinde olmalarından şüphelenmekteydiler ve bu yüzden savaş hazırlıkları yapmaktaydılar. Hatta gazetede Zulu Kralı'nın bu konuyla ilgili halkına yaptığı açıklaması da yer almıştır. Açıklamada İngilizlerin onlara hücum edeceği ve savaş olursa işgale maruz kalabileceklerini söylüyordu. Açıklamadan sonra Zulular yoğun bir şekilde savaş hazırlıklarına başlamışlardı ve İngilizler bu durumdan bir hayli rahatsız olmuşlardı. Şöyle ki Güney Afrika Yüksek Komiseri Sör Bartle Frere, İngiltere hükümetine bir mektup yazmış ve mektubunda Zuluların savaş için hazırlık yaptığını belirtmişti. Ayrıca Bartle Frere Zuluların İngilizlerden korktuğunu ve bu yüzden de

¹³ **Ziya**, 26 Temmuz 1879, sa. 27, s. 4.

¹⁴ **Ziya**, 2 Ağustos 1879, sa. 28, s. 4.

¹⁵ **Ziya**, 1 Mart 1879, sa. 6, s. 4.

¹⁶ Timothy J. Stapleton, **A Military History of South Africa: from the Dutch-Khoi Wars to the End of Apartheid**, Kaliforniya, Praeger Security International Yayınevi, 2010, s. 31.

¹⁷ Greaves, Holani Mkhize, **The Zulus at War...**, s. 26.

komşu kabilelerden savaş için yardım istediklerini İngiliz hükümetine bildirmiştir. Mektupta Zuluların silahları ile ilgili de bilgi verilmişti. Bu bilgiye göre Zulular Fransa tüfekleri ile silahlanmıştı.¹⁸

Ziya gazetesinin 27. sayısında İngilizlerle savaşan Zulu Kralı Cetevayo'nun ne zaman tahta çıktığı, İngiliz Zulu savaşının başlaması, İngiliz ordusunun komutanlarının kimler olduğu ve daha birçok önemli bilgi verilmiştir. Gazetede eski Zulu Kralı olan Mpande'nin İngilizlerle iyi geçindiğini fakat yeni Kralın İngilizleri tehdit gibi gördüğü yazılmıştır. Zuluların yeni Kralı Cetevayo 1855 senesinde babası Mpande'nin yerine tahta çıkmış ve tahta çıkabilecek bütün akrabalarını ya öldürmüş ya da ülkesinden kovmuştur. Hatta kendi abi ve kardeşlerini de tehdit olarak gördüğü için öldürmüştür.¹⁹ Gazetede verilen bu bilgilerde bazı yanlışlıklar bulunmaktadır. Aslında Cetevayo 1873 yılında tahta çıkmıştır. Fakat 1856 senesinden itibaren fiilen ülkeyi Cetevayo yönetmiştir. Şöyle ki Kral Mpande Krallığını küçük oğluna devrettiğini ilan etmiş fakat Cetevayo bu kararı kabul etmemiştir. Cetevayo babasının aldığı karardan sonra kendisinin Kral olması için 1856 senesinde kardeşinin topraklarına saldırmış ve kardeşini öldürmüştür. Sonuç olarak Cetevayo Zulu Krallığı'nın yönetimine el koymuştur. Bu saldırıdan sonra Mpande Kral olarak kalsa da törensel işlerden başka hiçbir işle ilgilenmemiş ve ülkenin yönetimi Cetevayo'ya geçmiştir. 1872'de Mpande öldükten sonra Cetevayo 1873 senesinde resmî olarak Kral ilan edilmiştir.²⁰ Ziya gazetesi Cetevayo'nun tahta çıktığı yılı yanlış vermiştir. Zannımızca Said Efendi Cetevayo'nun fiilen ülkenin başına geçmesini tahta çıkışı gibi değerlendirmiş ve bu tarihi onun kral ilan edildiği tarih gibi vermiştir. Durumu böyle değerlendirmiş olsak dahi Cetevayo'nun fiilen tahta çıktığı tarih 1856 senesi olmasına rağmen Ziya gazetesinde bu tarih 1855 senesi olarak-yanlış- kaydedilmiştir.

Cetevayo tahta çıktıktan sonra İngilizler, ordusunu büyütmesinden rahatsız olmuştu. Bu rahatsızlığın nedenlerini Said Ünsizâde gazetede açıklamaya çalışmıştır. Açıklamada, Zuluların diğer zayıf halklar gibi olmadığı, diğer yerli halklara nazaran iyi silahlandığı, iyi savaştıkları ve İngilizlerin bunun farkında olduklarını belirtmiştir.²¹ İngilizlerin rahatsız olduğu bir diğer konu ise Cetevayo'nun İngilizlerin işgali altında olan Natal'ı kendi topraklarına ilhak etmek istemesiydi fakat Mpande bunun olmasına izin vermemişti. Mpande oğlunun böyle bir niyetinin olduğunu İngilizlere bildirmişti. İngilizler haberi alır almaz askerlerini Natal sınırlarına yerleştirmişti. Cetevayo ani bir hücum ile Natal'ı işgal etmek istiyordu fakat sınırdaki iyi

¹⁸ **Ziya**, 19 Temmuz 1879, sa. 26, s. 4.

¹⁹ **Ziya**, 26 Temmuz 1879, sa. 27, s. 4.

²⁰ Stapleton, **A Military History...**, s. 62-63.

²¹ **Ziya**, 26 Temmuz 1879, sa. 27, s. 4.

silahlanmış İngiliz askerlerini gördükten sonra Natal'ın işgalinden vazgeçmişti.²² Said Ünsizâde kendince İngilizlerin Cetevayo'yu neden sevmediklerini ve onun tahta çıkmasından neden rahatsız olduklarını açıklamıştır. Bu açıklamalar ise tarihî gerçekliklere dayanılarak verilmiştir.

Zulu Kralı'nın ordusunu büyütmesinden rahatsız olan İngilizler 11 Aralık 1878 tarihinde, Cetevayo'nun topladığı 40 binlik ordunun otuz gün içinde dağıtılmasını ve İngilizlere tazminat verilmesini talep etmişti. Cetevayo bu talepleri kabul etmediği için İngilizler Zululara savaş ilan etmişti.²³ İngilizler Aralık ayından itibaren askerlerini Zulu sınırlarına göndermeye başlamıştı. Sınıra ilk gelen ordu kolları Richard Glyn ve Henry Evelyn Wood'un komutanlık ettiği ordu kolları olmuştur. Daha sonra ordunun üçüncü kolu Charles Pearson'nun komutanlığında Zulu sınırına ulaşmış ve bununla da İngiliz Ordusu savaşa hazır olmuştu. 11 Ocak 1879 tarihinde İngiliz Ordusu 13600 atlı ve piyade askerle Zulu sınırlarını geçmişti. İngilizlerin ayrıca 20 topu vardı. Sınırı geçen İngiliz Ordusu kolayca Zulu topraklarını işgal ediyordu. Zulular ise geri çekilmekteydiler.²⁴ İngiliz Ordusu bir nevi Zulu Ordusu'nu aramaktaydı ve orduya gelen haberler doğrultusunda Zulu Ordusu'nun arkasından ilerlemekteydi. İngiliz Ordusu'na 21 Ocak tarihinde Zulu Ordusu'nun yakınlarda olmadığı bilgisi gelmişti fakat bu haberden bir gün sonra Zulu ordusu İngilizlerin 24. Alay'ını hazırlıksız yakaladı ve Cetevayo 16 bin Zulu askeri ile 24. Alay'a saldırdı. İngilizlerin 24. Alay'ının askerleri iyi eğitilmiş olması ile tanınmasına rağmen Zulu Ordusu'na yenildi. Alayın tüm askerleri Zulular tarafından öldürüldü ve Zulular bu saldırıdan iyi ganimet elde ettiler. Yenilgiden sonra Zulular ile savaşmak için Afrika'ya, Hindistan'dan ve İngiltere'den yeni askeri takviyelerin yapılması gerektiği İngiltere'ye bildirilmişti.²⁵ İngiliz Ordusu'nun yenilgisi ile ilgili bazı bilgiler veren başka bir telgraf da gazetede yayınlanmıştır. Bu telgrafta, Tugela nehrinin kıyısında yapılan savaşta 24. Alayın, 1 topçu bataryasının ve onlarla birlikte savaşan 600 yerli askerin, 20 bin Zulu askeri tarafından mağlup edildiği belirtilmiştir. Zulu Ordusu ele geçirdiği ganimeti bin öküzle kendi karargâhlarına götürmüştü. Ganimet olarak 100 araba mühimmat, 2 top, 400 silah mermisi, 1000 adet tüfek, 250 bin fişek, toplam değeri 60 bin olan cephane ile birlikte 24. Alayın bayrağı Zuluların eline geçmişti. İngiliz alayının hepsi savaşta öldürülse de Zululardan 5 bin kişi ölmüştü. Londra hükümeti bu haberi aldıktan sonra Afrika'ya yeni askerlerin gönderilmesi için karar almıştı. Karara göre, Ümit Burnu'na 6 tabur piyade, 2

²² **Ziya**, 2 Ağustos 1879, sa. 28, s. 4.

²³ Ron Lock, **The Anglo-Zulu War-İsandlwana: The Revelation of a Disaster**, Güney Yorkshire, Pen & Sword Military Yayınevi, 2017, s. 31.

²⁴ **Ziya**, 26 Temmuz 1879, sa. 27, s. 4.

²⁵ **Ziya**, 10 Ağustos 1879, sa. 29, s. 4.

alay süvari, 2 batarya topçu birliği ve bir sıhhiye bölümü gönderilecekti. Hindistan'dan dahi Ümit Burnu'na asker gönderilmesi için karar alınmıştı. Karar alındıktan kısa bir süre sonra askerler yola çıksalar dahi Ümit Burnu'na gelmeleri için en az 1 ay süre gerekmekteydi.²⁶

İngiltere'nin Afrika'da askere ihtiyacı olduğu gibi, silah ve mühimmata da ihtiyacı vardı. Bu nedenle Londra hükümeti Mozambik'e, Liverpool ve Manchester ticaret şirketleri vasıtasıyla 85 sandık tüfek ve 22680 kilo barut göndermişti. Silah ve barutun Zulular tarafından ele geçirilmemesi için Portekiz Devleti'nden yardım dahi alınmıştı.²⁷ İngilizlerin hazırlıklarına rağmen Zulular silah ve barut takviyesi olduğunu öğrenmiş ve 12 Mart tarihinde ikmal konvoyuna saldırmıştı. Saldırı sonucu olarak İngilizlerden 30 asker ve 1 binbaşı öldürülmüş ve 20 kişiden ise haber alınamamıştı. Zulular bu saldırı sayesinde 20 araba konserve, silah ve mühimmat ele geçirmişti.²⁸ Said Efendi bir konuyu anlatırken elinden geldiği kadar detaylı bilgi vermeye çalışmıştır. Örneğin, İngilizlerin Afrika'ya silah ve cephane göndereceği bilgisini vermekle yetinmeyen Said Ünsizâde, ne kadar silahın ve cephanenin gönderildiği, taşımacılığı kimlerin yaptığı, bu mühimmatın akıbetinin ne olduğu ve daha birçok bilgiyi de okuyucularına iletmiştir.

İngiliz Zulu savaşı ile ilgili önemli konulardan biri de IV. Napolyon'un* Zulular tarafında öldürülmesi olmuştur. Said Ünsizâde IV. Napolyon'un nasıl öldürüldüğü ile ilgili haberi gazetesinin 22. sayısında yayınlamıştır. Said Efendi gazetede bu konuyla ilgili verilen bilgilerin, Londra'da yayınlanan gazetelerin birçoğunun incelenmesi sonucu verildiğini gazetede belirtmiştir. Gazetede yazdığına göre, Louis Napolyon ölümünden birkaç gün önce arkadaşları ile birlikte Zulu Ordusu'nu gözlemek için yola koyulmuştu. Onun görevi Zulu Ordusu'nu gizli bir şekilde izlemek, ne durumda olduklarını, ne kadar asker ve mühimmatlarının bulunduğunu ve nerede mevzilendikleri ile ilgili rapor vermektir. IV. Napolyon ve arkadaşları Zuluların konuştuğu yeri bulduktan sonra, gözlemcilik yapmak için atlarından inip saklanarak Zuluları gözetlemeye başlamışlardır. Ama onlar kendilerinin Zulular tarafından fark edildiklerini bilmiyorlardı. Aniden kamışlıkların arasından sürünerek kendilerine doğru gelen Zulu askerlerini gördüler ve atlarına doğru koşmaya başladılar. IV. Napolyon'un arkadaşları atlarına binerek oradan hemen uzaklaştılar fakat kendisi at binmekte

²⁶ **Ziya**, 22 Şubat 1879, sa. 5, s. 4.

²⁷ **Ziya**, 15 Mart 1879, sa. 8, s. 2.

²⁸ **Ziya**, 5 Nisan 1879, sa. 11, s. 2.

* IV Napolyon Fransa'nın sonuncu İmparatoru III. Napolyon'un tek çocuğu olmuştur. Babası tahtan indirildikten sonra ailesi ile birlikte İngiltere'ye taşınmış ve orda askeri eğitim almıştır. İngilizlerin İsandlwana Savaşı'ndaki ağır mağlubiyetinden sonra, Afrika'ya gidecek olan takviye kuvvetlerine katılmak için arkadaşları ile birlikte İngiltere hükümetinden izin almış ve gözlemci olarak Afrika'ya gitmiştir. 1 Haziran 1879 tarihinde Zulular tarafından öldürülmüştür. Adrian Greaves, Holani Mkhize, *The Zulus at War...*, s. 194-195.

pek mahir olamadığından veya başka bir sebeple attan düştü. Attan düştükten sonra ayağa kalkan Louis Napolyon biraz koştuktan sonra, Zulular tarafından yakalandı ve 18 yerinden yaralandı. Zulular Napolyon'un sağ gözünü dahi çıkarmış ve onu acımasız bir şekilde öldürmüşlerdi.²⁹ Prens Napolyon ile ilgili başka bir bilgi gazetenin 25. sayısında verilmiştir. Gazetede yazdığına göre Afrika'ya gitmeden önce İngiltere'de 30 bin sterline hayat sigortası yaptırmıştı.³⁰

Said Ünsizâde IV. Napolyon'un attan neden düştüğünü bilmediğini ve ihtimallerden biri olarak iyi bir binici olmaması durumunu öne sürmüştür³¹ fakat Napolyon Avrupa'nın önde gelen binicilerinden biri idi. Attan düşmesinin sebebi ise acele bir şekilde ata binmeye çalıştığı sırada ayağının üzengiden kayması ve atın eyerinden tutunması olmuştur. Bu durumda koşan atının eyerinden tuttuğu sırada asılı bir şekilde 100 metre kadar gitmiş, sonra eyerin kayışlarından biri kopmuş ve bu nedenle attan düşmüştür.³²

Ziya gazetesinde İngiliz Zulu Savaş'ının hangi savaştan sonra bittiği ve Zuluların nasıl mağlup olduğu verilmemiştir. Doğruca savaşın sonuna yani, Zulu şeflerinin 6 Temmuz tarihinde İngilizlere sulh teklif ettikleri aşamaya geçilmiştir. İngilizler ilk başta bu teklife inanmamış ve onlara hakikaten sulh istediklerini kanıtlamaları gerektiğini bildirmişti. Konuşmalar sonucu ikna olan İngilizler, sulhun şartlarını belirledikten sonra onlara cevap vereceklerini söylemişti.³³ Bu olaydan sonra Londra'ya savaşın bittiği ve Afrika'ya gönderilmesi düşünülen askerlerin ve mühimmatın gönderilmesine gerek kalmadığı bildirilmişti. İngiliz hükümeti savaşın bittiği haberini almadan önce, Afrika'ya gönderilmesi kararlaştırılan askerlerin bir kısmını çoktan göndermiş olsa da bu askerler haber alındıktan sonra İngiltere'ye geri çağırılmıştı. Ayrıca Londra'ya 6 Temmuz tarihinden itibaren Zulular ile sulh görüşmelerinin başlayacağı da belirtilmişti.³⁴

Zulular savaşta mağlup olmuş ve Zulu Kral'ı kaçıp saklanmıştı. İngilizler savaşı kazanmış olsalar da henüz Cetevayo'yu yakalayamamışlardı. Binbaşı Marter ve Lord Gifford onu yakalamak için yola çıkmıştı. Uzun süren aramalar sonucu Cetevayo'nun Ngome ormanında saklandığını öğrenen Marter, askerleri ile birlikte ormana girmiş ve aramalara başlamıştı. Aynı zamanda ormanın arka tarafını Gifford askerleri ile birlikte tutmuştu. Akşam

²⁹ **Ziya**, 10 Ağustos 1879, sa. 29, s. 3.

³⁰ **Ziya**, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 3.

³¹ **Ziya**, 10 Ağustos 1879, sa. 29, s. 3.

³² Greaves, Holani Mkhize, **The Zulus at War...**, s. 196.

³³ **Ziya**, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 2.

³⁴ **Ziya**, 26 Temmuz 1879, sa. 27, s. 2.

vakti Marter'in askerleri ile karşılaşan Cetevayo, ormanın arka tarafında da İngiliz askerlerinin olduğunu bildiğinden kaçmamış ve teslim olmuştur.³⁵

Said Ünsizâde İngiliz Zulu Savaşı ile ilgili daha birçok bilgiyi gazetesinde yayınlamıştır. Gazetede savaş ile ilgili yayınlanan haberlerde genellikle Zuluların zaferleri verilmiştir. Tüm sayılardaki bilgilere bakıldığında Said Ünsizâde'nin Zuluları desteklediğini anlamak mümkündür. Gazetede Zulu askerlerinin övüldüğü ve onlarla ilgili bilgiler verildiği halde, İngiliz askerleri ile ilgili bilginin neredeyse hiç verilmemiş olmasından ve yazım dilinde İngiliz askerlerine karşı mesafeli duruştan kolayca anlayabilmekteyiz. Ayrıca Zulu Ordusu'nun zaferleri ile ilgili detaylı bilgi verildiği halde, savaş zamanı İngilizlerin kazandıkları zaferlere değinilmemiştir. Hatta İngiliz Zulu Savaşı'nın sonundaki İngiliz zaferi ile ilgili bilgi verilmeyerek, doğruca Zulu şeflerinin sulh teklif ettiği verilmiştir. İngiliz zaferleri gazetede verilme de Zuluların 24. İngiliz Alayı'nın hepsini öldürmesi, İngiliz ikmal konvoyunun Zulular tarafından ele geçirilmesi, IV. Napolyon'un öldürülmesi ve birçok bilgi gazetede yer almıştır. Bu bilgilere bakıldığı zaman, Said Efendi'nin savaşın İngilizler tarafından değil de Zulular tarafından kazanılmasını istediğini anlamak mümkün. Zannımızca, desteklediği tarafın savaşı kaybettiği haberini alan Said Ünsizâde, İngilizlerin zaferini gazetesinde detaylı bir şekilde yayınlamak istememiş ve bu yüzden de savaşın sonu ile ilgili detaylı bilgi vermemiştir.

3.2 II. İngiliz Afgan Savaşı

Döneminin önemli haberlerinin çoğunu gazetesinde yayınlayan Said Ünsizâde, kuşkusuz olarak II. İngiliz Afgan Savaşı ile ilgili bilgileri de Ziya gazetesinde yayınlamıştır. Said Efendi gazetesinde bu savaşla ilgili birçok bilgiyi okuyucularına iletmiştir. Şöyle ki gazetenin 1879 senesinde yayınlanmış olan 46 sayısının 23'ünde Afganistan'la ilgili bilgiler verilmiştir. Verilen bilgiler ise genellikle II. İngiliz-Afgan Savaşı ile ilgili olmuştur. Said Ünsizâde'nin gazetesinde bu konuya fazla yer vermesi ve birçok olayla ilgili bilgileri gazetesinde yayınlaması, İngiliz-Afgan Savaşları'nı araştıranlar için Ziya gazetesini önemli kaynaklardan biri haline getirmektedir.

II. İngiliz Afgan Savaşı 21 Kasım 1878 senesinde İngiliz askerlerinin Afganistan sınırlarını geçmesi ile başlamıştı ve o zaman Afganistan Şir Ali Han'ın yönetimindeydi. 21 Şubat 1879 tarihinde İngilizlerle savaşın yeni başladığı dönemde Şir Ali Han ölmüştü.³⁶ Şir Ali'nin ölümünden sonra tahta oğlu Yakup Han çıkmıştı.³⁷ Said Ünsizâde Şir Ali Han'la ilgili

³⁵ **Ziya**, 11 Ekim 1879, sa. 38, s. 4.

³⁶ M. Hasan Kakar, **A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901**, Leiden, Brill Yayınevi, 2006, s. 27.

³⁷ **Ziya**, 8 Mart 1879, sa. 7, s. 1.

Ziya gazetesinde bazı bilgiler vermiştir. Bunlardan birinde Şir Ali Han'ın İngilizler tarafından art arda mağlubiyete uğratılmasından sonra, onun Rusya'dan yardım almak amacıyla Kabil'den ayrıldığı ve Petersburg'a gitmek için yola koyulduğu yazmaktadır fakat aniden rahatsızlandığı için Petersburg seferini durdurmuş ve birkaç devlet görevlisini kendisinin yerine Petersburg'a göndermişti. İyileşene kadar Mezar-ı Şerif'te kalacağını belirten Şir Ali Han, Kabil'den ayrıldığı zaman tüm yetkiyi oğlu Yakup Han'a vermişti. Yakup Han savaşla ilgili gerekli bilgileri her gün Şir Ali Han'a rapor ediyordu. Şir Ali Han'ın rahatsızlığı nedeniyle Petersburg'a gidememesinin ardından, General Razgonov Şir Ali Han'ın yanına gelerek önemli bazı konuları görüştüktan sonra 22 Ocak 1879'ta Amuderya'ya gitmişti.³⁸

İngiltere'nin Afganistan'a savaş ilan etmesinin Rusya tarafından iyi karşılanmayacağını ve Afganistan'ın Rusya'dan askeri yardım isteyeceğini İngilizler biliyorlardı. Bu yüzden de İngiltere Rusya ile bazı konularda anlaşarak savaş zamanı Rusya'nın sorun çıkarmaması için gerekli önlemleri almıştı. Ziya gazetesinde bu konuyla ilgili de bilgi verilmiştir. Şöyle ki gazetenin 13. sayısında Kaufmann'ın halka yaptığı açıklama yayınlanmıştır. Bu açıklamada İngiltere'nin Afganistan'ı işgal etmek için savaşa başladığı zaman, Rusya'nın Afganlara yardım etmemesi ve işgale engel olmaması için Rusya'ya para teklifi yapıldığı yazılmıştır. Rusya yapılan bu teklifi kabul etmiş ve İngiltere ödemeyi yapmıştır. Artık ödeme yapıldığı için, İngiltere Afganistan'ı işgal ederse Rusya'nın sorun çıkarmayacağı da açıklamada belirtilmiştir.³⁹

Şir Ali Han ise İngilizlere karşı Rusya'nın Afganistan'a yardım edeceğini düşünüyordu fakat durum hiç de onun beklediği gibi olmadı. Şöyle ki Şir Ali Rusya'dan askeri destek istemiş ve General Kaufmann Afganistan'a askeri yardımda bulunamayacaklarını açık bir şekilde belirtmişti.⁴⁰ Durumlar böyle olunca Afganların savaşta zafer kazanma ihtimali pek de olası gözüküyordu.

Ziya gazetesinde Şir Ali Han'la ilgili yayınlanmış başka bir bilgi onun ölüm haberi olmuştur. Gazetenin 5. sayısında yer almış bu haberde Şir Ali Han'ın ölüm tarihi 17 Şubat olarak belirtilmiştir. Said Ünsizâde haberin Türkistan valisi Kaufmann tarafından alındığını gazetede bildirmiştir.⁴¹ Haberin ilginç olan kısmı, tarihte Şir Ali Han'ın ölümünün 21 Şubat

³⁸ **Ziya**, 8 Şubat 1879, sa. 3, s. 2.

³⁹ **Ziya**, 21 Mart 1879, sa. 9, s. 1.

⁴⁰ Jules Stewart, **On Afghanistan's Plaines (The Story of Britain's Afgan Wars)**, Londra, İ.B. Tauris Yayınevi, 2011, s. 156.

⁴¹ **Ziya**, 22 Şubat 1879, sa. 5, s. 4.

1879 olarak bilinmesidir.⁴² Gazetede Afganistan Emir'inin ölüm tarihi 21 Şubat'tan sonra gösterilmiş olsaydı bunun yanlış olduğu düşünülebilirdi fakat gazetede Şir Ali Han'ın ölümünün 21 Şubat'tan önce olduğu belirtilmiştir. Haberin kaynağının Konstantin Kaufmann olması da verilen tarihin doğru olma ihtimalinin olduğunu göstermektedir. Gazetede bulunan bu gibi bilgiler gazetenin araştırmacılar için önemli kaynaklardan biri olduğunu bir daha kanıtlamaktadır.

İngiliz Afgan Savaşı'nda genellikle İngilizler galip olan taraf olmuştur fakat Afganların çok az sayıda da olsa galibiyetleri ve uğurları olmuştur. Ziya gazetesinin bazı sayılarında Afganların bu mücadeleleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Mesela gazetenin 3. sayısında Khogyani kabilesinin sıklıkla İngiliz kervanlarına saldırdığı belirtilmiştir.⁴³ Gazetenin 7. sayısında ise Gılcaı kabilesinin Kurram Vadisi yakınlarında 2 tabur İngiliz askerini mağlup ettiği ve taburların mühimmat ve cephanelerinin ele geçirildiği yazılmıştır. Bu zafere ek olarak Celalabat yakınlarında İngilizler tarafından ele geçirilmiş Laghman kalesine de Gılcaı'ların hücum ettikleri ve kalenin İngilizlerden geri alındığı gazetede belirtilmiştir. Bu zaferden sonra savaş zamanı yakalanan kale komutanı Kabil'e Yakup Han'ın huzuruna gönderilmiştir.⁴⁴

Said Ünsizâde gazete okuyucularının İngiliz Afgan Savaşı ile ilgili genel bilgilere sahip olmaları için, savaşın başlamasını ve İngilizlerin Afgan topraklarını işgal etmesini genel hatlarıyla kısa bir şekilde gazetesinin 14. sayısında anlatmıştır. Bu bilgilerde, İngilizlerin ilk olarak Ali Mescid'e saldırdığı ve Ali Mescid'in işgal edildiği belirtilmiştir. Ali Mescid'e yapılan saldırı zamanı İngilizlerin 20 askeri ölmüştü. İngilizler Ali Mescid'i işgal ettikten sonra Celalabad ve Kurram Vadisi'ni işgal etmek için harekete geçmişti. Celalabad ahalisi İngilizlere karşı direnmemiş ve savaştan teslim olmuştu. Kurram Vadisi'ni ise İngilizler küçük askerî birlikle işgal etmişti. İngilizler Kandahar'ı işgal etmek için saldırdıklarında Kandahar ahalisi de savaştan teslim olmuştu. Kelat-ı-Gılcaı'da ise 700 Afgan askeri topraklarının namlularını İngiliz askerlerinden tarafa çevirmiş ve ateş açma kararı almıştı. Askerler toplardan birini ateşlemiş fakat eski ve paslı olan top ateşlendiği an dağılmıştı. Askerlerin başında olan yetkili, bu olayın bir işaret olduğu kanaatine varmış ve askerlerle birlikte teslim olmuştu. İngilizlerin başka bir askeri birliği Kandehar'dan Kuşk* şehrini işgal etmek için yola çıkmıştı. İngiliz askerlerinin geldiğini gören Afgan atlıları Ferah'a çekilmiş ve İngilizler kolay bir şekilde bir

⁴² Hasan Kakar, *A Political and Diplomatic...*, s. 27., Stewart, *On Afghanistan's Plains...*, s. 156., John Murray, *The Second Afghan War 1878-80*, Londra, Hazell, Watson and Viney, Ltd, 1907, s. 54.

⁴³ *Ziya*, 8 Şubat 1879, sa. 3, s. 2.

⁴⁴ *Ziya*, 8 Mart 1879, sa. 7, s. 1.

* Kuşk Kabil ile Herat arasında ve Ferah şehrine 100 mil kadar mesafede olan bir şehridir. *Ziya*, 26 Nisan 1879, sa. 14, s. 4.

kaç yeri işgal etmişti. İngilizler daha sonra Gazni şehri yakınlarında konuşlanmıştı. Gazni kalesi İngilizlerin eline geçerse İngilizler Herat'a saldırmak için yola çıkacaktı. İngilizlerle sürmekte olan savaşın kaybedileceğini gören Kabil'in Emiri Rusya Devleti'nin generaliyle görüşmek ve Petersburg'a gitme izin almak için Belh'e gitmiş fakat Petersburg'a gitme izinini alamamıştı. Emire Afganistan'da kalması ve İngilizlerin sonraki hamlelerinin ne olacağının öğrenmesi gerektiği söylenmişti. Kabilde olan Yakup Han İngiliz Ordusu'na karşı fazla direnememiş ve İngilizlerle antlaşma yapılması için müzakerelere başlamıştı. Durumun böyle olması Kabil'de karışıklığa neden olmuştu. Said Ünsizâde bu müzakerelerin konusunun tam olarak ne olduğunun bilinmediğini, o yüzden de gazetede konuyla ilgili detaylı bilgi veremediğini belirtmiştir.

Gazetenin 14. sayısında yukarda verilen bilgilere ek olarak, askerlerin sayısı ile ilgili bazı detaylar verilmiştir. Şöyle ki savaş başlar başlamaz İngilizler Hindistan'dan Afganistan'a 13 bin asker göndermiş ve bu askerler Afganların tüm hamlelerinin karşısında almıştır. Afganlar ise 40 bin askerle savaşmıştır.⁴⁵

Yakup Han'la İngilizler arasında Mart ve Mayıs aylarında sulh konuşmaları olmuştur. Said Efendi sulh konuşmaları ile ilgili bazı bilgileri de gazetesinde yayınlamıştır. Gazetede yazdığına göre, Mart ayında sulh konuşmalarını yapmak için Kahire'den İngiliz generali çağırılmış ve antlaşmanın yapılması için yetki ona verilmiştir. Yakup Han sulh yapılması amacıyla İngiliz elçisini kabul etmiş ve konuşmalara başlamıştır.⁴⁶ Fakat İngilizlerin ireli sürdüğü şartları Yakup Han kabul etmemiş ve bu nedenle sulh yapılmamıştır. Bunun üzerine İngiliz Ordusu Kabil'i işgal etmek için hazırlıklara başlamıştır.⁴⁷

Mart ayında yapılan sulh konuşmaları İngiliz Afgan sulhu ile sonuçlanmasa da Yakup Han Mayıs ayında sulh yapmak zorunda kalmıştır. Gazetenin Lahor'dan aldığı bilgide, 10 Mayıs 1879 senesinde İngilizlerin sulh şartlarını Yakup Han'ın kabul ettiği belirtilmiştir. Sulhun şartlarına göre, Pişin (Kandehar'dan Cochi'ye kadar olan topraklar dâhil olmakla), Sibi, Kurram Vadisi (Şatore-Raga'ra kadar) ve Hayber Geçidi'nden Lahor'a kadar olan topraklar İngilizlere verilmişti. Kandehar'da daimi bir İngiliz temsilcisinin bulunması için de Yakup Han'dan onay alınmıştı. Antlaşmada Yakup Han'ın Afganistan emiri olarak kalacağı da belirtilmişti. Konuşmalar bittikten sonra Cavagnari ile birlikte Yakup Han Kabil'e gitmişti.⁴⁸ İmzalanan sulh antlaşmasında her yıl Hindistan Valisi tarafından Afganistan Emir'ine 200 bin

⁴⁵ **Ziya**, 26 Nisan 1879, sa. 14, s. 4.

⁴⁶ **Ziya**, 19 Nisan 1879, sa. 13, s. 2.

⁴⁷ **Ziya**, 21 Mart 1879, sa. 9, s. 1.

⁴⁸ **Ziya**, 3 Mayıs 1879, sa. 15, s. 2.

lira ödeme yapılacağı ve bunun karşılığı olarak da Afganistan Emir'inin yapılan antlaşmayı bozmaması gerektiği yazılmıştı.⁴⁹ Sulh antlaşması 26 Mayıs'ta tam olarak bitmişti. Bu haber Ziya gazetesinin 18. sayısında verilmiştir. Said Efendi haberin 27 Mayıs'ta Londra'da yayınlanmış gazetelerden alındığını ve Londra'da yayınlanmış bu haberin İngilizce 'den Azerbaycan Türkçesi'ne tercüme edilerek Ziya gazetesinde yayınlandığını belirtmiştir. Yayınlanmış haberde, bir gün önce yani, 26 Mayıs'ta Yakup Han'la Tümgeneral Cavagnari sulh antlaşmasını imzalamıştır.⁵⁰ Said Ünsizâde İngilizlerle Afganlar arasında yapılan sulh antlaşmasının uzun süreli olacağına inanmıyordu. Bunu Yakup Han'ın İngiliz Afgan sulhu ile ilgili halkına yaptığı açıklamanın, Ziya gazetesinde verilme şeklinden anlamak mümkündür. Şöyle ki Yakup Han İngilizlerle Gandamak Antlaşması'nı imzaladıktan sonra halkına bir açıklama yapmıştır. Ziya gazetesinde verilen açıklamanın sonunda, Afganlarla İngilizler arasında güya sürekli barış ve dostluk olacağı yazılmıştır.⁵¹ Zannımızca Said Efendi bu cümle ile İngiliz Afgan barışının uzun sürmeyeceğinin kanaatinde olduğunu söylemeye çalışmıştır. Zaten gazetenin sonraki baskılarında yer alan bilgilere binaen söyleyebileceğimiz gibi, kısa süre sonra sulh bozulmuş ve Said Ünsizâde'nin tahmini doğru çıkmıştır.

Gandamak Antlaşması yapıldıktan sonra İngiliz askerlerine Afgan İngiliz sınırlarına çekilmesi için emir verilmişti.⁵² Emir verildikten kısa süre sonra yani, Temmuz ayında İngiliz askerlerinin tahliyesi başlanmıştı.⁵³ 6 Temmuz tarihinde ise Tümgeneral Cavagnari Kabil'e gitmek için yola çıkmıştı. İngiltere Devleti onu İngiltere'nin Kabil'deki resmî temsilcisi olarak atamıştı. Ziya gazetesinin Şimla'dan aldığı habere göre, Cavagnari'nin Temmuz ayının sonlarında Kabil'e ulaşacağı belirtilmişti.⁵⁴

Cavagnari 24 Temmuz'da Kabil'e giriş yaptıktan sonra telgraf çekmiş ve bu telgraf İngiltere gazetelerinde yayınlanmıştır. Said Ünsizâde de İngiltere'de yayınlanmış olan bu telgrafi tercüme ederek Ziya gazetesinin 28. sayısında yayınlamıştır. Yayınlanmış telgraf şöyledir:

“Bu gün sabah saatlerinde bizim elçilik temsilcileri Kabil'e ulaştı. Bizi büyük saygı ve sevgi ile karşıladılar. Şehirden 4 mil uzakta bizi iki kumandan süvari askerleri ve iki fil ile karşıladı. Fillere bindik ve şehre öyle girdik. Şehrin girişinde dokuz alay piyade askeri, bir kaç alay süvari ve toplar dizilmişti. Biz şehre girer girmez Afgan milli şarkıları ve Britanya şarkıları okunmaya başlandı. Daha

⁴⁹ Ziya, 31 Mayıs 1879, sa. 19, s. 3.

⁵⁰ Ziya, 24 Mayıs 1879, sa. 18, s. 1.

⁵¹ Ziya, 21 Haziran 1879, sa. 22, s. 3.

⁵² Ziya, 24 Mayıs 1879, sa. 18, s. 1.

⁵³ Ziya, 2 Ağustos 1879, sa. 28, s. 1.

⁵⁴ Ziya, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 3.

sonra topçular 17 defa topları ateşledi. Şehir ahalisi dahi bizleri saygı ve sevgi ile karşıladı. Bizi Bala Hisar'da iki kumandanla karşıladılar ve ağırladılar. Sonra akşam saat 6'da Emir teşrif buyurdu ve Emir hazretleri bize karşı oldukça saygılıydı."⁵⁵

Cavagnari her ne kadar şehir ahalisinin ve Afganistan Emir'inin onları sevgi ve saygı ile karşıladığını belirtmiş olsa da kısa süre sonra gelişen olaylar bunun doğru olmadığını göstermişti. 3 Eylül'de Afgan birlikleri maaşlarının ödenmemesinden ve İngilizlerin Bala Hisar'da konaklamasından rahatsız olduğu için, Bala Hisar kalesine saldırmıştı. Bu saldırıda şehir ahalisi de onları desteklemişti. Saldırı sonucu olarak ise, 3 Eylül 1879 tarihinde Cavagnari ve diğer İngiliz temsilcileri öldürülmüştü.⁵⁶

Ziya gazetesinde 3 Eylül saldırısı ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir fakat bu bilgiler arasında saldırının hangi tarihte olduğu belirtilmemiştir. Ziya gazetesinde saldırı ile ilgili yayınlanmış bilgilerden birinin kaynağı Şimla şehri olmuştur. Said Ünsizâde'nin 7 Eylül'de Şimla'dan aldığı bilgilere göre, Afgan birlikleri maaşları verilmediği için isyan etmiş ve Afganistan'da bulunan İngiliz elçiliğine saldırmıştır. Saldırı zamanı şehir ahalisi de Afgan birliklerini desteklemiştir. Emir isyanı ve saldırıyı durdurmak için kendi oğlunu ve bir kaç önemli kişiyi olay yerine gönderse de askerler ve ahali onları dinlememiştir. Hatta gönderilen kişiler muhasara altına alınmıştır. Akşam saatlerinde kalede yangın çıkmıştır. Gazetede Cavagnari ve İngiliz elçilerinin durumu ile ilgili henüz kesin bilgi olmadığı belirtilmiştir.⁵⁷ Şimla'dan 8 Eylül'de alınan başka bir habere göre, olay yerinin yakınlarından geçen birkaç kişi, Kabil'de ölü İngiliz askerlerini gördüğünü belirtmiştir.⁵⁸ İngiliz Elçiliği'ne yapılan saldırının sonucu ile ilgili bilgiyi Said Ünsizâde Londra'dan almıştır. Bu bilginin asıl kaynağı 9 Eylül'de Leydi Cavagnari'ye gönderilen telgraf olmuştur. Telgrafta Cavagnari'nin, Dr. Ambrose Kelly'in, Walter Hamilton'un ve onlarla birlikte olan İngiliz temsilcilerinin hepsinin öldürüldüğü belirtilmiştir. İngiliz Elçiliği'ne 3 Afgan alayının saldırdığı ve saldırıdan sonra bu alayların Kabil'den ayrıldıkları da telgrafta yazılmıştır. Ayrıca hangi tarafa gittikleri belli olmayan bu birliklerin, Eyüp Han'la iş birliği içinde olduğuna dair şüphelerin olduğu da telgrafta belirtilmiştir.⁵⁹ Ziya gazetesinin Londra'dan aldığı başka bir haberde ise, İngiliz Elçiliği'ne yapılan saldırıda Yakup Han'ın da parmağının olduğu ile ilgili şüphelerin bulunduğu yazılmıştır.⁶⁰

⁵⁵ **Ziya**, 2 Ağustos 1879, sa. 28, s. 4.

⁵⁶ Gregory Fremont-Barnes, **The Anglo-Afghan Wars 1839-1919**, Oxford, Osprey Yayınevi, 2009, s. 63.

⁵⁷ **Ziya**, 30 Ağustos 1879, sa. 32, s. 3.

⁵⁸ **Ziya**, 30 Ağustos 1879, sa. 32, s. 2.

⁵⁹ **Ziya**, 30 Ağustos 1879, sa. 32, s. 3.

⁶⁰ **Ziya**, 13 Eylül 1879, sa. 34, s. 3.

Said Ünsizâde gazetesinde, İngiliz Elçilerinin öldürülmesi haberini Herat ahalisinin büyük coşku ve sevinçle karşıladığını belirtmiştir. Ayrıca gazetede Herat ahalisinin İngilizlere karşı son damla kanlarına kadar savaşmaya hazır oldukları ve Herat'ın ve Afganistan'ın savunulması için ölmeye hazır oldukları da yazılmıştır. Herat valisi Eyüp Han'ın İngilizlere karşı savaşmak için 9300 atlı ve piyade topladığı da gazetede yer almıştır.⁶¹

İngiliz Elçileri öldürüldükten sonra, İngiltere Devleti tarafından İngiliz Afgan ilişkilerinin kesildiği ilan edilmişti. İngiltere askerî müdahale için hazırlıklar yaparken isyan eden Afgan birlikleri Dhakki'yi ve Kabil'e giden yolun büyük bir kısmını ele geçirmişti.⁶²

Ziya gazetesinin Şimla'dan aldığı habere göre ise Eylül sonlarına doğru İngiltere Birmanya askerleri ile Kabil'i almak için yola çıkmıştı. Ayrıca İngiliz temsilcilerine saldıran ahaliye ve bundan sonra İngilizlere karşı eline silah alacak olan ahaliye karşı düşman gibi davranılacağı bildirilmişti.⁶³

Said Ünsizâde Londra'da yayınlanmış olan komutan Frederick Roberts'in İngiltere Devleti'ne gönderdiği telgrafını Ziya gazetesinin 37. sayısında yayınlamıştır. Bu telgrafta yazdığına göre, Roberts 27 Eylül'de Şutargardan'da olmuş ve Kabil'e giden yolların tehlikesizliğine emin olmak için süvari askerlerini teftişe göndermiştir. Gönderilen askerler Kabil'den gelen Afgan birlikleri ile karşılaşmış ve sayıları Afgan askerlerinden az olduğu için geri çekilmiştir. Geri çekilen İngiliz süvarilerini takip eden Afgan birliklerine şehir ahali ve Gılca'y'lar da destek olmuştur. Roberts öyle bir yerde mevzilenmişti ki onun mevzilenmediği tepelerden geri çekilen İngiliz süvarileri ve onları takip eden Afgan birlikleri kolaylıkla gözükiyordu. Bunu gören Roberts, geri çekilen askerlerine askerî destek göndermişti. İngiliz süvarileri askeri desteğin geldiğini gördükten sonra Afgan birliklerine saldırmıştı. Afgan birlikleri ile İngiliz askerleri arasında olan savaşta, İngilizler Afganları mağlup etmiş ve savaşta İngilizler 85 kayıp vermişti. İngilizler bu zaferin ardından Kabil'e doğru yola koyulmuştu. Kabil'i ele geçirmek için yola çıkan İngiliz-Birmanya askerleri 12 Ekim'de Kabili işgal etmiştir. Şöyle ki Ziya gazetesinin Şimla'dan aldığı habere göre, 12 Ekim'de İngiliz-Birmanya askerleri Kabil'e girmiş ve Kabil İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. Ayrıca Şimla'dan alınan haberde İngilizler ile Afganlar arasında yeniden sulh olacağına inananların az olduğu da belirtilmiştir.⁶⁴

⁶¹ **Ziya**, 8 Kasım 1879, sa. 42, s. 1.

⁶² **Ziya**, 6 Eylül 1879, sa. 33, s. 2.

⁶³ **Ziya**, 27 Eylül 1879, sa. 36, s. 1.

⁶⁴ **Ziya**, 4 Ekim 1879, sa. 37, s. 2.

Kabil İngilizler tarafında işgal edildikten sonra da Afganlar mücadeleye devam etmekteydi. Bu mücadelede Gılcaylar oldukça etkindi. Hatta Ekim'in sonlarına doğru Gılcaylar Şutargardan'a yaklaşmış ve oradaki İngiliz askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁶⁵ İngilizler işgal ettikleri toprakların yakınlarında Gılcayların olduğunu öğrendiklerinde Gılcayların olası bir saldırısına karşı bu topraklarda askerî birlikler yerleştirdikten sonra işgal ettikleri topraklardan ayrılıyorlardı. Böyle birliklerden biri de Şutargardan'daydı.⁶⁶ Fakat bu askeri birlikler işgal edilmiş toprakların korunması için bazen yeterli olmuyordu. İngiliz askerî birliklerinin Gılcayların saldırısı sonucu olarak, Şutargardan'dan geri çekilmesi bunu ispatlamaktadır.

Kabil'in işgal edilmesine rağmen Afgan birliklerinin ve kabilelerinin İngilizlere karşı direnmeye devam etmesi, İngilizler açısından hiç de iyi değildi. Bu yüzden Tümgeneral Roberts Afgan halkı ve Afgan kabilelerinin liderleri için bir beyanname yayınlamıştı. Said Ünsizâde bu beyannameyi Ziya gazetesinin 40. sayısında okuyucularına iletmıştır. Beyannamede şöyle yazmaktadır:

"Yakup Han'ın tahttan çekilmesi ve Kabil'de İngiliz elçilerinin öldürülmesi nedeniyle, İngiliz askerleri Kabil'i ve Afganistan'ın diğer topraklarını işgal etmek zorunda kalmıştır. Ben Afgan kabilelerinin liderlerini ve komutanlarını müzakereye çağırıyor ve onlardan rica ediyorum ki kendi kabilelerinde ve bölgelerinde asayiş sağlasınlar.*

*İngiltere Devleti işgal ettiği toprakları adalet ve insaf ile yönetecektir. Mezheplere, gelenek ve göreneklere karışılmayacak ve karşı gelinmeyecektir. İngiliz Devleti'ne itaat eden ahaliye iyi davranılacak ve itaatin karşılığı olarak ödüllendirileceklerdir. İtaat etmeyenler ise cezalandırılacak ve para cezası ödemek zorunda kalacaktır."*⁶⁷

Bu beyanname ile Roberts Afganistan halkına, onların topraklarını neden işgal ettiğini açıklamaya ve İngiltere Devleti'ni haklı göstermeye çalışmıştır. Ayrıca İngilizlere karşı direnen Afgan kabilelerinin direncini kırmak için, Roberts kabile liderlerini konuşmaya çağırmıştır. Afganistan halkının yenilgiyi kabul etmediğini ve İngilizlere itaat etmediğini iyi bilen Tümgeneral Roberts, ödüller vererek Afganistan halkının itaat etmesini sağlamaya çalışmıştır. Ödüller ile itaat etmeyenlerin ise cezalarla itaat ettirileceği de beyannamede açık bir şekilde belirtilmiştir.

⁶⁵ Ziya, 18 Ekim 1879, sa. 39, s. 1.

⁶⁶ Ziya, 4 Ekim 1879, sa. 37, s. 2.

* 12 Ekim 1879 senesinde İngilizler Kabil'i işgal etdikten sonra, Yakup Han Roberts'in kampına sığınmış ve tahttan çekildiğini bildirmişti. Yakup Han daha sonra Hindistan'a sürgün edilmiştir. Stewart, On Afghanistan's Plaines..., s. 172.

⁶⁷ Ziya, 26 Ekim 1879, sa. 40, s. 4.

Kabil işgal edildikten ve Yakup Han tahtan çekildikten sonra, Emire ne olduğu gazete okuyucuları için oldukça merak uyandıran bir konuydu. Bu yüzden Said Ünsizâde Yakup Han'ın tahtan çekilmesinden sonraki durumu ile ilgili de Ziya gazetesinde bilgi vermiştir. Gazetenin 44. sayısında yazdığına göre, Yakup Han'ın İngilizlere ihanet ettiği ile ilgili bir kaç delil Hindistan hükümetinin eline geçmiştir. Deliller teftiş edildikten sonra Yakup Han'ın ihanetine dair hiçbir şüphe kalmamış ve onu bir esir olarak Kalküt'a göndermek için karar alınmıştır.⁶⁸

Emirin tahtan çekilmesi ve alınan mağlubiyetlere rağmen Afganistan'da İngilizlere karşı mücadele devam etmekteydi. İngilizlere karşı verilen bu mücadeleyi yerli kabilelerle birlikte bazı Moğol kabileleri de desteklemekteydi. Şöyle ki Ekim ayının sonlarına doğru Gılcayların saldırısı sonucu Şutargardan'dan geri çekilmek zorunda kalan İngiliz askerleri, Moğol kabilesinin askerleri tarafından kuşatılmıştır fakat sayıları bir kaç bin olan Moğollar İngiliz askerleri ile savaşta mağlup olmuş ve İngilizler kuşatmadan çıkmıştır.⁶⁹ Moğolları mağlup eden İngilizler Gılcaylar ile savaşa girmiş ve Kasım ayının başlarında Gılcaylar mağlup edilmiştir. Bu savaşta İngilizlerin kayıpları çok az olmuştur. Şöyle ki İngilizlerden 2 kişi ölmüş ve 78 kişi yaralanmıştır. Afganlar çoğunlukla savaşlarda mağlup olsalar da savaş için bir umut olduğu zaman İngilizlere karşı ellerine silah alıp mücadeleye başlıyorlardı.⁷⁰

Afganların İngilizlere karşı mücadeleye devam etmesi savaşın uzamasına ve İngiliz askerlerinin zorluklarla karşılaşmasına neden oluyordu. Ziya gazetesinde yazdığına göre Kasım'ın sonlarına doğru İngiliz askerleri yemek bulamıyor ve bu yüzden oldukça zorlanıyordu.⁷¹

İngilizlerin Afganistan topraklarının bir kısmını işgal etmesi, Buhara ve Hive ahalisi tarafından pek de iyi karşılanmamıştır. Said Ünsizâde Ziya gazetesinde bu duruma da değinmiştir. Şöyle ki gazetenin 42. sayısında yazdığına göre, Buhara ahalisi İngiliz askerlerinin onların sınırlarına yaklaşmasını bir tehdit olarak görmüştür. Bu yüzden de Buhara'nın kaleleri güçlendirilmiş ve kalelere fazladan asker takviyesi yapılmıştır. Buhara'ya gelen Hive ahalisi ise İngilizlerin Rus askerlerinin olduğu tarafa doğru geldiğini ve bunun Rusya tarafından iyi karşılanmayacağını belirtmiştir. Hatta Kürt kabilelerinin yanına gönderilen bir Rus askeri yolda öldürülmüş ve tüm eşyaları çalınmıştır. Bu cinayetin İngilizler tarafından işlendiğine dair şüphelerin olduğu da gazetede belirtilmiştir. Ayrıca İngilizlerin sınırda develer kiraladığı ve

⁶⁸ **Ziya**, 19 Kasım 1879, sa. 44, s. 4.

⁶⁹ **Ziya**, 18 Ekim 1879, sa. 39, s. 1.

⁷⁰ **Ziya**, 26 Ekim 1879, sa. 40, s. 4.

⁷¹ **Ziya**, 15 Kasım 1879, sa. 43, s. 1.

yiyecek olarak stok yaptığı da Hive ahalisi tarafından gözlemlenmiştir.⁷² Zannımızca bu gibi haberler Rusya'nın İngiliz askerlerinin sınırlara doğru ilerlemesinden rahatsız olduğunu göstermektedir.

II. İngiliz Afgan Savaşı 1880 senesinde bittiğinden, Ziya gazetesinin 1879 senesinde yayınlanmış sayılarından savaşın sonu ile ilgili bilgi alamıyoruz fakat yarım kalan bu konu ile ilgili kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Şöyle ki İngiliz-Afgan sorunu Yakup Han'ın tahttan çekilmesi ile çözülmemiştir. Kısa süreliğine tahta çıkan Eyüp Han İngilizlerle sorunlar yaşamış ve sonuç olarak tahttan uzaklaştırılmıştır. Onun ardından tahtta her zaman Ruslarla iyi geçindiği bilinen Abdurrahman Han çıkmıştır. Abdurrahman Han, Emir olduktan sonra İngilizlerle anlaşma yapmış ve Gandamak Antlaşması'nın birçok şartlarını yeniden kabul etmiştir. Böylece İngilizler Abdurrahman Han'ı bir nevi kontrol altına almışlardır.⁷³

Said Ünsizâde II. İngiliz Afgan Savaşı ile ilgili Ziya gazetesinde bilgiler verirken İngiliz Zulu Savaşı'nın aksine olarak olayları genellikle tarafsız anlatmıştır. Zannımızca bunun nedeni, Afganistan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesine Rusya'nın onay vermesi olmuştur. Ziya gazetesinde İngiliz Afgan Savaşı ile ilgili verilmiş bilgilerde bazı tarihlerde farklılıkların olması da gazeteyi bu konuyu araştıranlar için önemli kaynaklardan biri yapmıştır. Şir Ali Han'ın ölüm tarihi de bu farklılıklardan biridir. Gazetede verilen bilgilerde İngilizlere karşı olan mücadelelerinde, Rusya'dan yardım alacaklarına inanan Afganların yardım alamadığı, Rusya'nın yardım etmemesine rağmen Moğolların Afganlara yardım ettiği, Gılcayların savaşta oldukça etkin rol oynadığı ve birçok önemli bilgi yer almıştır. Bir konuyu araştırırken farklı kaynaklara ve farklı bilgilere bakmak, konuyu daha doğru anlayabilmek için ve bu bilgilerin içerisinden doğruları seçebilmek için oldukça önemlidir. Zannımızca da Ziya gazetesi de verdiği bilgiler ile araştırmacıların en önemli kaynaklarından biri olmalıdır.

3.3 Ziya Gazetesinde Mısır

Ziya gazetesinde Mısır'ın 1879 senesindeki durumu ile ilgili birçok bilgi verilmiştir. Bu bilgilerde Mısır Hidiyi İsmail Paşa'nın son memuriyet dönemindeki durumu, Hidiylikten azledilmesi, azledildikten sonra ona karşı olan baskılar, Avrupalıların Mısır'ı sömürmesine

⁷² Ziya, 8 Kasım 1879, sa. 42, s. 2.

⁷³ Hasan Kakar, *A Political and Diplomatic...*, s. 41-45.

karşı çıkan bazı ayaklanmalar, Tevfik Paşa'nın Hidiv seçilmesi gibi birçok önemli konu yer almıştır.

Said Ünsizâde'nin gazetesinde Mısır ile ilgili yayınladığı bilgileri incelemeyen önce, kısaca Mısır'ın o dönemki durumu ile ilgili bilgi vermek gerekmektedir. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın döneminde Mısır'ın borçları oldukça artmıştı. O, uzun bir süre malî durumları düzeltmek için çalışmış fakat buna rağmen her yıl Mısır'ın borçları daha da artmıştı. Durumlar böyle olunca İsmail Paşa Avrupa devletlerine olan borçlarını ödemekte zorluluklar yaşamaya başlamıştı. İngiltere ve Fransa ise Mısır'ın bu zor durumundan faydalanmak niyetindeydi. İsmail Paşa ona yapılan baskılar sonucu olarak, 2 Mayıs 1876 tarihinde Avrupa'ya olan borçların ödenmesi için bir komisyonun (Duyun-ı Umumiyye Sandığı) kurulmasını onaylamıştı. Komisyon Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcileri tarafından yönetilecekti. Bu Mısır'ın malî kontrolünü ele geçirmek için atılan en önemli adımlardan biriydi. Kasım 1876'ta ise İngiltere ve Fransa müfettişlerinin tabiliğinde olan Malî Nezaret Komisyonu kurulmuştu. Bununla da Mısır'ın malî işleri İsmail Paşa'nın kontrolünden çıkmıştı.⁷⁴ İsmail Paşa kontrolün kaybedildiğinin farkındaydı. Bu yüzden de Nubar Paşa'yı yeni bir kabine kurmakla görevlendirmişti fakat bu adım da İsmail Paşa'nın istediği gibi sonuçlanmamıştı. Aksine 28 Ağustos 1879 senesinde Nubar Paşa'nın başkanlığı ile kurulan kabinede iki yabancı bakan da yer almıştı. İngiliz R. Wilson'a Maliye Nezareti, Fransız De Blingieres'e ise Nafia Nezareti verilmişti.⁷⁵

Nubar Paşa'nın başkanlığı ile kurulmuş olan yeni kabine, Mısır'ın masraflarını azaltmak için bazı kararlar almıştı. Kabul edilen kararlardan biri Mısır ordusunun askerlerinin sayısını azaltmaktı. Kabul edilen bu kararı askerler hiç de iyi karşılamamıştı. Kadro dışı kalan subaylar, maaşlarının bir kaç ay geciktirilmesinin ardından işten atıldıkları için geciktirilen maaşlarının dahi verilmeyeceği haberini aldıktan sonra ayaklanmıştı. Said Ünsizâde Ziya gazetesinde bu konuya değinmiş ve askeri ayaklanma ile ilgili bilgileri detaylı bir şekilde gazetesinin 11. sayısında yayınlamıştır. Gazetede yazdığına göre, ordudan atılan askerlerden 400 kişi, devletin onlara borçlu olduğu 2 aylık maaşlarını alamadıkları için ayaklanmışlardı. Bu askerler 18 Şubat öğle vakti Nubar Paşa'nın yolunu keserek, onun hazineye gitmesi ve hazineden paralarının verilmesini talep etmişler. Hatta Nubar Paşa'yı tehdit etmişler. Nubar Paşa askerlerin söylediklerini yapmadığı için, askerler onun kafasına sert bir nesneyle vurarak hazineye doğru yola koyulsalar da önleri kesilmişti. 1 saat sonra Mısır Hidivi, Fransa, İngiltere, İtalya

⁷⁴ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul, İdil Matbaacılık, 2008, s. 112-113.

⁷⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007, s. 88.

konsolosları ve birçok önemli kişi olay yerine gelmişti. İsmail Paşa askerlere maaşlarının yakın bir zamanda verileceğini bildirmiş ve bunun ardından olay yerini terk etmek istemişti fakat bu vaatlere inanmayan askerler onun yolunu kesmiş ve gitmesine izin vermemişlerdi. Durum böyle olunca, Hidivin askerleri itirazcılarının üzerine kılıçla hücum etmiş ve tüfekle ateş açmıştı. Ateş açıldıktan sonra isyancılar kaçmıştı fakat olay yerinden kaçan itirazcılarının çoğu, bulunarak hapsedilmiş ve cezalandırılmıştı. İsyancılar dağıtıldıktan sonra, İsmail Paşa ve konsoloslar yaya olarak Abidin Sarayı'na gitmiş ve orada bu konuyu tartışmıştı. Yapılan görüşme sonucu olarak, ortalık sakinleşene kadar önemli kişilerin korunması için ek önlemlerin alınması kararı alınmıştı.⁷⁶

Avrupalıların Mısır'ı sömürmesi Mısır halkı tarafından hiç de iyi karşılanmıyordu. İsmail Paşa halkın bir nevi sakinleşmesi için kontrolün onda olduğunu göstermeye çalışıyordu. Bu nedenle İsmail Paşa yapılan asker ayaklanmayı fırsat bilerek, yeni bir kabine kuracağını bildirmişti. Bunun ardından kabinenin başında olan Nubar Paşa azledilerek hariciye nazırı olarak atandı ve onun yerine İsmail Paşa'nın oğlu Tefvik Paşa getirildi. Böylece Tefvik Paşa'nın başkanlığı ile yeni bir kabine kuruldu. Kabine kurulduktan sonra ilk yapmak istediği işlerden biri Mısır halkının kendisine ait bir banka açmak idi. Bu konu ile ilgili İngiltere ile müzakereler dahi yapılmıştı.⁷⁷

Tefvik Paşa'nın başkanlığı ile kurulmuş hükümeti onaylamayan İngiltere ve Fransa Tefvik Paşa'nın azledilmesini talep etmişti. Bunun üzerine İsmail Paşa İngiltere'ye oğlunun azledilmemesi için ricada bulunmuş ve eğer oğlu görevden alınırca maddi zorluklar yaşayacağını bildirmişti. İngiltere'nin ardından İsmail Paşa Fransa'dan da aynı ricada bulunmuştu.⁷⁸ Bu ricalardan sonra İngiltere ve Fransa'nın Tefvik Paşa'nın görevinden azledilmesi için olan baskıları son bulmuştu. Yeni kabine kurulduktan sonra olaylar hiç de İsmail Paşa'nın düşündüğü gibi gelişmemişti. Wilson ve Blingieres yeni kabinede kalmaktaydı ve Tefvik Paşa onların baskılarına karşı mücadele edemiyordu. Böylece hükümette İngiliz ve Fransız baskısı daha da artmıştı. İsmail Paşa oğlunun başkanlık yaptığı hükümetin İngiliz ve Fransız etkisinde olduğunu görüyordu ve bunun önünü almak için yalnız Mısırlılardan oluşan yeni bir kabine kurma kararı almıştı.⁷⁹ Yeni kabinenin neden kurulması gerektiğini ise İsmail Paşa kendince açıklamaya çalışmıştır. Ziya gazetesinin 11. sayısında bu açıklama da bulunmaktadır. İsmail Paşa Açıklamasında eski kabinenin kontrolü sağlayamadığı ve ülkede

⁷⁶ **Ziya**, 5 Nisan 1879, sa. 11, s. 3.

⁷⁷ **Ziya**, 15 Mart 1879, sa. 8, s. 2.

⁷⁸ **Ziya**, 8 Mart 1879, sa. 7, s. 2.

⁷⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi...**, s. 88-89.

işlerin karıştığı, bu yüzden de yeni hükümetin kurulması kararını aldığını belirtmiştir. Verilen bu karar İngiltere ve Fransa tarafından iyi karşılanmamıştır. Wilson ve Blingieres onların izni olmadan yeni hükümetin kurulmasına izin vermeyeceklerini bildirmişlerdir.⁸⁰ İngiltere ve Fransa'nın yeni kabinenin kurulmasını onaylamamalarına rağmen, İsmail Paşa halkın desteğini kazanmak için yeni kabine kurmakta kararlıydı.⁸¹ Ziya gazetesinde yazdığına göre ilk olarak, Tevfik Paşa görevinden istifa etmişti. İstifanın ardından İsmail Paşa Wilson ve Blingieres'i görevlerinden aldığını bildirmiş ve Mısırlılardan oluşan yeni bir hükümet kurmuştu.⁸² İsmail Paşa'nın bu gibi adımları Avrupalılar tarafından hiç de iyi karşılanmamış ve sonuç olarak onun Avrupalılara karşı olan adımları hükümdarlığının sonunu getirmişti. İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne İsmail'in azledilmesini istediklerini bildirmişlerdi çünkü Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerinde yetkisi vardı ve Osmanlı Sultan'ı Mısır Hidivini görevinden azledebilirdi. İngiltere ve Fransa'nın baskıları sonucu olarak, II. Abdülhamid İsmail Paşa'yı görevden alarak onun yerine Tevfik Paşa'yı göreve getirmişti.⁸³

Said Ünsizâde gazetesinde Tevfik Paşa'nın Mısır Hidivi tayin edilmesi ile ilgili bilgi de vermiştir. Ziya gazetesinde yazdığına göre, 26 Haziran 1879 tarihinde II. Abdülhamid Tevfik Paşa'nı Mısır'ın Hidivi ilan etmiştir. Tevfik Paşa ise büyük memnuniyetle ona verilen görevi kabul etmiştir. Tevfik Paşa Hidiv ilan edildikten sonra 26 Haziran akşamı onun şerefine 101 defa top atılmıştır. Ziya gazetesinde yazdığına göre, bu toplar Tevfik Paşa'nın itibarının artırılması için atılmıştır.⁸⁴ Tevfik Paşa 26 Haziran tarihinde Hidiv ilan edilse de tasdikli fermanın verilmesi 8 Ağustos'a kadar uzamıştır. Bu ferman Mısır'ın Vekayi-i Mısıriyye gazetesinde de yayınlanmış ve Said Efendi fermanı Vekayi-i Mısıriyye gazetesinden tercüme ederek Ziya gazetesinin 35. sayısında basmıştır. Gazetede yayınlanmış olan fermana, eski Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın görevinden azledildiği ve 6 Recep 1296'ta (26 Haziran 1879) Tevfik Paşa'nın Mısır Hidivliğine tayin edildiği ve bu kararın 12 Muharrem 1283 (27 Mayıs 1866) tarihli fermana esasen alındığı yazılmıştır. Fermana göre Mısır Hidivliği boşalırsa, eski Hidivin en büyük oğlu Hidiv seçilmek zorundaydı. Fermana Hidivin ticaret ve tarım alanında anlaşmalar yapmakta özgür olduğu fakat başka işlerde özgürlüğünün sınırlı olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca fermana Mısır hazinesi ve ordusu ile ilgili bilgiler de yer almıştır. Fermana göre, hazinenin gelirleri ve harcamaları ile ilgili Osmanlı Devleti'ne düzenli olarak bilgi verilmesi gerekiyordu. Bunlara ek olarak Mısır'ın her yıl Osmanlı Devleti'ne 750 bin lira

⁸⁰ Ziya, 5 Nisan 1879, sa. 11, s. 2.

⁸¹ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi...*, s. 113.

⁸² Ziya, 5 Nisan 1879, sa. 11, s. 2.

⁸³ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2012, s. 313.

⁸⁴ Ziya, 21 Haziran 1879, sa. 22, s. 1.

vergi vermesi gerekiyordu. Ordu ile ilgili alınan kararlara göre ise, Mısır ordusu 18 bin kişiden fazla olamazdı ve askerî kıyafetlerin hepsi aynı olmak zorundaydı. Hidiv Mısır askerlerine Miralay rütbesinden yüksek rütbeler veremezdi. Askerlere rütbe verilmesi için muhakkak Osmanlı Devleti'nin izninin olması gerekiyordu. Mısır zırhlı savaş gemileri yapamaz ve kullanamazdı. Ayrıca, Mısır Ordusu'nun Osmanlı Devleti'ne ait olduğu ve savaş zamanı Osmanlı Devleti'nin Mısır Ordusu'nu istediği gibi kullanabileceği de fermana yazılmıştı. Said Ünsizâde son olarak fermanın 19 Şaban 1296 (8 Ağustos 1879) tarihinde yazıldığını da gazetede belirtmiştir.⁸⁵ Bu fermanın verilmesi ile Tevfik Paşa resmen Mısır Hidivi olmuştu.

Mısıra yeni bir Vali tayin olunduğunda her zaman, yeni vali Valilik Fermanını almak için İstanbul'a gidiyordu ve fermanı bizzat kendisi alıyordu fakat Tevfik Paşa Hidiv tayin edilir edilmez İstanbul'a gitmemiştir. İngiltere ve Fransa, Hidiv'in İstanbul'a gitmesinin hazineye büyük zararlar vereceğini ve bu yüzden de gitmemesi gerektiğini bildirmiştir.⁸⁶ Ziya gazetesi de bu konuya değinmiştir. Gazetede yazdığına göre, Tevfik Paşa Hidiv ilan edilir edilmez İstanbul'a gitmese de onun Kasım ayında İstanbul'a Sultanın huzuruna gideceği konuşuluyordu⁸⁷ fakat gazetede Tevfik Paşa'nın İstanbul'a neden gitmediği ile ilgili bilgi verilmemiştir.

Said Efendi Ziya gazetesinde Tevfik Paşa'nın biyografisini de okuyucularına iletmeyi unutmamış ve gazetenin 23. sayısında bu konuya kısa bir şekilde değinmiştir. Ziya gazetesinde verilen bilgiye göre İsmail Paşa'nın yedi oğlu olmuştur ve onlardan en büyüğü Tevfik Paşa idi. Doğum tarihi 1852 senesiydi. Tevfik Paşa 1873 senesinde İbrahim İlhami Paşa'nın kızı Emine ile evlenmiş ve 1874 senesinde bu izdivaçtan bir oğlu olmuştur. Oğluna Abbas ismini vermiştir.⁸⁸

İsmail Paşa Hidivlikten azledildikten sonra onun kaderinin ne olduğu da ilgi çekici konulardan biridir. Said Ünsizâde gazetesinin bazı sayılarında bu konuya değinmiş ve İsmail Paşa ile ilgili bilgiler yayınlamıştır. Ziya gazetesinin 22. sayısında yazdığına göre, İsmail Paşa Hidivlikten azledildikten sonra İstanbul'a gitmek için hazırlıklara başlamıştır.⁸⁹ Gazetenin 24. sayısında İsmail Paşa'nın nereye taşınacağı ile daha geniş bilgi verilmiştir. Bu bilgilerden anlaşılıyor ki İstanbul'a taşınmak isteyen İsmail Paşa'ya II. Abdülhamid izin vermemiştir. Ona Smirni'ye ya da Bosna'ya taşınabileceği bildirilmiştir. İstanbul'a taşınmak için izin alamayan

⁸⁵ Ziya, 20 Eylül 1879, sa. 35, s. 4.

⁸⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi...**, s. 90.

⁸⁷ Ziya, 26 Temmuz 1879, sa. 27, s. 2.

⁸⁸ Ziya, 28 Haziran 1879, sa. 23, s. 3.

⁸⁹ Ziya, 21 Haziran 1879, sa. 22, s. 1.

İsmail Paşa Mısır'dan ayrılmak istememiştir. Bunun üzerine Mısır'da bulunan Avrupa temsilcileri Tevfik Paşa'nın yanına giderek, İsmail Paşa'nın oğlu Hüseyin ile birlikte Mısır'dan ayrılmasını talep etmişlerdir. Sonuç olarak 11 Temmuz tarihinden İsmail Paşa Mısır'dan ayrılmak için yola koyulmuştur. Onun Smirni'ye gideceği düşünülüyordu çünkü İstanbul'a gitmek için izin alamamıştı. İsmail Paşa Kahire'den ayrıldığı zaman, Mısır askerleri bir çizgi halinde dizilerek İsmail Paşa'yı selamlamış ve uğurlamışlardı. Tevfik Paşa ve bazı devlet görevlileri İsmail Paşa ile beraber Kahire'den ayrılana kadar birlikte gitmiş ve onunla vedalaşmıştı. Eski Hidiv'in bazı yakınları İskenderiye'ye kadar onunla beraber gitmiş ve o, Hüseyin Paşa, Talat Paşa ve Ragıp Paşa ile birlikte 12 Temmuz akşam altı sularında El Mahrusa isimli gemiye binerek Mısır'dan ayrılmıştı. Onun Smirni'ye değil de Napoli'ye gideceği konuşuluyordu.⁹⁰ Ziya gazetesinin bir sonraki baskısında İsmail Paşa'nın gemisinin 16 Temmuz tarihinde Napoli'ye vardığı belirtilmiştir fakat İsmail Paşa, kendisi ve gemide bulunan yakınları için makul bir yer bulunana kadar gemide kalmıştı. İyi bir yer bulduktan sonra, Mısır'da kalan haremının hepsini Napoli'ye getirmeyi düşünüyordu. Onun yanında yalnızca 4 eşi bulunuyordu. Gazetenin 24. sayısında El Mahrusa gemisi ile ilgili bilgilerde yer almıştır. Gazetede yazdığına göre, II. Abdülhamit İsmail Paşa'nın Napoli'ye gitmesine, El Mahrusa gemisinin onda kalmasına onay vermişti ve bu onayı şu şartla vermişti ki gemide bulunan âlem hiçbir zaman kaldırılmayacaktı ve her zaman gözüktür durumda olacaktı. Bu gemi oldukça büyük, güzel ve altınla süslenmiş bir gemiydi ve gemide İsmail Paşa'nın 400 sandık eşyası bulunuyordu.⁹¹

Kısa bir süre sonra İsmail Paşa Napoli'de kalacak bir yer bulmuş olsa da İtalya'dan taşınarak Mısır'a veya İstanbul'a gitmek için Osmanlı Sultan'ına defalarca müracaatta bulunmuştu. Ziya gazetesinin İstanbul'dan aldığı bilgiye göre, 19 Ağustos tarihinde yine bu müracaatlardan biri yapılmış ve yine Sultan tarafından onay verilmemiştir fakat gazetenin 19 Ağustos tarihinde İskenderiye'den aldığı başka bir telgrafta ise, Sultan'ın İsmail Paşa'ya Mısır'a geri dönmesi için izin verdiği yazılmıştı.⁹² Gazetede İsmail Paşa'nın Napoli'den Mısır'a veya İstanbul'a gitmesi ile ilgili hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Zaten İsmail Paşa uzun bir süre sürgün hayatı yaşamıştır. 1888 senesinde oğlu Hasan Paşa'nın sadakat teminatı vermesinden sonra, Sultan onun İstanbul'da ikamet etmesine izin vermiştir.⁹³

⁹⁰ Ziya, 5 Temmuz 1879, sa. 24, s. 3.

⁹¹ Ziya, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 3-4.

⁹² Ziya, 10 Ağustos 1879, sa. 29, s. 4.

⁹³ Tahsin Paşa, **Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamit**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1999, s. 148.

İsmail Paşa'nın Mısır'dan ayrılması ile ilgili gazetelerin birinde fotoğraf yayınlanmıştır. Said Ünsizâde bu fotoğrafı kendi gazetesinde anlatmıştır. Anlatım aşağıdaki gibidir:

*"Güzel baskı teknikleri olan bir gazete İsmail Paşa ile ilgili ilginç bir fotoğraf yayınlamıştır. Fotoğrafta İsmail Paşa halkı ile vedalaşıyor. Halkı ile üzgün bir şekilde vedalaşarak şu sözleri söylüyor: Halkım, şimdi ben sizden ayrılmak zorundayım. Mısır'dan ayrıldığım için ve sizinle birlik olamadığım için üzülmeysiniz çünkü İngiliz ve Fransa devletleri bana iyi maaş verecekler. Siz ise iyi yaşamak için mücadele edin ve kendinizi bütün zorluklardan kurtarmaya çalışın. Fotoğrafın ekinde ise, Mısır'ın eski ve yüksek olan piramitleri çizilmiştir. Piramitlerin yanından firavun geçişi tasvir edilmiş ve tasvirde o, Avrupalılara oldukça kızgınmış."*⁹⁴

Zannımızca Said Ünsizâde'nin bu fotoğrafın konusunu Ziya gazetesinde paylaşması, onun İsmail Paşa'nın azledilmesinin taraftarı olmadığını göstermektedir. Ayrıca bu anlatımdan İsmail Paşa'nın halkını Avrupalılara karşı mücadeleye çağırdığı kanaatine varmak da mümkündür çünkü o, halkına zorluklardan kurtulmak için mücadele etmeyi tavsiye etmiştir. Firavunun dahi Avrupalılara kızgın olarak tasvir edilmesi, zannımızca İsmail Paşa'nın Mısır halkını mücadeleye çağırdığını göstermektedir.

Yukarıda İsmail Paşa'nın Hidivlikten azledildikten sonra iyi maaş alacağı belirtilmişti. Ziya gazetesinde bu konu ile ilgili de bilgi bulunmaktadır. Gazetenin İskenderiye'den aldığı bilgiye göre, İsmail Paşa'ya her yıl 50 bin Sterlin (5 Temmuz 1879 tarihindeki kura göre 1 Sterlin 6.25 Rus Manat'ına beraberdı.) maaş verilecekti. Onun erkek çocuklarına 20 bin, annesine ise 30 bin Sterlin maaş verilecekti.⁹⁵ Ziya gazetesinde İsmail Paşa'nın fazlasıyla zengin olduğu ve ona verilecek olan maaşa ihtiyacının dahi olmadığı belirtilmiştir. Onun Londra bankalarında oldukça fazla parası vardı. Taşındığı İtalya'da dahi bankalarda parası bulunuyordu. Onun bankalarda olan paralarına ek olarak, birçok farklı ülkede köşklerinin bulunduğu da biliniyordu.⁹⁶

İsmail Paşa'ya 50 bin Sterlin maaş verilse de Mısır'ın yeni Hidivine 150 bin Sterlin maaş verilmesi kararı alınmıştı. Fakat Tefik Paşa bu kadar maaşa ihtiyacının olmadığını ve 50 bin Sterlin maaşın onun için yeterli olduğunu belirtmişti. Sonuç olarak Tefik Paşa'nın maaşı 50 bin olarak tayin edilmişti.⁹⁷

⁹⁴ **Ziya**, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 4.

⁹⁵ **Ziya**, 5 Temmuz 1879, sa. 24, s. 3.

⁹⁶ **Ziya**, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 3-4.

⁹⁷ **Ziya**, 5 Temmuz 1879, sa. 24, s. 3-4.

Tevfik Paşa Hidiv seçildikten sonra onun ilk yaptığı icraatlardan biri yeni kabinenin kurulması olmuştur. İlk başlarda kabinenin değiştirilmeyeceği hatta Nubar Paşa'nın eski görevine getirileceği konuşuluyordu⁹⁸fakat sonra durumun hiç de öyle olmadığı ortaya çıktı. Ziya gazetesinde yeni kabine ile ilgili de bilgi verilmektedir. Gazetede yazdığına göre,

*“Yeni kabinenin başkanı, hariciye ve dâhiliye nazırı Şerif Paşa, ahali işlerinin kontrolünü sağlamak için Mustafa Paşa, maliye nazırı İsmail Eyüp Paşa, maarif nazırı Mahmud Berdi Paşa, harbiye nazırı Osman Halil Paşa, fıkhiyye nazırı ise Murad Paşa seçilmişti.”*⁹⁹

Bu kabinenin de görev süresi kısa olmuştur. Ziya gazetesinde yazdığına göre,

*“ 18 Ağustos'ta kabine istifa etmiş ve Tevfik Paşa'nın başkanlığında yeni kabine kurulmuştu. Yeni fıkhiyye ve dâhiliye nazırı Zülfikar Paşa, hariciye nazırı Mustafa Sami Paşa, maliye nazırı Haydar Paşa, harbiye ve bahriye nazırı Osman Rıfkı Paşa, ahali işlerinin kontrolünü sağlamak için Muhammed Mirze Ali Paşa, ilmiyye ve maarif nazırı Ali İbrahim Paşa seçilmişti.”*¹⁰⁰

Mısır'a yeni Hidiv tayin olunduktan sonra, İngiltere ve Fransa malî kontrolü ele geçirmiştir. 1879 Temmuz ayının başlarında Tevfik Paşa Mısır'ın malî işlerini düzene sokmak için Fransız ve İngiliz müşavirler gönderildikten sonra, yeni bir komisyon kuracağını bildirmiştir.¹⁰¹ Mısır'ın malî kontrolü İngiltere ve Fransa'nın eline geçtikten sonra, hazinenin harcamalarını azaltmak için asker sayısı 11 bin kişiye kadar indirilmiştir.¹⁰² Said Ünsizâde Ziya gazetesinde bu konuya değinmiş fakat verdiği bilgide asker sayısının farklıdır. Ziya gazetesinin 25. sayısında yazdığına göre, Mısır Hidivi ve harbiye nazırı askerlerin sayısının indirilmesi için karar almıştır. Bu karara göre, askerlerin sayısı 12 bine indirilecektir.¹⁰³

Ziya gazetesinin yayına başladığı yıl Mısır'da durumlar oldukça karışıktı. Ziya gazetesi ise okuyucularına Mısır'ın bu karışık durumları ile ilgili bilgiler vermiştir. Said Efendi Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın dönemi ile ilgili gazete okuyucularına fazlasıyla bilgi verdiği halde, Tevfik Paşa'nın dönemiyle ilgili nispeten az bilgi vermiştir. Gazetede Mısır'la ilgili yayınlanan makalelere baktığımız zaman, Said Ünsizâde'nin İsmail Paşa'nı Tevfik Paşa'dan fazla desteklediğini anlamak mümkündür. Zannımızca bu nedenden ötürü gazetede İsmail Paşa döneminde Mısır'la ilgili bilgiler fazla olduğu halde, Tevfik Paşa Hidiv ilan edildikten sonra gazetede Mısır'la ilgili

⁹⁸ **Ziya**, 28 Haziran 1879, sa. 23, s. 3.

⁹⁹ **Ziya**, 5 Temmuz 1879, sa. 24, s. 4.

¹⁰⁰ **Ziya**, 10 Ağustos 1879, sa. 29, s. 2.

¹⁰¹ **Ziya**, 28 Haziran 1879, sa. 23, s. 1.

¹⁰² Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi...**, s. 409.

¹⁰³ **Ziya**, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 3.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL OLAYLAR

4.1 Hırsızlık ve Cinayet

Said Ünsizâde gazetesinde hariciye haberleri yayınlamakla birlikte, okuyucularına ülke dâhilinde ve Azerbaycan topraklarında olan olaylarla ilgili de haberler vermiştir. Bu haberlerde mahsul fiyatları, borsa, ilanlar, eğitim, cinayet, hırsızlıklar, hastalıklar ve doğal afetler gibi birçok konulara değinilmiştir. Gazetede yayınlanan haberler sayesinde ülkenin sosyal durumunu ve yapısını az çok tahmin edebiliriz. Said Ünsizâde Osmanlı Rus Savaşı ve savaşın sonuçları ile ilgili hiçbir zaman kendi düşüncelerini gazetede belirtmese de diğer konularda kendi düşüncelerini belirtmiştir. Mesela, gazetenin birçok sayısında yayınlanmış hırsızlık ve cinayet olaylarını kötülemiş ve bu gibi olayların olmasının nedenlerini açıklamaya çalışmıştır.

Said Ünsizâde'ye birçok kişi Ziya gazetesinde yayınlaması için mektuplar göndermiştir. Bu mektuplardan biri gazetenin 3. sayısında yayınlanmış ve yayınlanan konu hırsızlıkla ilgili olmuştur. Mektupta yazdığına göre, Bakü guberniyasının Göyçay ilçesinde hırsızlıklar daha da çoğalmış ve nerdeyse hırsızların sayısı hakkıyla kazanan kişilerin sayısından fazla olmuştur. Hatta öyle köyler varmış ki ahalisinin çoğu hırsızmış. Kızılağaç, Yenikend ve Kürdşaban köyleri hırsızlığın fazla olduğu köylerdenmiş. Mektubun sonundaysa mektubun neden gönderildiği de yazılmıştır. Mektubun yazılma nedeni Said Ünsizâde 'den hırsızlığın neden çoğaldığı ile ilgili gazetede kapsamlı bir makalenin yayınlamasının istenmesi olmuştur.¹⁰⁴ Said Efendi ona gönderilen mektubu gazetenin 3. sayısında yayınlamış ve mektuptan sonra cevap adlı başlık altında kendi düşüncelerini yazmıştır. Said Ünsizâde, yukarıda ismi yazılmış köylerde yaşamayan birinin veya köylerde olan olaylardan habersiz birinin bu köylerle ilgili konuşup fikir beyan etmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Ama hırsızlığın nedenleri ilgili genel fikirleri cevap kısmında yazmıştır. Ona göre hırsızlığın nedenleri evebeyinler tarafından doğru yetiştirilmeme, işsizlik, evsizlik ve birçok başka nedenlerdir fakat bu nedenlerden en başlıcası ebeveynlerin çocuklarını iyi yetiştirememesidir. İyi yetişmemiş ve hırsız olmuş birisi eninde sonunda hapsedilecektir. Hapse düşmüş kişinin ise tüm ömrü hapiste geçecektir ve bundan sonra pişman olması hiçbir şeyi değiştirmeyecektir.¹⁰⁵ Said Ünsizâde bu makalesiyle hırsız kadar, çocuğunun hırsız olmasına neden olan ebeveyninin de suçlu olduğunu belirtmiştir. Gazetede bu gibi makaleler, ahalinin çocukları ile daha yakından ilgilenmesi ve çocukların gelecekte iyi biri olması için evebeyinlerin daha dikkatli olması amacıyla basılmıştır. Ayrıca

¹⁰⁴ Ziya, 8 Şubat 1879, sa. 3, s. 3.

¹⁰⁵ Ziya, 8 Şubat 1879, sa. 3, s. 3- 4.

gazetede hırsızlık gibi kötü alışkanlıklar her zaman kötülenmiş ve insanların böyle işlerden uzak durması tavsiye edilmiştir.

Ziya gazetesinde yayınlanmış başka bir hırsızlık olayı, gazetenin matbaasının da bulunduğu Vorontsov mahallesinde olmuştur. Haberde Maku Hanı Timur Paşa'nın Tiflis'e geldiği ve Vorontsov mahallesinde kaldığı yazılmıştır. Evden çıktığı zaman kapını kilitlemeyen Timur Hanın evinden 4433 manat değerinde olan değerli eşyalarının çalındığı ve hırsızın bulunması için görevlilerin araştırmaya başladığı belirtilmiştir.¹⁰⁶ Gazetenin sonraki baskılarında hırsızların bulunması ile ilgili haber yayınlanmamıştır. Zannımızca hırsızlar bulunmuş olsaydı bunu Said Ünsizâde gazetede yayınlardı çünkü bazı hırsızlık olayları gazetede yayınlandıktan sonra, hırsızların yakalandıkları ile ilgili haber de yayınlanmıştır ama gazetenin hiçbir sayısında bu hırsızların yakalanması ile ilgili haber yayınlanmamıştır.

Gazetede küçük çaplı hırsızlık olaylarından başka postane ve hazine soygunları ile ilgili haberler de yayınlanmıştır. Mesela Ziya gazetesinin 19. sayısında postane çalışanlarının kendi postanesini soydukları ili ilgili bir haber yayınlanmıştır. Soyguncuların 9 Mayıs'ta Yutz'dan Varşova'ya ve oradan ise Rusya sınırları dışına geçtikleri yazılmıştır. 18 ve 21 yaşlarında olan bu soyguncular yurt dışında yakalanarak Rusya Devleti'ne teslim edilmiştir. Soyguncularla birlikte onların çaldıkları 20 milyonun hepsi Rusya'ya verilmiştir.¹⁰⁷ Postane paralarının çalınması ile ilgili başka bir olay Şuşa ve Hocalı çaparhanelerinin arasında olmuştur. Gence'ye giden posta arabasından, içinde 5073 manat para olan çanta kaybolmuştur. Postane arabasından para çantasının kaybolması ile ilgili başka bir olay Tiflis'ten Krasnovodsk'ye giden posta arabasında olmuştur. Kaybolan çantada 22943 manat para olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁸

Postane arabalarının soyulması ile ilgili haberler, o dönemde postane soygunlarının fazla olduğunu göstermektedir. Soyguncular yalnız posta arabalarını değil, postaneleri de soymuştur. 23 Ağustos'ta böyle soygunlardan biri gerçekleşmiştir. Astrahan'dan yeni çıkan posta arabasını soyan soyguncular postaneye gitmiş ve postane memurlarını öldürerek postaneyi dahi soymuştur. 26 Ağustos'ta ise Vladikavkaz yakınlarındaki postane de soyguncular tarafından soyulmuştur. Soygun zamanı memurları öldüren soyguncular bir vatandaşı da yaralamıştır. İlk soygun zamanı 7 bin, ikinci soygun zamanı ise 55 bin manat para çalınmıştır.¹⁰⁹ Ziya gazetesinin hiçbir sayısında bu soyguncuların yakalanması ile ilgili bilgi verilmemiştir.

¹⁰⁶ Ziya, 21 Mart 1879, sa. 9, s. 2.

¹⁰⁷ Ziya, 31 Mayıs 1879, sa. 19, s. 3.

¹⁰⁸ Ziya, 2 Ağustos 1879, sa. 28, s. 3.

¹⁰⁹ Ziya, 30 Ağustos 1879, sa. 32, s. 3-4.

Ziya Gazetesinde soygunlarla ilgili yayınlanmış olan başka bir ilginç haber ise Kars'ta bir hazinesinin soyulması olmuştur. Hazinenin nerede tutulduğunu öğrenen soyguncular, hazinenin tutulduğu odanın arka duvarına patlayıcı yerleştirmiş ve duvarı patlatmıştır. Duvarda delik açıldıktan sonra soyguncular polisler gelene kadar 1.5 milyon manat değerinde para ve değerli eşyaları alıp kaçmıştır. Soyguncular 6 Haziran tarihinde yakalanarak hapsedilmişlerdir. Hırsızlar yakalandığı zaman çalınan paranın 1 milyonu yanlarında bulunmuş ve polis paraya el koymuştur.¹¹⁰ Bulunamayan 500 bine yakın para ise 19 Temmuzda bulunmuştur.¹¹¹

Postanelerin ve hazinelerin soyulması devletin soygunculara karşı yeterince önlem alamadığını göstermektedir. Gazetede yayınlanan haberlerden belli oluyor ki çoğu zaman hırsızlar bulunup hapsedilememiştir. Hırsızlık olaylarının çoğalmasına neden olan olaylardan biri de, hırsızların çoğu zaman cezasız kalması olmuştur.

Said Ünsizâde gazetesinde hırsızlıklar ve soygunlarla ilgili haberlerden başka cinayet haberlerini de yayınlamıştır. Cinayet haberlerinde genellikle kimlerin öldürüldüğü veya öldürülmesi için teşebbüste bulunulduğu yazılsa da hapishanelerle ilgili makaleler de yer almıştır. Cinayet haberlerinden biri Harkov gubernatoru Dmitry Kropatkin'le ilgili olmuştur. Haberde 21 Şubat tarihinde akşam saatlerinde bir ziyafetten kendi evine giden Kropatki'ye ateş açıldığı ve ağır şekilde yaralandığı yazılmıştır. Mermiyi çıkarmak için doktorlar çağırılsa da bu operasyon sonucunda öleceği bildirilmiş ve bu yüzden hiç kimse mermiyi çıkarma riskine girmemiştir. Ağır yaralanmış Kropatkin aldığı bu yara sebebiyle ölmüştür.¹¹²

XIX. yüzyılın sonlarına doğru İran'dan Tiflis'e farklı nedenlerle birçok İranlı gelmiştir. Tiflis'e gelen İranlıların birkaçının isimleri cinayete karışmıştır. Bunun nedeni gazetede açıklanmamıştır ama böyle olayların birkaçı gazetede yayınlanmıştır. Cinayet olaylarından biri gazetesinin basıldığı Vorontsov mahallesinden olmuştur. Mahallede bulunan İranlı Hüseyin beyin aşhanesinin önünde İranlı Hasan isimli bir kişi, Tiflisli Aleksey Yegerovun boynunu bıçakla yaralamış ve olay yerinden kaçmıştır. Yaralanan kişi kısa zaman içinde ölmüş ve saklanan katil bulunarak hapsedilmiştir.¹¹³ Başka bir İranlı katilin cinayeti ile ilgili gazetenin 8. sayısında bilgi verilmiştir. Bu kişi 15 yaşında olan Hoy'lu bir çocukmuş ve Tiflis'te kervansarayın önünde Muğanlı köyünden olan Gurban adlı bir kişiyi arkadan bıçaklamıştır. Yaralıyı tedavi için hastaneye götürseler de hastanede 2 saat sonra ölmüştür.¹¹⁴ Tiflis'te olan

¹¹⁰ **Ziya**, 12 Haziran 1879, sa. 21, s. 1.

¹¹¹ **Ziya**, 26 Temmuz 1879, sa. 27, s. 1.

¹¹² **Ziya**, 22 Şubat 1879, sa. 5, s. 4.

¹¹³ **Ziya**, 8 Mart 1879, sa. 7, s. 3.

¹¹⁴ **Ziya**, 15 Mart 1879, sa. 8, s. 4.

başka bir cinayet kurbanıysa Tiflisli Kasım adlı biri olmuştur. Cinayete kurban giden Kasım'ın cesedi sokakta bir bekçi tarafında bulunmuş ve cinayetle ilgili soruşturma başlamıştır. Soruşturma sonucu İranlı Alinagi ve Tiflisli Ferec gözaltına alınmıştır.¹¹⁵

Cinayet haberlerinden en çok dikkat çekeni Rus Çarı II. Aleksandr'a karşı yapılan suikast olmuştur. Bu suikastla ilgili birçok detay ve bilgi gazetenin bazı sayılarında yayınlanmıştır. Yayınlanmış olan bu bilgiler suikastın detaylarının öğrenilmesi için oldukça önemlidir.

Çar II. Aleksandr'a karşı birkaç kere suikast teşebbüsleri olmuştur. Bu suikastların temeli 1861 tarihinde köylülerin azat edilmesi için verilen kararname ile atılmıştır. Şöyle ki verilen karardan rahatsız olan hürriyet ve terakki taraftarları harekete geçmiş ve Halkseverler ismi ile devlet adamlarının öldürülmesi için bir dizi adımlar atmışlardır. Daha evvel Harkov gubernatoru Dmitry Korpatkin'in öldürülmesi ile ilgili bilgi vermiştik, onun öldürülmesinin ardın da Halkseverler zümresinin gizli cemiyeti olan Halkın İradesi cemiyeti olmuştur. Bu cemiyet Çarı öldürmek için 1866 tarihinde II. Aleksandr'a karşı bir suikast planlamıştır. Suikast teşebbüsü üniversiteli bir genç tarafından yapılmış ve başarısız olmuştur. Bu saldırının ardından teröristlere karşı sert önlemler alınmıştır fakat bu önlemlere rağmen daha birkaç suikast teşebbüsü olmuştur. Suikastçılar Çarın Kışlık Sarayında onu öldürmek için bomba bile patlatmıştır. Çarın ne zaman yemek yiyeceğini önceden öğrenen suikastçılar, Çarın yemeye ne zaman geleceğini tahmin ederek bombanın fitilini yakmış ve yemek salonunu patlatmışla fakat Çar yemekten önce bir yakını ile görüşmüş ve konuşması uzadığı için yemeğe geç gitmiştir. Durum böyle olunca bu suikast teşebbüsü de başarısız olmuştur.¹¹⁶

II. Aleksandr'a karşı yapılan başarısız suikastlardan biri Ziya gazetesinin yayınlandığı yıllara denk gelmektedir. 14 Nisan 1879 tarihinde Rus Çarına karşı yapılmış suikast teşebbüsü ile ilgili Ziya gazetesinin 11. sayısında birçok bilgi verilmiştir. Bu bilgiler gazeteye telgraflar vasıtasıyla iletilmiş ve gazetede bu telgrafların nereden geldiği de belirtilmiştir. Gazeteye Petersburg'dan gönderilen telgraf da bu telgraflardan biri olmuştur. Telgrafta 14 Nisan tarihinde Çarın sabah yürüyüşüne çıktığı ve yürüyüş yaptığı zaman saat 9'ta muhafız kolordu karargâhının önünden geçtiği sırada II. Aleksandr'a üç kere ateş edildiği belirtilmiştir. Ateş edilen silah revolver yani altıpatlardı. Suikastçının birkaç kere ateş etmesine rağmen, mermilerin hiçbirisi hedefe ulaşmamıştır. Gayri resmî başka bir telgrafa göre ise, Çar II. Aleksandr her zamanki gibi Kış Sarayının yakınlarında olan Pevçesky köprüsü yakınlarında

¹¹⁵ **Ziya**, 26 Nisan 1879, sa. 14, s. 4.

¹¹⁶ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 357.

sabah yürüyüşü yaptığı sırada ona karşı suikast teşebbüsü olmuştur. Çarı öldürmek amacıyla 5 kere ateş açmış suikastçı hedefi tutturamamıştır. Petersburg'dan alınan başka bir telgrafta suikastçının kıyafeti ile ilgili de detaylar verilmiştir. Telegrafta yazdığına göre, suikastçı palto giymiş ve üzerinde kokart kurdelesi olan askerî tören şapkası takmıştı. Bu kişi paltosunun cebinden silahını çıkarmış ve birkaç kere ateş etmiştir. Ateş edildikten sonra muhafız kolordu karargâhının görevlileri suikastçıyı yakalamıştır.¹¹⁷

Rusya Çarına suikast yapan kişinin kimliği ile ilgili gazete iki kez bilgi verilmiştir. Bunun nedeniyse yakalanan suikastçının kendini farklı biri gibi takdim etmesi olmuştur. Kendini maliye bakanlığında çalışan Şokola olarak takdim eden suikastçı, bu yanlış bilgiyi verdikten sonra kendisini zehirlemiştir fakat derhal müdahalede bulunulmuş ve zehirden ölmemesi için gerekli önlemler alınmıştır.¹¹⁸ Soruşturma sonucu 3 Nisan'da suikastçının asıl isminin Aleksandr Konstantinoviç Solovyev olduğu ve onun Pskov guberniyasının Toropets ilçesinde öğretmenlik yaptığı ortaya çıkmıştı. Solovyev'in yaşadığı ev ise Malıy Murisk mahallesinde olmuştur.¹¹⁹

Çara karşı yapılan başarısız suikast girişiminden sonra, II. Aleksandr'a birçok yerden telgrafların ve mektupların geldiği ve yapılan suikastın başarısız olduğu için herkesin sevindiği Ziya gazetesinde belirtilmiştir.¹²⁰ Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid de Rus Çarı II. Aleksandr'a telgraf çekmiş ve telgrafta suikasttan sağ çıktığı için mutlu olduğu belirtilmiştir. Rus Çarı ise bu telgrafa göre II. Abdülhamid'e teşekkürlerini bildirmiştir.¹²¹

Çarın memurları ise suikast olayını duyar duymaz Kış Sarayında toplanmış ve suikast girişiminden Çarın sıyrık dahi almadan çıktığı için sevinçli olduklarını Çara iletmişler. Kış Sarayına toplanan memurlarla görüşen Çar onların önünde çıkış yapmış ve çıkış metni olduğu gibi Ziya gazetesinde yayınlanmıştır. Yayınlanmış metin aşağıdaki gibidir.

*“Bana karşı olan aşırı sevginiz ve sadakatiniz için size minnettarım. Tanrı beni 3 kere ölümden kurtarmıştır. Tanrı'nın bana karşı olan bu sevgisi için ona teşekkür ediyorum. Tüm bu olanlara rağmen ben yine de devletime hizmet edeceğim ve Rusya Devleti'nde sulh ve asayişin temini için çalışacağım. Devletimizin daha da gelişmesi için elimden geleni yapacağım ve bu yolda her zamanki gibi Tanrı bana yardım edecektir ve size bir daha buraya kadar geldiğiniz için teşekkür ediyorum.”*¹²²

¹¹⁷ Ziya, 5 Nisan 1879, sa. 11, s. 1.

¹¹⁸ Ziya, 5 Nisan 1879, sa. 11, s. 2.

¹¹⁹ Ziya, 13 Nisan 1879, sa. 12, s. 2.

¹²⁰ Ziya, 5 Nisan 1879, sa. 11, s. 2.

¹²¹ BOA, Y.A.HUS., 160/109, 17 Nisan 1879.

¹²² Ziya, 13 Nisan 1879, sa. 12, s. 2.

Said Ünsizâde Ziya gazetesinde suikastçı ile ilgili hangi kararın verildiği bilgisini de vermiştir. Gazetede yazdığına göre, Solovyev’le ilgili gerekli tahkikatların yapılması işi Livandiyov’a havale edilmiştir. Tahkikatlar yapıldıktan sonra bir oturum açılmış ve oturuma S.N.Urusov başkanlık yapmıştır. Mahkeme Solovyev’i Rusya’daki mevcut devleti yıkmaya çalışan biri suç örgütünün üyesi olmaktan suçlu bulmuştur. Kasıtlı olarak Çarı öldürmek için birkaç kere silahla ateş etmesi sebebiyle, onun tüm servetine el konularak ölüme mahkûm edilmesi kararı almıştır.¹²³

Ziya gazetesinde yeni hapishanelerin yapılması ve hapishaneden kaçan birkaç mahkûmla ilgili haberler de yayınlanmıştır. Gazeteye gelen bir telgrafta Rusya’nın farklı yerlerinde yeni ve mahkûmların kaçmasının oldukça zor olduğu hapishanelerin yapılacağı ile ilgili karar alındığı bildirilmiştir. Bu hapishanelerin nerde yapılacağı ile ilgili haberi ise Said Ünsizâde Novosti gazetesinden almış ve bunu haberi gazetesinde yayınlamıştır. Gazetede yayınlanmış haberde yeni hapishanelerden ikisinin Sibiryâ guberniyasında, ikisinin Rusya’nın Avrupa kıtasında bulunan topraklarının Doğu’sunda, birinin Rusya’nı güneyinde başka birinin ise Zakafkasya’da yapılacağı yazılmıştır.¹²⁴

Şimdiki gibi gazetenin yayınlandığı yıllarda da hapishanelerden kaçan mahkûmlar olmuştur. Ziya gazetesinde birkaç böyle haber yayınlanmıştır. Bu haberlerden biri gazetenin 29. sayısında yayınlanmış ve birkaç mahkûmun hapishaneden kaçtığı yazılmıştır. Habere göre ilk tahkikatlardan sonra mahkûmların nasıl kaçtığı öğrenilememiştir. Ama sonra hapishane görevlilerinden biri tuğlalardan birinin yamuk durduğunu farkına varmış ve tuğlanı yerinden çıkarmıştır. Bu olay sonucu mahkûmların tuğlaların altından tünel kazarak kaçtığı öğrenilmiştir. Kazını yataklarından kopardıkları küçük demir parçasıyla yapmış bu mahkûmlar bulunamamıştır.¹²⁵

Gazetede hırsızlık ve cinayet haberlerine bu kadar fazla yer verilmesi okuyucuların böyle haberlere meraklı olduğunu göstermektedir. Hırsızlıkla ilgili gazetede yayınlanan ilk haberde hırsızlığın kötü olduğu ve evebeyinlerin çocuklarının hırsız olmaması için çaba sarf etmesi gerektiği belirtilmiştir. Gazetede birçok hırsızlık ve cinayet olaylarından sonra bu olaylara karışmış kişilerin yakalandığı haberleri de yer almıştır. Bu gibi haberler insanlara kötü işler yaptığı zaman hapsedileceği mesajını vermiştir.

4.2 Yangınlar, Veba ve İlanlar

¹²³ Ziya, 13 Nisan 1879, sa. 12, s. 2.

¹²⁴ Ziya, 21 Haziran 1879, sa. 22, s. 2.

¹²⁵ Ziya, 10 Ağustos 1879, sa. 29, s. 2.

Rusya'nın bazı şehirlerinde olan yangınlarla ilgili Ziya gazetesinde haberler yayınlanmıştır. Bu haberlerde yangınlar zamanı zarara uğrayan kişilerden, zararın ne kadar olmasından, ne kadar evin zarar görmesinden ve bir sıra başka konulardan bilgi verilmiştir. Böyle haberlerden biri gazetenin 8. sayısında yayınlanmıştır. Habere göre, 1 Mart saat 10:30'da Perşembe gecesi Tiflis'in Paska mahallesinde yangın olmuştur. Yangın zamanı 3 bin metre kare yer tamamen yanmış ve arazinin içinde tahta, ağaç atölyesi dahi varmış. Atölyeden mal alan Malakan ve Tatar faytoncular yangın zamanı orada olduğundan, birçoğu yaralanmıştır. Atölyede çok sayıda ağaçlar, tahtalar ve saman olduğu için yangın daha da kuvvetlenmiştir. Atölye sahibi, Malakanlar, Tatarlar, Ermeniler ve Kazanlar yangından en fazla zarar çekenler olmuştur ki onların zararı tahminen 25 bin manattan fazla olmuştur. Yangın sonucunda ahaliye toplam 165 bin manattan fazla zarar değmiştir. Kazanlardan 11 ailenin evi tamamen yanmıştır. Yangında 18 yaşında bir erkek çocuğu ağır yaralanmış ve hastaneye götürüldükten kısa zaman sonra ölmüştür. 6 at, at arabaları, inekler buzağılar ve koyunlar yangın sırasında yanmıştır. Yangının öbür mahallelere geçmemesi için itfaiye ve polis elinden geleni etmiştir. Fakat buna rağmen yangın yan mahalleye de geçmiş ve mahallenin bir tarafı yanmıştır. Zarara uğrayan ahali ise bir hayli zor durumda düşmüştür.¹²⁶

8 Mart tarihinde olan yangın zamanı zarara uğrayan ahaliye yardım edenlerle ilgili haberler de gazetede yer almıştır. Zarar çekenlere ilk yardımı Tiflis Hayır Kurumu yapmıştır. Yangından sonra hayır kurumu ahalinin durumunu öğrenmek için iki kişi göndermiştir. Ahalinin durumunu öğrenen Tiflis Hayır Kurumu en zor durumda olan 15 kişiye para yardımında bulunmuştur. Yardım amacıyla verilen paranın miktarı 10 manat olmuş ve toplam 150 manat yardım edim edilmiştir.¹²⁷

Tiflis ahalisinin nasıl yardımsever olduğunu Ziya gazetesinde yayınlanan haberlerden de öğrenmek mümkündür. Mesela, Yangından zarar çekmiş ahaliye yardım etmek amacıyla tiyatro oyunu yapılmış ve toplanan tüm para zarar çekmiş ahaliye verilmiştir. Bu tiyatro oyununu Katferova kardeşleri organize etmiş ve tiyatrodan toplam 673.20 manat para toplanmıştır. Toplanan parayı ise onlar karakola götürmüş ve yardım amacıyla Paska ahalisine verilmesini rica etmişler.¹²⁸

¹²⁶ Ziya, 15 Mart 1879, sa. 8, s. 4.

¹²⁷ Ziya, 21 Mart 1879, sa. 9, s. 2.

¹²⁸ Ziya, 21 Mart 1879, sa. 9, s. 3.

Paska mahallesinde 8 Mart tarihinde olan yangından 14 gün sonra yine yangın olmuştur. 24 Mart tarihinde olan bu yangın zamanı 5 ev tamamen yanmış ve ev sahiplerinin söylediklerine göre, onlara değen zararın toplamı 48 bin manat olmuştur.¹²⁹

Başka bir yangın 17 Nisan'da Orenburg şehrinde olmuştur. Yangın şehrin en güzel tarafında olmuş ve birçok önemli yerler yanmıştır. Divanhane, misafirhane, kışlalar, iki kilise, mescit, dört değirmen, 292 dükkân, 949 ev ve birçok yer yangın zamanı tamamen yanmış ve onarılamaz hale gelmiştir. Yangın o kadar şiddetli olmuştur ki, şehrin ahalisinin yarısından fazlası evsiz kalmış ve değirmenler yandığı için ahali ekmek bulamaz hale gelmiştir. Yangın zamanı en çok yaralananlar askerler olmuştur. Bunun nedeni ise kışlaların da yanması olmuştur. Yangının nedeninin dikkatsizlik olduğu belirtilmiştir. Yangından sonra dağıntılardan 3 ceset bulunmuştur. Orenburg ahalisinin durumunun kötü olduğunu gören Çar ve İçişleri bakanı her biri 10 bin manat para yardımında bulunmuştur. Çar yangın zamanı evleri yanan ahaliye yardımların edilmesi amacıyla bir komisyon düzenlenmesi ve komisyonun tahkikat sonucunu devlete bildirmesi emrini vermiştir.¹³⁰ Komisyon gerekli tahkikat yaptıktan sonra sonuçları devlete bildirmiş ve bu tahkikata binaen yangından zarar çekenlere bir daha 10 bin manat yardım edilmiştir.¹³¹

Nisan ayında olan başka bir yangın ise Uraliski'de olmuştur. 29 Nisan öğle vakti saat 2'de sert rüzgârın olduğu bir zamanda yangın çıkmış ve rüzgâr yangının yayılmasına neden olmuştur. Rüzgâr nedeniyle yangın söndürülememiştir. Yangın zamanı telgrafhane de yandığı için yangınla ilgili detaylı bilgi alınamamıştır.¹³²

Mayıs ayında olan yangınlarla ilgili genel bilgini Said Ünsizâde Ziya gazetesinde yayınlamıştır. Şöyle ki, gazetenin 22. sayısında Mayıs ayında Rusya'da toplam ne kadar yangın olduğu ile ilgili makale yayınlanmıştır. Makalede toplam 1730 yerde yangın olduğu ve zararın 1.904.468 manat olduğu belirtilmiştir. 1730 yangına ek olarak 119 farklı yerde yangınlar da olmuştur ki bu yangınlar zamanı hiç bir önemli zarar olmamıştır. Yangınların 930'nün hangi nedenle çıktığı bilinmemektedir. Birkaç guberniyada yangın olmamıştır. Bu guberniyalardan biri de Bakü guberniyası olmuştur.¹³³

Başka bir zararı büyük olan yangınsa İrkutsk'ta çıkmıştır. 27 Haziran tarihinde çıkan bu yangında, devlet idareleri, 3 banka, 3 eczane, kiliseler, okullar ve birçok yer tamamen yanmıştır.

¹²⁹ Ziya, 29 Mart 1879, sa. 10, s. 2.

¹³⁰ Ziya, 26 Nisan 1879, sa. 14, s. 2-3.

¹³¹ Ziya, 10 Mayıs 1879, sa. 16, s. 1.

¹³² Ziya, 10 Mayıs 1879, sa. 16, s. 2.

¹³³ Ziya, 21 Haziran 1879, sa. 22, s. 2.

Padişah bankası yansa da içindeki değerli eşyalara ve paralar hiç bir zarar değmemiştir çünkü yangının çıktığını gören görevliler, yangın bankaya ulaşmadan bankanı boşaltmıştır. İrkutsk şehrinin yarısında çoğu yanmıştır. Rusya Çarı kendi hazinesinden zarar çeken ahaliye 20 bin yardım göndermiştir.¹³⁴

Padişah Bankası'nın yakınlarında başka bir yangın 5 Ağustos'ta Tiflis'te çıkmıştır. Akşam saat 4'de Sirkiyuski sokağında birkaç evin yanmasına neden olan bu yangın Çetahov'un evine oldukça yakınmış. Padişahlık bankası bu evde olduğu için bankanı acele bir şekilde başka yere taşımışlar. Ziya gazetesinde yangının verdiği zararın miktarının tam olarak ne kadar olduğunun bilinmediği belirtilmiştir.¹³⁵

Zannımızca Padişah bankasının bulunduğu yerlerde yangınların ve Çara kaşı yapılan suikastın bu kadar yakın tarihlerde olması tesadüf olamazdı. Yangınların Çara zarar vermek için Halkın İradesi cemiyeti tarafından düzenlediği ihtimalinin olduğunu düşünmekteyiz.

Bazen küçük yangınlarda büyük yangınlardan daha fazla insan ölmüştür. Böyle yangınlardan biri 9 Temmuz tarihinde Nijniy'de olmuştur. Küçük bir ecza dükkânında yangın çıkmış ve bu yangın iki dükkân öteye kadar yayılmıştır. Ecza dükkânında yangın nedeniyle bir patlama olmuşsa da, yangın çabucak söndürülmüş. Fakat patlama nedeniyle 17 kişi ağır yaralanmış ve 4 kişi hayatını kaybetmiştir. Yaralılardan bazılarının durumu çok ağır olduğundan, birkaç kişinin daha öleceği bildirilmiştir. Gazetenin bu sayısında başka bir yangınla ilgili haber de verilmiştir. Bu yangın 7 Temmuz'da gece saat 2'de çıkmıştır. Borcomi ile Mihailof arasında olan postane çaparhanesinde çıkan yangın zamanı ahırda bulunan tüm atlar yanmıştır.¹³⁶

Ziya gazetesinde geniş şekilde yer verilen haberlerden biri de Rusya'da o dönem yayılmış veba hastalığı olmuştur. Gazetenin farklı sayılarında nerede hastalığın olduğu, hastalığın nereden geldiği, hangi önlemlerin alındığı, karantinanın hangi şehirlerde olduğu ve hangi şehirlerden kaldırıldığı gibi birçok bilgi verilmiştir. Said Ünsizâde Ziya gazetesinin 3. sayısında Povest gazetesinin veba ile ilgili makalesini yayınlamıştır. Makalede vebanın Mekke ve Medine'den geldiği ve hastalığı ziyaretten Rusya'ya dönenlerin getirdiği belirtilmiştir. Rusya'nın Doğu'sunda vebanın yayılmasına neden olan bu olayın karşısını almak için, hastalık bitine kadar hacca gitmenin yasaklanması gerektiği bildirilmiştir. Gazetenin aynı sayısında veba ile ilgili başka bir haber de yayınlanmıştır. Bu haberde Volgograd'da iki kişinin hastalıktan

¹³⁴ Ziya, 5 Temmuz 1879, sa. 24, s. 1.

¹³⁵ Ziya, 10 Ağustos 1879, sa. 29, s. 2.

¹³⁶ Ziya, 13 Temmuz 1879, sa. 25, s. 2.

öldüğü ve bu ölümlerin veba ile ilgili olup olmadığını öğrenmek için birkaç doktorun gönderildiği belirtilmiştir. Doktorlar gerekli kontrolleri yaptıktan sonra ölen kişilerin vebadan ölmediğini ve Volgograd'da vebanın olmadığını Astrahan gubernatoru General Loris Melikov'a bildirmiştir.¹³⁷

Ziya gazetesinin yayına başladığı yıl, Rusya'da veba hastalığının bittiği yıla denk gelmektedir. Gazetede yayınlanan haberlerden bunu almak mümkündür. Şöyle ki, gazetenin 5. sayısında vebanın en fazla olduğu guberniyalardan biri olan Astrahan'da artık hasta olmadığı yazılmıştır. Bu haberin doğru olduğunu teyit etmek amacıyla yabancı ülke temsilcilerinden oluşan bir komisyon Astrahan'a gitmiştir. Komisyonun Astrahan'da veba ile ilgili hiç bir kanıt bulamayacağı gazetede de oldukça emin bir şekilde belirtilmiştir. Komisyon gerekli tahkikatı yapmış ve guberniyada veba olmadığı kanaatine varmıştır. Durum böyle olunca guberniyadan karantina kaldırılmıştır.¹³⁸ Bu haberlerden anlaşılıyor ki yabancı ülke temsilcilerinden oluşan bir komisyon vardı ve karantinanın bittiğini ilan etmek için bu komisyonun onay vermesi gerekmiştir. Böyle bir komisyonun olması vebanın başka ülkelere de yayılmasının karşısını almak için oldukça önemli olmuştur.

Avrupa devletleri veba hastalığı nedeniyle Rusya ile ticaret ilişkilerini hastalık bitene kadar kesmişti ve bu nedenle ticaretin yeniden açılması için başka bir komisyon tertip edilmiştir. Bu komisyonda Avusturya'yı Kiroş, Prusya'yı Kasper İstareski ve Osmanlı Devleti'ni Orus efendi temsil etmiştir. Bu komisyon da gerekli tahkikatları yapmış ve vebanın bittiği kanaatine varmıştır. Temsilciler veba bittiği için kendi devletlerine ticaretin yeniden açılmasında hiçbir sakıncanın olmadığını belirtmiştir.¹³⁹

Rusya Devleti vebayı önleyebilmek için bazı önlemler almıştır. Bu önlemlerden biri veba olan şehirlerin karantinaya alınması ve karantinada olan şehirlerden taşımacılık yapanların denetlenmesi olmuştur. Mesela, Astrahan guberniyasında veba olduğu için şehir karantinaya alınmıştı. Guberniyadan Hazar Denizi ile Bakü'ye gidecek gemiler ise denetlenmek ve hastalığın olmadığına dair belge almak zorundaydı. Aksi takdirde gemi limandan ayrılmazdı. Bu belge talebi kararı Astrahan guberniyasından başka guberniyalara vebanın taşınmasını önlemek amacıyla yürürlüğe konulmuştu. Gemilerin denetlenmesine devlet oldukça önem vermekteydi. Fakat daha sonra guberniyadan karantina kalktığı için artık Bakü'den gelen gemilerin geri dönebilmesi için evrak alması gerekmiyordu.¹⁴⁰ Astrahan'dan karantina

¹³⁷ Ziya, 8 Şubat 1879, sa. 3, s. 3.

¹³⁸ Ziya, 22 Şubat 1879, sa. 5, s. 4.

¹³⁹ Ziya, 1 Mart 1879, sa. 6, s.3.

¹⁴⁰ Ziya, 19 Nisan 1879, sa. 13, s. 4.

kalktıktan sonra vebanın bir daha guberniyaya yayılmaması amacıyla başka denetlemelere başlanmıştı. Ziya gazetesinde bu denetlemelerden biri ile ilgili bilgi verilmişti. Şöyle ki Astrahan'a gelen gemiler 3 gün denetlemeye alınıyordu. Doktorlar tarafından gerekli denetlemeler yapıldıktan sonra, mürettebata gemiden inme izni veriliyordu. Gemilerin denetlenmesine devlet oldukça önem vermektedir. Bunun nedenlerinden biri, o dönemde gemilerde farelerin fazla bulunduğu ve vebanın ise çoğu zaman fareler vasıtasıyla taşındığıydı.¹⁴¹

Veba hastalığının geniş yayıldığı yerlerden biri Astrahan guberniyasının Vetlyanka köyü olmuştur. 1879 senesinin başlarında bu köyde veba hastalığı bitmek üzereydi ve çok az kişi vebadan ölüyordu. Vetlyanka'da olan son iki hasta iki kardeş olmuştur. Küçük kardeş 21 Şubat tarihinde ölmüş ve abisi Pesrov'un durumu ise oldukça olmuştur. Doktorlar onun da öleceğini bildirmiştir.¹⁴²

1 Mart'ta Loris Melikov'a Vetlyanka'da vebanın bittiği ile ilgili telgraf çekilmiş ve bunun ardından teftiş için oraya Doktor Roytrigir gönderilmiştir. Doktorun araştırması sonucu vebanın bittiği kanaatine gelinmiştir. Loris Melikov vebanın bittiği haberini alır almaz karantinanın kaldırılması emrini vermiş ve köye giriş çıkışları engellemek için çekilmiş olan zincirler kaldırılmıştır.¹⁴³

Vetlyanka'da karantinanın bitmesi ardından Loris Melikov bir açıklamada bulunmuştur. Açıklama Ziya gazetesinin 8. sayısında yayınlanmıştır. Bu açıklamada hastalandıktan sonra iyileşen 81 kişinin olduğu ve hastalığın buraya başka bir yerden geldiği belirtilmiştir. Ayrıca Vetlyanka'nın temiz havası ve ahalisinin temiz olması nedeniyle vebanın kaynağının burası olduğunun söylenmesinin mümkün olmadığı da bildirilmiştir. Gazetenin aynı sayısında 12 Mart tarihinde Loris Melikov'un Vetklyanka'ya gittiği yazılmıştır. O, hastalığın bitmesinin delili gibi kendisinin dahi Vetlyanka'ya korkmadan geldiğini söylemiştir. Gubernator orda olan zaman eskiden vebalı kişilerin yaşamış olduğu ve değeri 45 bin manat olan 67 evin yandırılması emrini vermiştir.¹⁴⁴

3 Mayıs tarihinde Rusya Devleti resmi olarak tüm devlette karantinanın bittiğini ilan etmiş ve Rusya'da veba resmi olarak bitmiştir.¹⁴⁵

¹⁴¹ **Ziya**, 10 Mayıs 1879, sa. 16, s. 1.

¹⁴² **Ziya**, 1 Mart 1879, sa. 6, s.3.

¹⁴³ **Ziya**, 8 Mart 1879, sa. 7, s. 2.

¹⁴⁴ **Ziya**, 15 Mart 1879, sa. 8, s. 1.

¹⁴⁵ **Ziya**, 10 Mayıs 1879, sa. 16, s. 1.

Veba hastalığını araştıranlar için, Ziya gazetesi önemli kaynaklardan biridir. Gazetede vebaya karşı alınan birkaç önlem belirtilmiş ve 19. yüzyılda olan veba hastalığının tarihi ile ilgili bazı bilgiler de gazetede yer almaktadır.

Ziya gazetesinin bazı sayılarının son sayfasında ilanlar da yayınlanıyordu. Bu ilanlar çoğu zaman kitap satışları ile ilgili olsa da kıymetli taşların ve aynaların satışı ile ilgili ilanlar da gazetede yayınlanmıştır. Ayrıca gazetede iş ilanları dahi verilmiştir. İlanların fiyatı ise satırların sayına göre belirlenmiştir. Gazetenin 20. sayısına kadar ilanların her satırı için 30 kuruş, 20. sayısından sonra ise 10 kuruş alınmıştır. İlanların fiyatının azalmasından sonra gazeteye gelen ilanların sayısı artmıştır.

Ziya gazetesinde ilk ilan gazetenin 9. sayısında yayınlanmış ve bu ilanın aynısı gazetenin 10 ve 11. sayılarında da yayınlanmıştır. İlanı veren kişiler Estantin ve Bekir adlı iki kişi olmuştur ki onların Almanya’da kehribar madenleri olmuştur. Bu şahıslar Tiflis’te Aleksandrovski parkının karşısında ve Vasili Erfavort’un dükkânını kiralamış ve bir kehribar dükkânı açmıştır. Onların Nijeqorodoski fuarında kehribar ambarları, fotoğrafçılarda ofisleri, Moskova’da Nikoloyeviç mahallesinde defterhaneleri, Petesburg’ta dükkân ve Odessa’da depoları olmuştur. Said Ünsizâde kehribar almak isteyen gazete okuyucularının bu dükkâna giderek kehribar alabileceklerini belirtmiştir.¹⁴⁶

Başka bir ilan gazetenin 18. sayısında yayınlanmıştır. Bu ilanda Tiflis’in Atamanski mahallesinde bulunan postanenin Güney’inde ayna satıldığı yazılmıştır. Satışta olan aynalar el aynaları ve boy aynaları olmuştur. İstenilen büyüklükte aynalar yapılabilmekteymiş ve bunun için önceden siparişte bulunmak gerektiymiş. İlanın sonunda aynaların ne kadar güzel ve kaliteli olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷ Said Efendi ilanı yayınlamakla birlikte, ilanı överek reklamını dahi yapmıştır.

Kitapların satışı ile ilgili ilanlar diğer ilanlardan fazla olmuştur. İlk defa böyle bir ilan gazetenin 19. sayısında yayınlanmıştır. Aynı ilan gazetenin bir sonraki 2 sayısında da yayınlanmıştır. İlanda Şeyh Sadi Efendi’nin Gülistani İrem kitabının satıldığı yazılmıştır. Bu kitap İstanbul’da Ahter gazetesinin matbaasında basılmış ve 228 sayfa olan kitap Mirze ağa lakaplı biri tarafından el yazısı ile yazılmıştır. Bu şahsın el yazısının oldukça güzel ve okunaklı olması da gazetede belirtilmiştir. Kitabı almak isteyenler gazeteye yazabilir veya Ziya matbaasından kitabı alabilirdi.¹⁴⁸ Gülistani İrem kitabı ile ilgili gazetenin birçok sayısında ilan

¹⁴⁶ **Ziya**, 21 Mart 1879, sa. 9, s. 4., **Ziya**, 29 Mart 1879, sa. 10, s. 4., **Ziya**, 5 Nisan 1879, sa. 11, s. 4.

¹⁴⁷ **Ziya**, 24 Mayıs 1879, sa. 18, s. 4.

¹⁴⁸ **Ziya**, 31 Mayıs 1879, sa. 19, s. 4., **Ziya**, 5 Haziran 1879, sa. 20, s. 4., **Ziya**, 12 Haziran 1879, sa. 21, s. 4.

verilmiştir. Mesela, gazetenin 36 ve 37. sayılarında kitapla ilgili önceden verilen bilgilere ek olarak kitabın 1.5 manata olduğu yazılmıştır. Ayrıca başka şehirlerde yaşayanlar kitabı almak isterse, onlara kitabın posta ile gönderileceği de bu sayılarda belirtilmiştir.¹⁴⁹ Gülistanî İrem kitabının satışı ile ilgili gazetenin 44. ve 45. sayılarında da ilan yayınlanmıştır. Bu ilanda yalnız kitabın uygun fiyata satıldığı belirtilmiş ve o kadar da çok bilgi verilmemiştir.¹⁵⁰ Gazetenin 41. sayısında da bir ilanın sonunda Gülistani İrem kitabı da matbaamızda satılmaktadır yazılmıştır.¹⁵¹ Zannımızca ilanların parası satırların sayına göre alındığı için, kitapla ilgili ilan gazetenin sonraki sayılarında kısa tutulmuştur.

Ziya gazetesinin ilanlar bölümünde Kuran'ın dahi satıldığını yazılmıştır. Satılan Kuran kitabının oldukça güzel kapağının olduğu, güzel hatla yazıldığı, ayetlerin kenarlarının bezendiği ve uygun fiyata olduğu belirtilmiştir. Bu ilanın ardınca Mirze Gulu Efendi'nin ilimle ilgili kitabının da satıldığı yazılmıştır fakat bu ilanda kitabın ismi ve fiyatı ile ilgili bilgi verilmemiştir.¹⁵² Kitapla ilgili daha sonra gazetenin 44. ve 45. sayılarında başka bir ilan yayınlanmıştır. İlanda Mirze Gulu Efendi'nin ilim eseri gibi tanınan Miftahul Cennet kitabının satıldığı belirtilmiştir. Kitabın üzerinde başka bir kitabın dahi hediye verildiği yazılmıştır. Hediye verilen kitapta abdest duaları olmuş ve abdestin nasıl alınması gerektiği resimlerle gösterilmiştir.¹⁵³

Gazetenin ilanlar bölümünde kitap satışı ile ilgili kampanyalar dahi olmuştur. Bu kampanyalardan biri gazetenin 46. sayısında yayınlanmıştır. İlanda Kuran, Gülistani İrem, Miftahul Cennet ve Delailül Hayrat kitaplarının hepsini alana fiyatta indirim olacağı ve indirime ek olarak kasideler, hicri takvim ve iki cilt Rus-Türk sözlüğü verileceği belirtilmiştir.¹⁵⁴

Ziya gazetesinin ilanlar kısmında satışla ilgili olmayan başka ilanlarda yayınlanmıştır. Bu ilanlardan biri iş ilanlarıdır. Gazetede ilk iş ilanı 2 Ağustos 1879 tarihinde yayınlanmıştır ve ilanla ilgili detaylı bilgi 10 Ağustos'ta yayınlanan sayıda verilmiştir. İlan aşağıdaki gibidir:

“İki Müslüman öğretmen yani Azerbaycan dilinde yazma ve okumayı iyi bilen ve dini eğitim verebilecek öğretmenler Tiflis guberniyasının Telavi ilçesine gereklidir. Bu öğretmenlerden birinin maaşı yılda 200 manat, o birinin maaşı ise ilde 300 manattır. Bu işle ilgilenen her kesten

¹⁴⁹ **Ziya**, 27 Eylül 1879, sa. 36, s. 4., **Ziya**, 4 Ekim 1879, sa. 37, s. 4.

¹⁵⁰ **Ziya**, 19 Kasım 1879, sa. 44, s. 4., **Ziya**, 23 Kasım 1879, sa. 45, s. 4.

¹⁵¹ **Ziya**, 1 Kasım 1879, sa. 41, s. 4.

¹⁵² **Ziya**, 1 Kasım 1879, sa. 41, s. 4.

¹⁵³ **Ziya**, 19 Kasım 1879, sa. 44, s. 4., **Ziya**, 23 Kasım 1879, sa. 45, s. 4.

¹⁵⁴ **Ziya**, 29 Kasım 1879, sa. 46, s. 4.

ricamızdır ki kendileri ile ilgili bilgileri ayın 15'den 20'ne kadar Tiflis'te bulunan idareimize göndersinler."¹⁵⁵

Gazetede yayınlanmış tüm ilanlar her zaman son sayfada bulunmuştur fakat bu ilan bilmediğimiz bir nedenden gazetenin ilk sayfasında yayınlanmıştır.

Öğretmenlikle ilgili başka bir ilan gazetenin 39. sayısında yayınlanmıştır. İlan Tiflis öğretmenler okulunu bitirmiş ve Rusçaya iyi vâkıf olan genç bir öğretmenin ilanı olmuştur. O Tiflis'te olan tüccarlardan Rusça öğrenmek isteyenleler ders verebileceğini bildirmiştir. Rusça dersi almak isteyenler gazeteye bunu bildirirse onlara yardımcı olunacağı da belirtilmiştir.¹⁵⁶

Said Ünsizâde'nin Ziya gazetesinde yayınladığı ilanların çoğu eğitimle ilgili olmuştur. Bu ise onu eğitime verdiği değeri bir daha göstermektedir hatta Said Efendi Azerbaycan Türkçesi'nde eğitim verebilecek öğretmenin gerektiği belirtilen ilanı diğer ilanlardan farklı olarak gazetenin ilk sayfasında yayınlamıştır. Her zaman eğitime ve halkının bilinçlenerek gelişmesine önem veren Said Ünsizâde Ziya gazetesinde de bu tavrını belli etmiştir. Ziya gazetesini okuyan herkes bunu kendisi vâkıf olabilir.

¹⁵⁵ **Ziya**, 2 Ağustos 1879, sa. 28, s. 1., **Ziya**, 10 Ağustos 1879, sa. 29, s. 1.

¹⁵⁶ **Ziya**, 18 Ekim 1879, sa. 39, s. 4.

SONUÇ

Azerbaycan tarihinde ilk özel ve milli matbaanın kurucusu olan Said Ünsizâde ile ilgili ve onun yayınladığı Ziya gazetesi ile ilgili yapılan bu tez çalışmasında oldukça önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden biri Said Efendi'nin 1842 senesinde doğduğu ve 1903 senesindeyse öldüğü bilgisidir. Said Ünsizâde'nin doğum ve ölüm tarihleri yapılan tez çalışması sonucu olarak netleştirilmiştir.

Ziya gazetesinin ilk iki sayısının bulunamamış olması ve bulunmuş sayıların iyi araştırılmamış olması, gazetenin ne zaman yayına başladığı ile ilgili farklı tarihlerin söylenmesine neden olmuştur fakat Ziya gazetesinin sayılarının detaylı incelenmesi sonucu olarak, gazetenin ilk sayısının 25 Ocak 1879 senesinde yayınlandığı gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu bilgi Ziya gazetesinin 44. sayısında açık bir şekilde belirtilmiştir.

Ziya gazetesi ile ilgili birçok yanlış bilgi bulunmakta ve söylenmektedir. Bu yanlış bilgilerden biri, gazetenin gayesinin İslamcılık olarak belirtilmesidir ancak gazetede yayınlanmış olan haberler ve makaleler bu bilginin tamamen yanlış olduğunu göstermektedir. Hatta gazetede Arap alfabesinin öğrenilmesinin zor olduğu ve sonuç olarak Müslüman halkın okuyup yazma öğrenmesinin de zor olduğu belirtilmiştir. Said Ünsizâde çözüm olarak kolay öğrenilebilen alfabelerden birinin kullanılması gerektiğini düşünüyordu ki bu gibi düşünceler gayesi İslamcılık olan bir gazetede yer alamazdı. Ayrıca gazetede bazı dini görevliler kınanmış ve dini yanlış yorumlayarak cahilliğe neden olanlar kötülenmiştir.

Said Ünsizâde'nin gazetesinin farklı sayılarında yayınladığı yazılarından, Ziya gazetesinin maddi zorluklar yaşadığı sonucuna varmak mümkündür. Hatta gazete zararla çalıştığı için Said Efendi gazeteyi kapatmak zorunda kalmıştır. Gazetenin maddi zorluklar yaşaması, abonesinin ve okuyucusunun az olduğunu göstermektedir. Said Ünsizâde Avrupa'da gazete okuyanların çok olduğunu farklı karşılaştırmalar ile Ziya gazetesinde birkaç kere belirtmiş ve Azerbaycan halkının da gazete okuması gerektiğini kendince açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca Ziya gazetesinin neden az okunduğuna dair açıklaması da gazetede yer almıştır. Said Efendi'nin kanaatine göre Arap alfabesinin öğrenilmesinin ve okunmasının zor olması, ilk yılda baskının kötü olması, Kafkasya halkının okuma ve yazmaya o kadar da meraklı olmaması gibi nedenler gazete okuyucularının az olmasına neden olmuştur. O, okuyucuların artması için matbaasına yeni baskı makineleri dahi almıştır fakat Said Ünsizâde'nin çabalarına rağmen okuyucu kitlesi istenilen gibi artmamış ve gazete uzun süre zararla çalıştığı için kapatılmıştır.

Gazetede en fazla yer verilen başlıklardan biri hariciye haberleri olmuştur. Hariciye haberlerinde gazetenin yayınlandığı dönemle ilgili değerli bilgiler okuyuculara aktarılmıştır. Bu bilgilerde 93 Harbi'nden sonra imzalanan antlaşmalar ve savaştan sonra gerçekleşen olaylar da yer almıştır. Gazetede bilgileri bakıldığı zaman savaştan sonra II. Aleksandr'a Büyük Devletler'in baskı yaptığı ve bu nedenle de Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerinin değiştirilmesine karşı çıkamadığı anlaşılmaktadır fakat konuyla ilgili halkına açıklama yapan II. Aleksandr, bunu halkını ve Hristiyan halkını düşündüğü için kabul ettiğini bildirmiştir. Ayrıca gazetede önemli antlaşmalardan biri olan İstanbul Antlaşması'nın maddeleri de basılmıştır. Antlaşmanın yayınlanmasından gazetenin ne kadar hızlı ve iyi çalıştığı sonucuna varmak mümkündür. Örneğin, Ziya gazetesinin 3. sayısının yayınlandığı gün 8 Şubat 1879 senesini olmuştur. Rusya ve Osmanlı devletlerinin İstanbul Antlaşması'nı imzalanması da aynı tarihte olmuştur. Yani gazete antlaşmanın yapıldığı gün okuyucularına antlaşmanın metnini iletebilmiştir.

Şarkî Rumeli Vilayeti ile ilgili de Ziya gazetesinde bazı bilgiler bulunmuştur. Bu bilgilerden en ilgi çekenini Büyük Devletlerin Şarkî Rumeli Vilayeti'ne karma işgal kuvveti göndermek istemesi olmuştur. Bu kararın kabul edilmesi için Osmanlı Devleti'nin de onay vermesi gerekiyordu. 26 Mart 1879 senesinde Osmanlı Devleti'ne sunulan bu teklif, 31 Mart tarihinde reddedilmiştir. Konunun ilgi çekici olan tarafı ise Osmanlı Devleti'nin onayını beklemeyen Büyük Devletlerin, hangi devletin nereye, ne kadar asker göndereceği kararını önceden almış olmasıdır. Şöyle ki Ziya gazetesinde 21 ve 29 Mart tarihlerinde İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya devletlerinin Şarkî Rumeli Vilayetine asker göndermek için kararlar aldığı belirtilmiştir. Büyük Devletler Osmanlı'nın bu teklifi kabul edeceğini düşünmüş olsa da sonuç tamamen farklı olmuştur.

Gazetesinde Dünya'nın farklı yerlerinden bilgiler veren Said Ünsizâde, Afrika ve Afrika'da yaşayan Zulu kabilesi ile ilgili de bilgiler vermiştir. Ziya gazetesinin farklı sayılarında Zuluların yaşam şekli, kabile ve ordu yapılanması, İngilizlerle savaşları ve birçok bilgi aktarılmıştır. İngiliz Zulu Savaşı ile ilgili fazlasıyla bilgiler veren Said Efendi'nin, gazetede yayınladığı makalelerden bu savaşta Zuluları desteklediği fark edilmektedir. Savaş zamanı Zuluların kazandığı zaferler daha detaylı verilmiştir. 24. İngiliz Alayı'nın mağlup edilmesi, İngilizlerin ikmal konvoyunun ele geçirilmesi, IV. Napolyon'un öldürülmesi ve bazı bilgiler, İngilizlerin zaferlerine göre daha detaylı anlatılmıştır. Ayrıca Zulu Ordusu'nun Said Ünsizâde tarafından övülmesi de, onun taraflı olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak Said Efendi

gazetesinde Afrika ve Zulular ile ilgili değerli bilgiler vermiştir. Bilgilerden en önemlisi olan İngiliz Zulu Savaşı ise bu konuyu araştıran araştırmacılar için oldukça değerlidir.

Said Ünsizâde'nin Ziya gazetesini yayınladığı yıllarda birçok önemli tarihi olaylar olmuştur. Bu olaylardan biri II. İngiliz Afgan Savaşı olmuştur. Savaşın başlarında Said Efendi Afganları desteklemiştir fakat sonra savaşla ilgili bilgileri tarafsız olarak gazetesinde yayınlamıştır. Bunun nedeni İngilizlerin Afganistan'ı işgal etmek için Rusya'ya para vermesi olmuştur. Bu olaydan sonra Rusya İngilizlerin işgaline karışmamıştır. Said Ünsizâde de Rusya'da gazete yayınladığı için savaşı tarafsız olarak anlatmıştır.

Gazetede verilen bilgilere göre, Afganlar İngilizlere karşı olan savaşta Rusya'nın onlara askeri yardım edeceğini düşünmüştür fakat Rusya Afganlara yardım etmemiştir. Rusya yardım etmemiş olsa dahi savaş sırasında Moğollar Afganlara yardım etmiştir ama bu yardım İngilizlerle sürdürülen savaşın sonucunu değiştirmekte o kadarda etkili olmamıştır. II. İngiliz Afgan Savaşı ile ilgili bilgilerin bulunduğu gazetede, Afgan emirleri ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Bunlardan en ilgi çekici olanı Afgan Emiri Şir Ali Han'ın ölüm tarihi olmuştur. Şöyle ki tarihte Şir Ali Han'ın ölüm tarihi 21 Şubat 1879 olarak bilinse de Ziya gazetesinin 5. sayısında Şir Ali Han'ın 17 Şubat tarihinde öldüğü belirtilmiştir. Araştırmacıların bir konuyu araştırırken bilgileri teyit etmek açısından farklı kaynaklara da bakmaları gerekmektedir. Ziya gazetesinde verilen bilgilerin detaylı olması ve bu bilgilerde farklılıkların bulunması, araştırmacılar için gazeteyi oldukça değerli kaynak yapmaktadır.

Ziya gazetesinde Mısır'la ilgili de birçok bilgi verilmiştir. Gazetenin yayınlandığı dönemde Mısır maddi zorluklar yaşıyordu ve İngiltere ve Fransa'nın Mısır Hidivi'ne karşı baskıları artmıştı. Mısır'ın dâhilinde de durumlar oldukça karışık ve sıklıkla hükümetler değiştiriliyordu. Gazetede Mısır'da olan birkaç hükümet değişikliği detaylı şekilde verilmiştir. Hükumette kimlerin olduğu ve kimlerin hangi makamda bulunduğu Ziya gazetesinde yayınlanmıştır.

Mısır'la ilgili verilen bilgilerden biri, ordudan atılan askerlerin ayaklanarak Nubar Paşa'ya saldırması olmuştu. Bu gibi olaylar Mısır halkının da İngiliz ve Fransız baskılarından rahatsız olduklarını göstermektedir çünkü askerlerin sayısının azaltılması için İngiltere ve Fransa Mısır'a baskıda bulunmuştu. Büyük Devletlerin Mısır'a karşı olan baskılarına İsmail Paşa direnmeğe çalışıyordu fakat İsmail Paşa'nın yürüttüğü siyaset Büyük Devletler tarafından iyi karşılanmadığından, onun Hidivlikten azledilmesi için Osmanlı Devleti ile görüşmeler yapılmıştı. Sonuç olarak o vazifesinden azledilmişti. Yeni Hidiv ise İsmail Paşa'nın oğlu Tefik Paşa olmuştur. Ziya gazetesinde İsmail Paşa'nın Hidivlikten azledildikten sonraki hayatı ile

ilgili de bilgiler verilmiştir. İsmail Paşa'nın Mısır'dan ayrılması gazetede detaylı bir şekilde okuyuculara aktarılmıştır. Said Efendi İsmail Paşa'nın azledilmesini istememiştir. Bunu Mısır'la ilgili gazetesinde yayınladığı haberlerden anlamak mümkündür.

Gazetenin dâhiliye haberlerinde en çok yer verilen haberler hırsızlık, cinayet, soygun, hastalık gibi konular olmuştur. Hırsızlık ve cinayetle ilgili verilen haberlerden önce veya sonra, bu gibi amellerin kötü olması ile ilgili Said Efendi öğütlerde bulunmuştur. Gazetenin dâhiliye haberlerini okumakla halkın sosyal durumunu ve yapılanmasını öğrenmek mümkündür.

Günümüzde Covid-19 hastalığının tüm Dünya'yı sarması ve bu salgına karşı devletlerin aldığı önlemler herkesçe malumdur. Ziya gazetesinde de o dönemde vebaya karşı alınan önemlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Gazetede veba ile ilgili yayınlanmış haberler halkın bilinçlenmesi ve kendini koruması için de önemli olmuştur.

Sonuç olarak gazete ve gazetenin içeriği ile ilgili bilinen tüm yanlışlıklar bu tez çalışması ile giderilmeye çalışılmıştır. Gazetenin içeriğinin ne kadar zengin olduğu yapılan tez çalışması ile bir daha ortaya konulmuştur. Ziya gazetesinde haricîye haberleri ile ilgi bilgi verildiğinde çoğu zaman, konu bir araştırma konusu gibi araştırılmış ve okuyuculara öyle iletilmiştir. Bu durum günümüz araştırmacıları için gazetenin ne kadar değerli olduğunu bir daha göstermektedir

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ
BOA , BEO., 756/56661, 26 Mart 1896.
BOA , HR. TH., 33/7, 24 Eylül 1879.
BOA , HR. TO., 132/29, 14 Nisan 1879.
BOA , HR. TO., 132/32, 15 Nisan 1879.
BOA , HR. TO., 132/33, 16 Nisan 1879.
BOA , HR. TO., 132/38, 16 Nisan 1879.
BOA , HR. TO., 132/40, 17 Nisan 1879.
BOA , HR. TO., 132/59, 27 Nisan 1879.
BOA , HR. TO., 380/20, 29 Ağustos 1879.
BOA , İ. EV., 4/6, 21 Temmuz 1893.
BOA , MB. İ., 51/94, 13 Nisan 1879.
BOA , Y. A. HUS., 160/109, 17 Nisan 1879.
BOA , Y. A. HUS., 161/4, 27 Nisan 1879.
BOA , Y. A. RES., 3/24, 15 Mayıs 1879.
BOA , Y. A. RES., 3/36, 29 Mayıs 1879.
BOA , Y. PRK., AZJ., 2/93, 10 Haziran 1879.
BOA , Y. PRK., AZJ., 2/93, 10 Haziran 1879.
BOA , Y. PRK. EŞA., 24/3, 21 Mart 1896.
BOA , Y. PRK., MBC., 6/3, 27 Mayıs 1879.

GAZETELER
Hayat , sa.21, 5 Temmuz 1905.
Kafkaz , , sa. 50, 5 Mart 1881.
Kredo , sa. 926, 4 Ocak 2019.
Ziya , sa. 3, 8 Şubat 1879.
Ziya , sa. 4, 15 Şubat 1879.
Ziya , sa. 5, 22 Şubat 1879.
Ziya , sa. 6, 1 Mart 1879.
Ziya , sa. 7, 8 Mart 1879.
Ziya , sa. 8, 15 Mart 1879.
Ziya , sa. 9, 21 Mart 1879.
Ziya , sa. 10, 29 Mart 1879.
Ziya , sa. 11, 5 Nisan 1879.
Ziya , sa. 12, 12 Nisan 1879.
Ziya , sa. 13, 19 Nisan 1879.
Ziya , sa. 14, 26 Nisan 1879.
Ziya , sa. 15, 3 Mayıs 1879.
Ziya , sa. 16, 10 Mayıs 1879.
Ziya , sa. 18, 24 Mayıs 1879.
Ziya , sa. 19, 31 Mayıs 1879.
Ziya , sa. 20, 5 Haziran 1879.
Ziya , sa. 21, 12 Haziran 1879.
Ziya , sa. 22, 21 Haziran 1879.

Ziya , sa. 23, 28 Haziran 1879.
Ziya , sa. 24, 5 Temmuz 1879.
Ziya , sa. 25, 13 Temmuz 1879.
Ziya , sa. 26, 19 Temmuz 1879.
Ziya , sa. 27, 26 Temmuz 1879.
Ziya , sa. 28, 2 Ağustos 1879.
Ziya , sa. 29, 10 Ağustos 1879.
Ziya , sa. 30, 16 Ağustos 1879.
Ziya , sa. 31, 23 Ağustos 1879.
Ziya , sa. 32, 30 Ağustos 1879.
Ziya , sa. 33, 6 Eylül 1879.
Ziya , sa. 34, 13 Eylül 1879.
Ziya , sa. 35, 20 Eylül 1879.
Ziya , sa. 36, 27 Eylül 1879.
Ziya , sa. 37, 4 Ekim 1879.
Ziya , sa. 38, 11 Ekim 1879.
Ziya , sa. 39, 18 Ekim 1879.
Ziya , sa. 40, 26 Ekim 1879.
Ziya , sa. 41, 1 Kasım 1879.
Ziya , sa. 42, 8 Kasım 1879.
Ziya , sa. 43, 15 Kasım 1879.
Ziya , sa. 44, 19 Kasım 1879.
Ziya , sa. 45, 23 Kasım 1879.
Ziya , sa. 46, 29 Kasım 1879.
Ziyayı Kafkaziyye , sa. 16, 9 Nisan 1881.

Ziyayı Kafkaziyye, sa. 21, Ocak 1881.

KİTAPLAR	
Akçura Yusuf:	Türkçülüğün Tarihi Gelişimi , İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2012.
Aliyarlı Süleyman:	Azerbaycan Tarihi , Bakü, Çırac Yayınevi, 2009.
Aliyev Müştəbə:	“Ekinci’nin Mabedi-Ziya”, A.M.E.A., Matbuat Tarihi ve Gazetçilik Sorunları (Makaleler Toplusu) , Bakü, 2016, s.150-151.
Armaoğlu Fahir:	19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914) , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
Aşırlı Akif:	Azerbaycan Matbuatı Tarihi (1875-1920) , Bakü, İlim ve Eğitim Yayınevi, 2009.
Aydın Mahir:	Şarkî Rumeli Vilayeti, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
Azərbaycan Milli İlimlər Akedemisi A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü:	Azerbaycan Tarihi 4. cilt , Bakü, CBS- PP MMC Basımevi, 2007.
Bünyadov Ziya:	Azerbaycan Tarihi , Bakü, Çırac Yayınevi, 2007.
Cleveland William L.:	., Modern Ortadoğu Tarihi , Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul, İdil Matbaacılık, 2008.
Fremont-Barnes Gregory:	The Anglo-Afgahan Wars 1839-1919 , Oxford, Osprey Yayınevi, 2009.
Greaves Adrian, Mkhize Holani:	The Zulus at War: The History, Rise, and Fall of the Tribe That Washed Its Spears , New York, Skyhorse Yayınevi, 2014.

Hacıyeva Asya:	Uluslararası İlişkiler Tarihi (1871-1919) , Bakü, Bakü Üniversite Yayınevi, 2001.
Kakar M. Hasan:	A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901 , Leiden, Brill Yayınevi, 2006.
Karal Enver Ziya:	Osmanlı Tarihi , Cilt: VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007, s.
Kurat Akdes Nimet:	Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar) , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
Lock Ron:	The Anglo-Zulu War-İsandlwana: The Revelation of a Disaster , Güney Yorkshire, Pen&Sword Military Yayınevi, 2017.
Murray John:	The Second Afgan War 1878-80 , Londra, Hazell, Watsonand Viney, Ltd, 1907.
Nuriyeva İrade:	Azərbaycan Tarihi , Bakü, Mütercim Yayınevi, 2015.
Nedim İpek:	Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
Sander Oral:	Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü , Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2000.
Sander Oral:	Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e , Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2012.
Stapleton Timothy J.:	A Military History of South Africa: from the Dutch-Khoi Wars to the End of Apartheid , Kaliforniya, Praeger Security International Yayınevi, 2010.
Stewart Jules:	On Afghanistan's Plaines (The Story of Britain's Afgan Wars) , Londra, İ.B.Tauris Yayınevi, 2011.

Şahverdiyev Akif:	Azərbaycan Matbuatı Tarihi , Bakü, Eğitim Yayınevi, 2006.
Tahsin Paşa:	Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid , İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1999.
Tanrıverdi Mustafa:	Çarlık Rusyası’nda Tiflis Vilayeti (1846-1914) , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
Zeynalzade Ağarefi:	Azərbaycan Matbuatı ve Çar Senzurası (1850-1905) , Bakü, İlim Yayınevi, 2006.

TEZLER

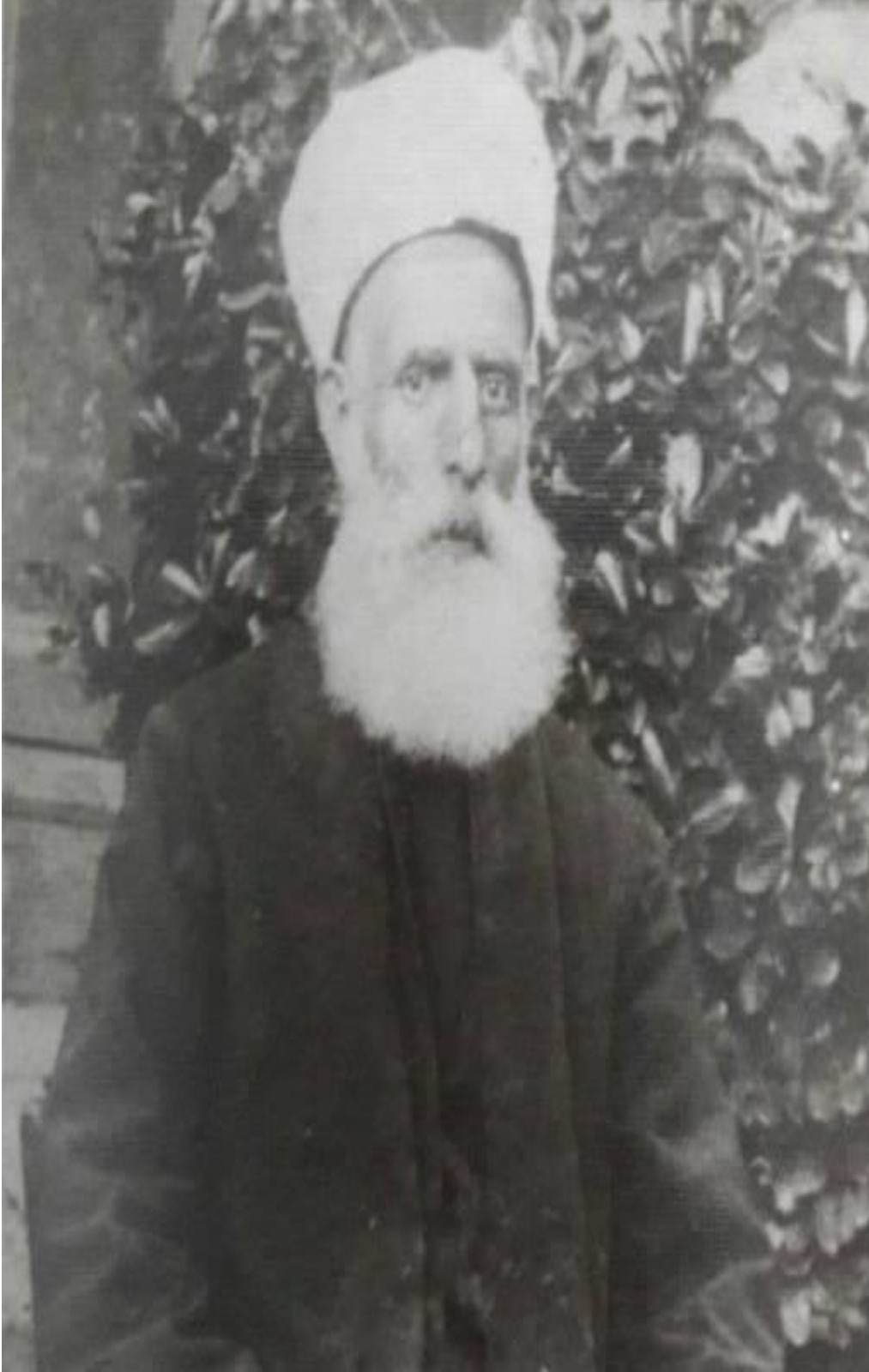
Yeşilot, Okan:	“Hasan Melik Zerdabi’nin Hayatı ve Faaliyetleri”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.
----------------	--

İNTERNET KAYNAKLARI

- http://davam.az/33779-nzml-yazlm-drsliklrimizdn-biri-.html?fbclid=IwAR3b0iJgfGseClyx63ggJGXEUGrFxyN0gLeKvVTAWGjPp8ioSl-aaNkT_c, Erişim Tarihi: 07. 12. 2020
- <https://emelvakfi.org/emeldergisi/ismail-gaspiralinin-yayimladigi-ilk-mecmualar-tonguc-safak/>, Erişim Tarihi: 07. 12. 2020.
- <https://mektebgushesi.az/2018/11/12/nazim-nəsrəddinov-gorkəmli-maarifci-səid-əfəndi-unsizadə-1825-1905-haqqında-yeni-faktlar-və-incələmələr/>, Erişim Tarihi: 07. 12. 2020

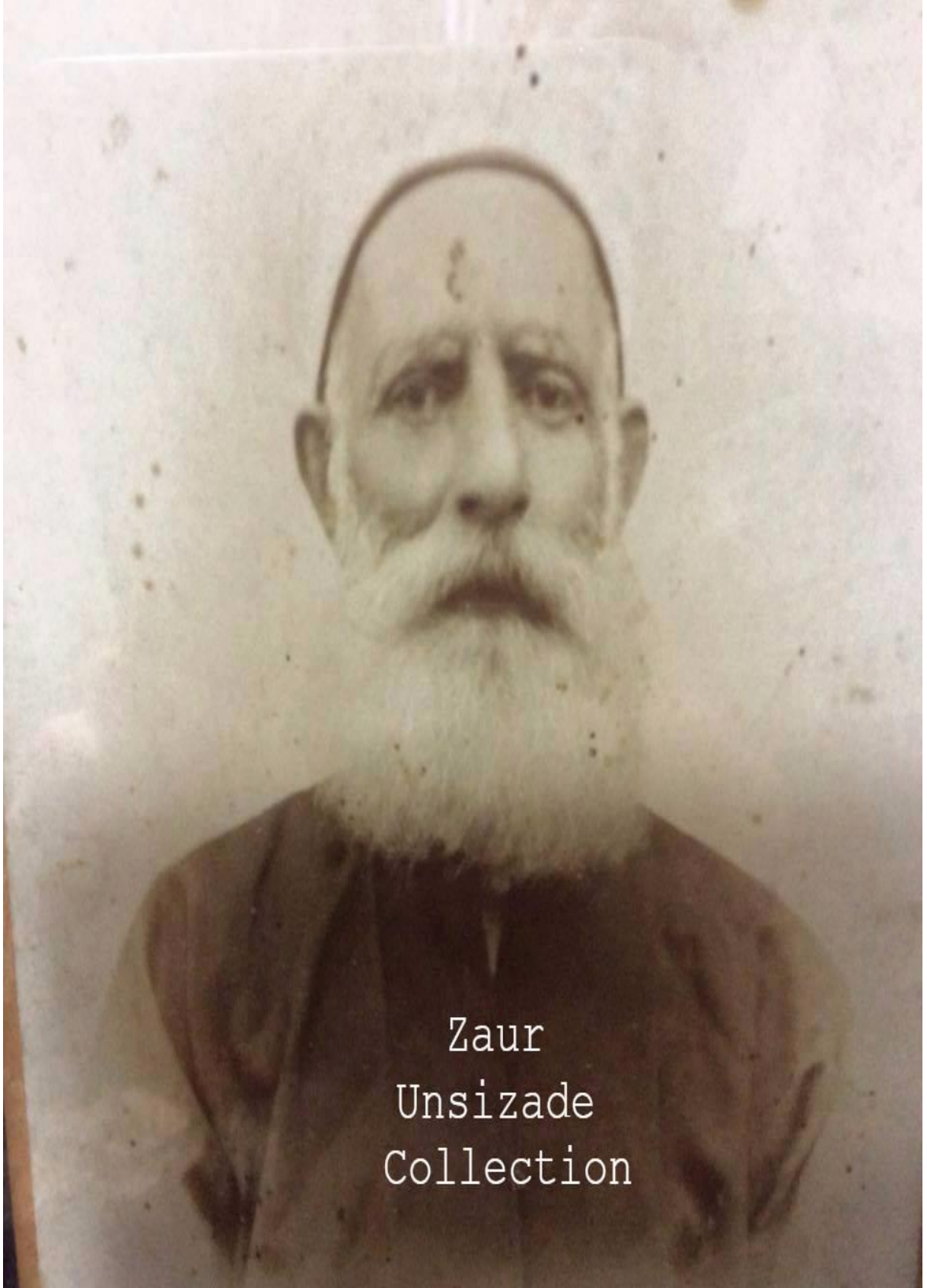
EKLER

EK-1

Said Ünsizâde (Zaur Samedov Ünsizâde Şahsi Arşivi)

EK-2

Said Ünsizâde (Zaur Samedov Ünsizâde Şahsi Arşivi)

EK-3

Said Ünsizâde'nin kardeşi Celal Ünsizâde (Zaur Samedov Ünsizâde Şahsi Arşivi)

EK-4

Said Ünsizâde'nin Oğlu Ziyayeddin Ünsi Arkun (Zaur Samedov Ünsizâde Şahsi Arşivi)

EK-5

Said Ünsizâde'nin Doğup Büyüdüğü Ev (Zaur Samedov Ünsizâde Şahsi Arşivi)

Said Ünsizâde'nin Mezarı (Zaur Samedov Ünsizâde Şahsi Arşivi)

س ۳۸ خ ۲۸ ماه صفر ۱۲۹۶ هـ بخشینه کونی ۱۸۷۹ مسجبه خوال روسی صحیفه

غزته علی دیرن سعید اسی زاده
غزته مزده طبع اول نقدن اوتری کوندین
اوران اداره مز طبع ایکنده مختار
ضیاء غزته سنگ اداره خاندی دار انوکی
اولیه دین کچره اقامه هنرک ۳۵
نمونه خانه سنده ۱۰ امر بخبر اداره بدین
برای مکتوبات غزته دیرنک سینه کوندین

ضیاء
۱۲۹۶

غزته سید که تقلید
هفته ده برد فقه طبع اولیا

غزته امور انک مدبری جلال اسی زاده
غزته بک قیمن روسته بک کانه بول
حایله بر سینه کله و منات
آللی ایللی ۴ منات بر فقهی ۱۵
اعلام نامه رک بر سینه ۳۰
التور ۱۰ منافع وادیاته دایر آثار و
عموبه بر سینه اخبار مفعنه قبول و طبع

هین غزته به درج اولان مطلب لک فهرست
خارجی و داخلی تلفر اما خبری مکتوبات اسلامیه و روسیه آپلرینک بطریق اجمال تطبیقی

او خواق و یازاق باره سند فقهی کتاب
ان نرسار حیواناتن هر چند برین
خاصیت به ممتاز و قوه عقلیه و جنبه
کثریه و نفس باطنیه ابر سرافراز
ایسر کرده و لکن بو خاصیتک جمله سندن
قوه نظمی و صنعت کاتب یعنی قلم
کونی سوزید جنوره کتورک و حضور
اولاندر ایسته دو کئی قاندر باق
و تفهیم ایک و کتابت و قرآنه قادر
اولوب هیزه و غایبه حکم ایکنده جمیع اهرات
و نیویه دن و اخرویه دن جزا اولقی اینه
تعالیک لپ نه خاص قلم و قلم بیک اولان
نمترک جمله سندن بکونکه انصاف
ملاحظه اولونان و قنده ایچکس رو کورک
ایچن ان ان ایچن تخصیص مکن اولان
خط و کتابت صنعتن اولنر به بهره
و به نصیب اولار و هرگاه سنی نوع
بشردن به سواد و به معرفت قلا نکر حال

حیواناته مکشف اوله جلدی غایبه
تعجب ایدر که آیا بوقسم تخصیص مکن اولان
منفعلن ایشدن هیچ برزی عقل محروم قارن
حقیقه اول کس کونکه بکواد اولوب
عالمک بوقسم بواج و رونق و قنده
قراست و کتابت فطرت ایدر و بلر
و امیدی دخی ایدر لر چیخ بیک اولان
منفعلدن محروم اولوبلر اما اولری
بر مطلبدن غفلته اولقی لر بکوره متاثر اولوب
نه لذت علمی درک ایدر لر نه تفهیم جمیع حاکم
ایدر لر چونکه بو حالده امورات و نمونک
مداری و احوالات اخرویه تک قرائن
و بکونکه بایدار و قلم اولان دولت و سلطنت
لک بناسی و دین و مذمت ایشلر تک
بناسی و تجارتات و صنایع کلیسی
خط و کتابت و علم و معرفت موقوف اولوب
سوزر و کلام ایدر و قارنما بو بدو کورک
خط و کتابت ایدر ایدر مقلد اولوب کتابلر

در ساله درج اولوبدر پس خط و کتابت
بر صنعتک هر کس اولن خراج ایدر
ایه اوزم جنبه بر خدمت ایدر
اولنک موقوف متفقین و کورک
خط و کتابت و هر سیده علم و معارف
مالک و قایق صنایعن مطلع اولوب
ان نیت درجه سنگ کماله میثوبدر
نه خوش بخندر اولک کلام لطیفی قلم
حرف و خط طوطه حفظ ایدر ب سوزر قوی
کتابک بکین اولان تفهیم آب بک
پرورش ویره و نقوش خطوطی خطوطی
اوزرینه ترجیح و ربوب و نوبه صای
چشم و ابرودن بر کزیده بلوب است
حسن خط ایچن نقص قاطع کتوره
و بو حالده نه در صنعتک ظهوری دارا
تلفر آتا و پیش کیسی و دیر بول و بار
جمله سنگ باغی علم و معرفت و خط و کتابت
بوندن علاوه ان نفع حیات ایدر

اولین سنه فی ۲۷ ماه ذی القعدة سنه اسلامیة سنه مسیحیه فی ۱ ماه نوایار پنجشنبه
۱۲۹۶ - ۱۲۹۷

غزنی ویرن معبد انسی زاده
غزنی مزه باسلامدن اوتری کوندرین
کاغذلی اداره مز باسلامده مختار
ضیاء غزنی سنگ اداره خانه سی
دارانصوف کوچه سنه آقا علی صغرت
د ۳ مزه نوخانه سنه در یازی
ایشلی و غزنی متعلق هر بر نوع
کاغذ لغزنی مدیریت کوندرین

غزنیه سید مرکه تقطیس
هفته ده بر دفعه طبع اولی

فرنگ و اقلیه دولتی ایتدی
هرگاه آفستیه کیلی سالتونیک
طرفه کوندریش اوسه اولار و منی
اوز دوا کیلین عثمانلو در یارینه
یولاسونلر . وزارت
بیله مصلحت کور و بلرکه گویا سالتون
حضر برینه صلاح و مصلحت کوندرین
کرک تن لیکله آسیای صغیره
دیور و پای عثمانینه اصلاح
و تنظیمات اجری اولسون .

فرنگ و اقلیه دولتی ایتدی
هرگاه آفستیه کیلی سالتونیک
طرفه کوندریش اوسه اولار و منی
اوز دوا کیلین عثمانلو در یارینه
یولاسونلر . وزارت
بیله مصلحت کور و بلرکه گویا سالتون
حضر برینه صلاح و مصلحت کوندرین
کرک تن لیکله آسیای صغیره
دیور و پای عثمانینه اصلاح
و تنظیمات اجری اولسون .

و بیانه ۳۵ اوقتر
آفستیه و اقلیه دولتی اوز
آرالنده بر ماده اصلیه اوزرینه
اتفاق ایدوب انکیس دولتی
مشورت ایدور که عثمانلو اوزره
اولان حرکتده شفق اولسونلر و کن

اولان برق در مبلغ دخی زیاده
آلا جاطر .
اسلامبول ۲۶ اوقتر
باغالی طرفدن رسنایار یوز
حسنه ایالتی قرا داغلو کوره ویریلون
بیله کور و بلرکه معبد پاشا
استغفا ایدور . وقینه یعنی
دولت و کلا آخاق مجلس تغییر و تبیل
دیریلر جکدر . بیوک دولت
ایلیری یور و پا دولتییک تحلیتی
مظلفت ایتکدن اوتری تدبیر خلیله
چون احتیاط ایدور که بلکه سالتون
اختلاف و احتشاش عملکله . بیل
دیور که انکیس سالتونلو
وکیل لی پول ویروب اسلامبول
ایلمدن بعضی جماعتی تحریک و تحریص
ایدیر که مملکت پوزو قلوب سالتونلر

مواد مندرجه
تلقاف . مملکت احوال
پای تحت غزنی لرنیک تازه خبر
داخلیه اعلان
تلقاف
بطریق ۲۶ اوقتر . بطریق
برسی غزنی سسی خبر ویرور که پادشاه
ایمپراطور حضرت بیور و بدر که
۱۸۵۴ جمی ایکل اوک برانیک
بشنه سیو و ستوپول توپه سالتون
وقته اوراده اولان مجله سالتون
و (اوبیر - افسر) کرکه بول
توقته در لر اولار یکون (داغدر)
تعیین اولسون یعنی سیو و ستوپول
اولد یقیری زمان یانسی و جه ایل
توقته قاری حساب و لوب ایل
او منصب کوره آلد قاری سواجدن
باشقه قرار ویریش و مقداری سالتون

۱. واپسی سندھ فی ۱۲ ماہ ذی الحجہ
سندھ لامیہ - سندھ مسیحیہ
۱۲۹۶ - ۱۲۷۹
فی ۱۵ ماہ نوایار بمطابق

غزوة بدر
مريم وحمزة جلال الله عليهما
غزوة بدر بر سنة كذا قتيق ومات
السنى أليق
بر سنة
اعلام نامد كذا بر سنة
منعت لو وحش خبر لروا
قبول وليع المور

مسعود غزنوی ورن
باسماقدن اوتری گوندین کاندازی
اداره مزباج سقاقد خمار دُر ضیاء
غزته سکت اداره خانہ سی وار الفوق
چسندہ کا قاعلی اصغرک ۵۳ نہہ کو
خانہ سندہ دُر یازی ایشلری وغزته
مستقل ہر بر نوع کا قدر غزته میرکشت
آدینہ گوندین لور

قلیہ

هفتہ ذہری فحلہ طبع اولیٰ

اسلامبولی ۸ نوامبر ۱۹۳۱ء
 صغیرہ (آناطولی) وہ صلاح
 قویلق ہرچند انا لیمہ نشر و
 سلطان اولنوب پیسہ دہ
 اما عثمانیہ دولتی دار دانیلی -
 (جناح قلعہ بوغازینی) برکت
 ایتکدہ دُر . بوگزورده سکر
 باتلیون نظامی عسکر کلیمبولیہ
 گوندرلدی .

ملک شہزادہ الہی
ان نیشک عیلا اولان
مقامتہ و حسن التقریر اوردہ
اولان خلعتہ و قابل علم صنعت
کتبت ایلمہ سایر صیوانان
نماز اولان کرامتہ و طیف اولان
صنعت لری اوکر کوز و عیلا
اختراعانی یکاد انکرتہ و قابل

اذن ویریلہ جکڈر . بیلہ معلوم
اولوز کہ کابل پولک لرنگنا مایه
ترکستانه گوندریلہ جکڈر . چون
آئید یو خد که اولاره موجب
ویریلہ . انگلیس ویریلین
اسخرچی جلاسلرنده (سالیبریری)
عثمانوالمیسنگ تکلیفی تقدیم
ایلدیکه او باره ده مشاوره
وئذ اکره اولسون عثمانوایله -
انگلیس دولتیست آره سنده
تازه باغلانان ایش بویاجین
وقت لره ظهوره یچار .

لندن ۸ نوامبر انگلیس
افغانستان د دوران قوشون
آزوقه اولدقنه گوره غسرت
وزحمت چکور لر .

مواز مندرجہ
تلقاف : ملک شاہجو الائی
بای تخت غرہ لریک نامہ خبرای

خبر غیر کہی تلقی مالا
سلامبول . نو بابر .
قرہ داغ انا ایس باب عالمہ
یا زوب معلوم اید بلکہ نو بابر
اولن بشنہ جن ہر کا حسن اولان
قاپشہر ولسہ اولوقدہ اور زری
زور ایلہ حسنی فی تصرف ایدہ بکل

لنڈن ۹ نوامبر . سیملہ
آن ان رسی خبروگوریش لپٹ
قوشون ترکستاندن وارد اوتو
کابلک یاخین لقمہ چادرین
قوروب اوتورولر . وطنرینه
قایتما فکرندن اوتری اولار

نومبر ۱۸۷۹
سنه اسلامیه سنه ۱۲۹۶
ف ۲۹ نوامبر پنجمین
اولنجی سنه فی ۲۴ ذی الحجه

عزیزه امور انک
مدیر و معتمد کمال انی
زاده : عزیزه عیسی بنده ملک
قیمتی : ۳۰۰۰ مانات
التمنی : الیقے : ۳۰۰۰ مانات
بر لیس : ۳۰۰۰ مانات
اعلام : نامبر ملک هر سطره : ۱۰۰۰ مانات
مفتعلو و یخشی خورلر : ۱۰۰۰ مانات
لین : قشورلر : ۱۰۰۰ مانات
طبع اولنور

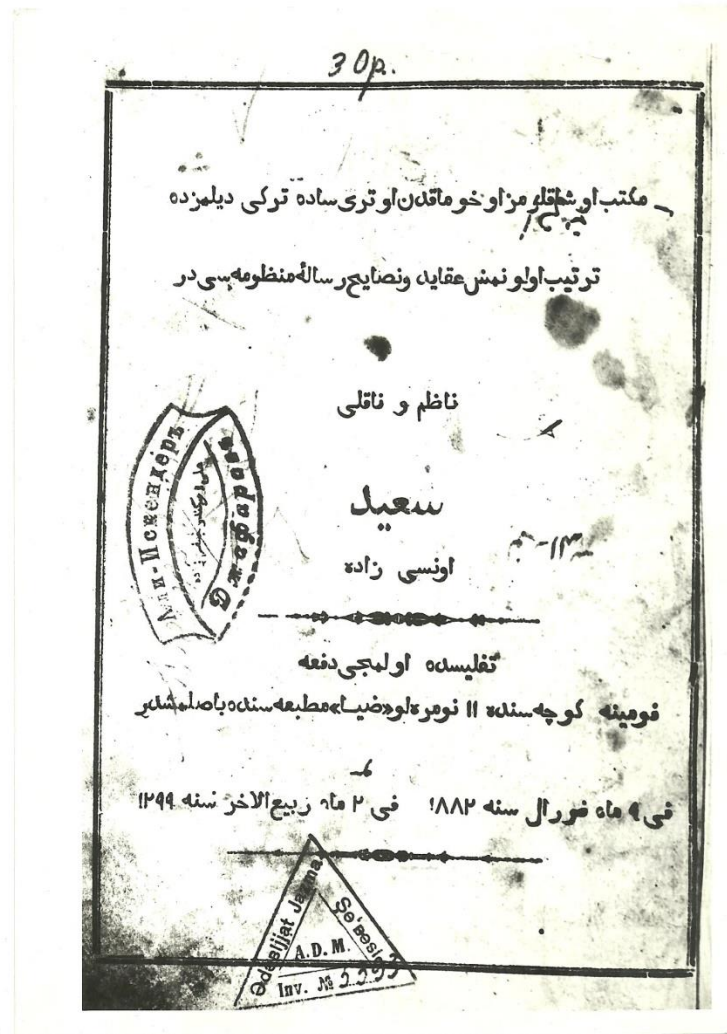
عزیزه و یور
سعیل انی زاده : عزیزه
نه باسما ائدن او قری کورلر
کاغذلی اداره و باسما قده
مختارلر ضیاء عزیزه سنک اداره
خانه سی و انرا نصور کورلر
اغای اصرک ۵۳۳۳۳۳
سکه دیمین یازی الشوری
عزیزه یورلر کاغذلر
عزیزه یورلر کاغذلر
کونلر یورلر

تفلیسک
هفته ده برد فکله طبع اولنور

بلیموب هر چند بدین اولان ایوی
سندروب و داغیده ماسه ایلیک
ولیکن پولسیه مانع اولوبدور .
پطربو مرغ ۲۷ نوامبر . روسکی
(اینا لید) عزیزه سی خور و رود کورلر
گون قش کوشکنده هند اوسته پاد
ایمپراطور اولمینی قد حنده گورکی قالدیر
لندن نامورلر قدیمی ۵۶ ایل گورکی
نجینی آصان دوست باوفا سی دیلر
سلامت لکینی جهر ایا دایلدی .
۲ نجی قد حنده گورکی قالدیر لند
بربر و رجه صاحب لینی یا دا یارب مفتخر
اولمقلرینی اطهر ایلدیلر که گورکی
قالدیر لرنیک زمره سی همین قالدیر
اوزار لرنیک شمیم و جهور اولمقلرینی

مسکو ۲۲ نوامبر . دیر یولر
نغم آپاریلان ایوی لرنی مرتبه آفاج
دامدر . در دوازه سنده یستی دیر
یا پشدر یلوب اوکنت اوستنده ایوی
صاحب کتادی (نیقولا یه پتروویچ)
یا زیلوبدور . دیر یولکنت بخار و عیسی
بکچن وقتده باروت آتلماقک سستی
برور پرست کیدوب دیر یولکنت خطی
پارچه پارچه اولوبدور . یرک اوستند
نورق و سمارلری اون بش ساران
قدری کتاره آتوبدور بارنگ اتمقند
علککلن خندکنت درینلکی عم ارشین
وقطری دخی ۴ ارشندک زیاده دور .
کندیرکت و تیکلک او جهری گورینورلر
اوراده جمع اولان آدمرا و زلین خط

مواد مند رجه .
تلحق افنامه لی . ملک احوال
سالیانلر و کتکت . آشیانلر
دن یزکتوب . تازه خبر اعلای
جزعیکه هر کجی تلحق ایلر
تسئینه ۲۶ نوامبر (ولیه)
قاره داغلور ایلر آلبانیه انا لیکنت
آره سنده قاریشلق و قان توکلک
علم کلوب البانیه انا لینی سقندور
پطربو مرغ ۲۲ نوامبر کون ۲
ساعت ۴۵ دقیقه پادشاه
ایمپراطور حفترلی ساغ و سلامت
پطربو مرغ بیتوبدور ایمپراطور کت فاریک
و جنرال لرد افسرلر و قشونلر پادکنت
قبائنه چوب دیولکنت هر ایک طرفه
انالی سلامه دوروب شوکت ایلر
(اوزا) چاغوبلر .

دولتین اراسنده اولان
مصالحه و معاهده دن صکوه
خط هابون ایمپراطور ایله
اصلنه امضاء اولمیش
فرمانل ترجمه سیدنا
جمله صادق اولان تبعه مزه اخبار
ایدر که اسلام بولده مقیم سفیر دولت
عثمانیه ایله کیچن ماه بنورک ۲۷ محی
کونی صلح قطعی معاهده منی رخصت نر ایله
عقد الیشدر و بو معاهده جانیفر دن
قبول و تصدیق اولمشدر بنا علیه
برلین مشاوره سک قرار داندن موافق
بلغارستان و نرنه روم ایلمده اجراء
اولنه جنی اصلاحاتک ایشلمکده نظارت
بنورک ایچون بر قول عسکر او بر لره
قوبولوب بیرده قالا ان عسکر نصرت
ملکشیزک روم ایلمدن روسیه بر محبت
ایلمکله فرمان ویرمیش اقدام
ایتدیکیز عیلمده اوزیزری بر حق بیلوب

و عسکر منصوبه ترک فتح و طفر نه
اعتماد و اطمینان تا قمر اولمقده خباب
حقک نصرت و التفاتنه توکفر اولدیجا
حالمده یتیمش بدیجی ایله ابر بر ایست
۱۲ نده طر فزون صادر اولان فرمانل
ایله بری سلاح کو تور که ناچار ایدن
اسبابلر جمله تبعه عهده مزه معلوم
اولمشدر لاله محمد بوکوند شدر کو
محاربه انجامه عتشی و سلام حرکت
برکاتدن پنجه فتوحات حصوله
کلوب نتیجه عیلمده عثمانلو مملکتده
ساکن اولان عیسوی ملکر نیک
فارغ البال اولمقده ارز و نر ختام
و انجام تاپدی عسکر لر نیک
بور و پا و آسیا قلمه رنده یه در یه
ایندو که فتوحات و طونه نر ندن
یکجک و شبقه و بایزیده مدافعه ایلک
عثمانلو عسکر لر نی ابر ایست و قارص
قلعه سنی فتح ایلک بالکانلردن کیچک

و آخر الامر ظفر و نصرت ایله شدت
شماره صوفیه دن قلیبه یه داوندن
ادیرنه قدر حرکت ایلمک لر یه جمله
دنیاک تاریخ حربیه سندن خودی
اولمیان صحیفه لر ندر بونلر ذکره
عسکر نصرت ماثربزرک سر قشاید
استانبول اوزیرنه بر میکی دولت
عثمانیه نه طر فزه یوز چور و ب تر لیکه
متار که یه تکلیف و شروط مصالحه نه
مذکره یه قرار ویر که مجبور ایلدی
و پیش از وقت قرار ویر لمیش
شرطی دولت عثمانیه قبول ایلدی
ایا ستانولس معاهده جمله سک
بر پنجه ماده لر خصوصه علاقه دار
اولان دول معائنه سایره ایله مشاوره
و بالاتفاق قرار ویر لمیه سی لارم کلیدیک
جعیتمه بو مطلبک حصوله و تازه دن
ویر شمنی و علی الخصوص قان توکملک
قطعیاتر که و سویکو و طفره محاربه دن

روس رعیت لرینه و بنا کلدلر و قتلینه
یتشن ضرر و تلفاتک عوضدن
اوتری اولان ادمار باره سنده
اوتری اوز حق لرینه چا تا جا قلدلر
سختارته اوباده لازم اولان
تحقیقات محلله کتوروب باب
عالیه پیشینداد ایدندن صکره
همین ادمارک جمله سیده ایچ
بر وقت عد ۲ طیمون بدی یوز
اتقی مین فرانقدن کجا ایدلر
بو ادمانک باب عالیه پیشینداد
اولمقنک و قتی عهد نامه مفاد
اولان و قندن برایلی کجسته
وامضاء و قندن ایکی ایل کجده
صکره مسیح بر ادمان قبول اولمقنک
ع فصل
عثمانو اسیر لیک فخریات
و مواجی حسابنه یتشنکدن
اوتری باب عالیه و روسیه
ایمپراطور لری طرفندن مخصوص
قومسمر و قیقین اولماق دو
مسبب برلین معاهده ی
اولان کره جن حساب اولمقنک
و ادحسبک جمله سندن
چمقده جقدر اوز طر که باب عالیه
بروس اسیر لرینه خرج اید و بدر
والبایته نه قالد باب عالیه
بدی ایکنک تمامه جن ایگری
قسطده ادا اید و کدر
ع فصل

هر ایکی حرت متحداً بیان ایدلر که
بدی هر قتر سیانده عقد اولان
برلین معاهده سکن شر ایطی
سقدما سارشتفانده ققد اوش
عهد نامه کنک اوفصل لرینی و کشتدریک
قونقر سیده تغییر و تبدیل اوش
ع فصل
سارشتفان عهد نامه سکن
شر ایطی که برلین معاهده سیدله
تغییر و تبدیل اوشوبدر همین نظر
دیده یازلان فصل لرینه قطعاً
تعیین اولور
ع فصل
عثمانو ک روسیه و برلین
توراقنک قیقینی سبب ایدلر
چانندن صکره برلین عهد نامه
موافق دعوا و دوز ناغراژ دینی
قالمایه معین اولور سکره یوز
ایک طیمون بیش یوز مین فرانق
بو مبلکنک نه یول ایدلر ادا اوشی
داوندن اوتری اولان قرانیه
یعنی ثنات و خاطر جمع کت
(برلین قونقر سیک ۱۱ مجی
مجلسنده طلب کارک اختیار
و ملک باره سنده اولان قرار
برهم ایلیوب) دولت روسیه
اید عثمانو ایمپراطور لریک آر سنده
رضاء طرفین ایدلر ششقی اولمقنک
ع فصل
بو دعوا مردورنده شمانوده اولان

و جدا ننه حواله اولور چکه بوباره ده
برلین ولایتک سبب ایدلر
و عادت و رفتار لری بر غیری جوره
اتفاق دوشوبدر انا کنه بالعموم لازم
هر طایفه اوز یک حرکات و رفتار
و دنیته لازم اولان ایدلر
شعور ایدلر نظرندن کچروب ایدلر
مقتضای حاله و تقاضای وقت کوره
اوز جماعت پیش لیک پیش رفتی
ایچون بر میزان ایدلر کتوروب
و لازم اولان مناسبات و رفتار
و علاقه و اختلاطی تحصیل ایدلر
سبب مخصوص که رفتار و مدارا کیفیتی
زیاده معقول و مقبول اولمقنک
باشقه بوققدره زیاده مهم
سبب جمله سندن و برهم اخلاق
و دیانتیزه دخی ایچ بر و جمله منافق
یوخدر و ایدلر دست ملاحظه ایکنک
اخلاق و ادب مناسبت و رفتار
درجه کماله یوریک ایدلر حالت
اعتدال و استقامت یتشن
معاهده
۱۸۲۹ مجی ایدلر فورال ایک
۲۷ سنده (۸ فورال)
اسلامبولده یازلان عهد نامه کنک
فصل لرینک بطریق اختصار ترجمه
فصل اول
بو معاهده دولتین آر سنده
سبب و صلاح حصول کلور
ع فصل

روسیه الیه دوشن یررک
ایستندن کرس ایسته که اوز
یرین ترکش ایدوب کیده باجا مارکه
عجه نامه امضاء اولان وقتدن
ایچ ایل ییچنه بین اوز سیک غیر حرکت
اموانی ساقوب استوده و فرشت
کیده هرگاه بودنک و ییچنه کیمسه
روس رعیتی قانور

فصل ۸

برایکی طریقت مدیون اولور با پی
اولا ماقده او کسره که محارب و تنده
روس و یا عثمانی و غیره کورده اولور
ادد و قلمدن نلن آلتده و ستریم
نظره کلونیر . و هرگاه برنجی شخض
نور شمنه اولالا که کلقت ایل
برکه روسس قوشونید برابر چوب
کیده در عثمانی و لیتی اولور اول
ساقده مانع اولیا جعد

فصل ۹

بو آخر اوقاقده یوروپا ی عثمانی
ایالتقرنده اتفاق دوشن دعواتر
عثمانی رعایا سیک قار شمساقده
جعتندن جبه و نفی بلده و وطنندن
اوناقده شد رفق مینلا اولان کس
بلد قایر اوز آرا ده کت لرینه کیرک
موت و شوایر خاطر جمع کت دیرنک

فصل ۱۰

تجارت و حقوق عدلیه و دیواری
شامقود اولان رعیتی باره سنده
اولان شرط نامه و اتفاق نامه اترام
بامرک که بو ایچ عجمه با علیان هر لک
طرفندن قرار دیر لیتدی و کت
دعوا اتفاقنه کورده غیر معمول
قالمشدن تازه دن کت اوز یرن
قرار تا یور و ارا کت لست بر برینه
بر بر لوار مات و ملاقات تجارت و سایر

۱۱ فصل
پا سب عا عجمه سنه کونور در بخا ایلان
بری مشایخ فیه و قطع اولمش روس
رعیت سیک کالمش ایشلری حقیقت
قور تا مقنی احقاق حق اولانی لازم
اولانی احقاق حق ایلدی و قطع
اولانج لازم اولانی بلا تأخیر قطع ایلک

فصل ۱۲

بو عجمه نامه تصدیق اولاجقدر بطر اوز
تصدیق اولوب قول چکلیک ایلک مقته
دیا مکن اولک ایلک مقته دن
اوا اولاجقدر استقام امر کون
عثمانی و روس و کسلی مختاری قول
چکوب اوز هر لیتی ثبت ایلدی
استوم اولک که بو احوال
صله مذکور عجمه نامه روس
پادشاهی امضاء ایدوب تصدیق
میدور و بدر

اختیار تیغرافیه

(مخولوس) ۲۲ فوران تدر بخند
(و سیکه سیک) دن آلدو قه تیش
جری دوشن که کون و نوات ایدن
افدک بیکوت قردشی (بیسروش)
دخی داء اکتبه بو عجمه مانوشلقت
مبتلا اولوب دور و صحت با سسی
یقینی و کلدور
اولان کتوب و نوشته و نوات و سادات طرند
و کتوب و نوشته و نوات و سادات طرند
و کتوب و نوشته و نوات و سادات طرند

Said Ünsizâde'nin 1875 Senesinde Şamaxı'da Açtığı Okulun Şimdiki Fotoğrafi. Şamaxı Avrupa Lisesi.